Mirko Kovačić

ŠPANIJA

ZEMLJA SUNCA I ČUDESA

ZABAVNA BIBLIOTEKA

23657

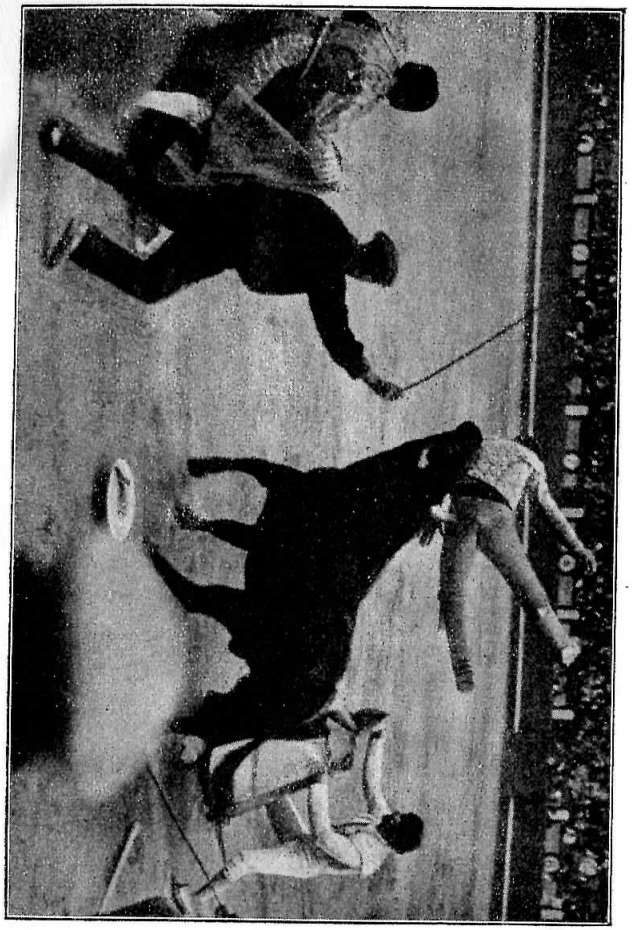

Tragični momenat: torero na rogu bika

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREĐUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ

MIRKO KOVAČIĆ

ŠPANIJA

ZEMLJA SUNCA I ČUDESA

PUTNI UTISCI

KOLO XLVII. **ZAGREB 1934.** KNJIGA 568.

NAKLADA KNJIŽARE »ZABAVNE BIBLIOTEKE« U ZAGREBU

Mirko Kovačić

Svjetsko potucalo — rijedak hrvatski putnik! Čovjek, komu je najmilija zabava tumaranje, vrludanje, putovanje od grada do grada, od brda do brda. Prošao je svu Evropu od Carigrada do Hammerfesta, kucao na vrata Azije, lutao pustom Saharom; ljuljao se na Atlantskom oceanu i na Polarnom moru; očijukao sa Sierra Nevadom, Atlasom i vječnim dimom obavitom Etnom; spavao u sijenu na Duvanjskom polju kod seoca Lipe, gdje se krunio hrvatski kralj Tomislav, a probdio noć na brdu Flöjfjeldu kod Tromsöa u sjevernoj Norveškoj promatrajući sunce, koje je sjalo čitavu noć.

I u službi bio je potucalo, jer je za deset godina promijenio deset službenih mjesta, a bio je sa službom po svoj Hrvatskoj i Slavoniji od Gospića, Karlobaga, Ogulina, Karlovca i Zagreba do Požege, Broda, Osijeka, Vinkovaca i Petrovaradina. Kao županijski školski nadzornik u najteže je doba, godine 1917. i 1918. obišao pješke sve škole prostrane Like. Putovao je s brodskim đacima u Vranovinu, Cetingrad, Slunj, na Plitvice, na Golu Plješivicu (1649 m) i na more, s karlovačkim gimnazijalcima viših razreda na Klek, a s petrovaradinskim đacima na Plitvice i na more, što je i opisao i tiskom izdao.

Iako je već čovjek u godinama (rodio se u Zagrebu god. 1869.), putovanje ga je uzdržalo svježim i pothvatljivim i da mu privredna kriza ne obuzdava skitalačku prirodu, otjerala bi ga sada u Egipat i Palestinu ili barem na Kanarske otoke, jer mu je to još najvruća želja. Tro-

škova se ne plaši, jer je mnogim putovanjem stekao toliko prakse, da mu uz poznavanje jezika zemlje, kojom putuje, život nije skuplji nego u Zagrebu. Ta on je sa 20.000 dinara prošao svu Italiju, Tuniziju i Alžeriju te se iza pet i po mjeseci preko Nizze i Monte Carla vratio u Zagreb, gdje ga je dočekala penzija za pet mjeseci kao — novi putni fond. Štednjom je do zime putni fond podigao na 20.000 dinara i tjeraj opet u Tripolitaniju i Tuniziju ili Španiju. Svoja zapažanja i doživljaje s puta po Africi i Španiji iznosio je u zagrebačkim dnevnim listovima, a kako se najviše zagrijao za Španiju, »zemlju sunca i čudesa«, zemlju tipičnih običaja, zemlju, za koju se može reći, da je muzej historijske civilizacije počevši od Celta i Ibera, Feničana i Kartažana, Rimljana i Arapa, skupio je ta svoja zapažanja u ovoj slikovitoj knjizi, koju sada izdajemo.

Knjiga ova nije plod prepričavanja drugih putopisa ili ekscerpt iz kojekakovih vodiča, već originalan prikaz vlastitoga gledanja, opažanja i poređivanja s prilikama u drugim zemljama, koje je autor prošao, a naročito s prilikama u domovini. Čitajući ovaj opis, čovjek ima dojam neposrednosti, originalnosti i živosti, što može da u mašti čitača izazove jasnu sliku onoga, što se opisuje. Nema tu suvišnoga naučnoga balasta, a zbog toga ni suhoparnosti ni dosadnosti u crtanju i opisivanju, pa zato taj opis može jednako da zaokupi stručnjake kao i svakog obrazovanijega čovjeka.

Kako mi, nažalost, oskudijevamo geografijskim opisima uopće, a ovako uspjelim originalnim prikazima napose, ova će knjiga biti dragocjeno štivo svakom našem čovjeku, a osobito zrelijoj školskoj mladeži, koja će u njoj dobiti vrijednu dopunu i začinu onome, što bude o krajevima, koji se tu opisuju, učila u školi.

Redakcija je, ne žaleći troška, knjigu ukrasila obilnim slikama, od kojih osam velikih fotografija potječe iz čuvene knjige »Das unbekannte Spanien« od Kurta Hielschera, koje ni iz ove hrvatske knjige ne smije nitko preuzimati bez dozvole autorove (Berlin-Friedenau, Cranach str. 2).

ŠPANIJA

OD ZAGREBA DO BALEARSKIH OTOKA

Kad se god na večernjem nebu rumene oblaci sa zlatnim rubovima, budi se u mene čežnja za Španijom, zemljom žarkoga sunca i slatkoga vina, bogatih vega i bujnih huerta, golemih katedrala i zagonetnih stijena, vilinskih vrtova Alhambre, Aranjueza i Granje, arapskih alkazara, alkazaba i sjajne Giralde; za zemljom hidalgâ (plemića) i srednjovjekovne udvornosti; za zemljom rumene krvi u arenama za borbe s bikovima. U takvim čeznutljivim časovima sjajni mjesec, što kao srebrni diskos pliva nebeskom kupolom, gradi mojim mislima srebrni most preko mora i preko gora, u onaj vrtlog noćnoga života na španjolskoj ulici, gdje mnoštvo bruji, a život struji, gdje su kavane krcate svijeta svake ruke, gdje pale i žare crne oči vatrenih Španjolkinja, gdje gitare i tamburini izvode slatke i raspojasane melodije, gdje dani života prolaze kao u priči.

I kad tako plivam u moru topla snatrenja o Španiji, a napolju pljušti jesenska kiša ili se spustila magla, da je gotovo možeš gristi, onda u mene dozrijeva odluka, da okrenem leđa toj magli, kiši i studeni, da dâm oduška mislima i čežnjama, da se sunčam na španjolskom suncu, da uživam u ljepotama Balearskih otoka i da krstarim između Evrope

i Afrike oko Gibraltarskoga tijesna, gdje ne znaju, što je studen.

Pjesnik »Jeđupke« pjeva, da Jeđupi (cigani) ne mogu imati stalna stana, »ar nas črvi pričnu gristi«. Tako se i u mene pred zimu bude neki crvi, koji me gone na put. Kod kuće ne osjećam nikad toliko sreće uza stol krcat svega kô na Božić, kao na putu uz tanjur »paelle« u Španiji. Na putu se smire i moji crvi te od same sreće, što idem u svijet, ne osjećam ni umornosti ni samoće, skitalački mi život tako omili, da i u poodmaklim već godinama izdržim na putu i pet mjeseci. Iako putujem sam, bez znanaca, poznanaca i prijatelja, ne osjećam na putu osamljenosti, jer ako hoću, nalazim uvijek društvo. I upravo zato učim najprije jezik zemlje, u koju putujem.

U željezničkom se vozu odmah iza Zagreba priljubio uza me neki mladić, koji je govorio francuski. Pokazao mi svoju putnicu, iz koje sam razabrao, da je đak, studira u Švicarskoj, rodom je Grk, namješten je u Bukureštu kod španjolskog poslanstva, a ne zna španjolski. Malo zagonetan svat, ali mio i razgovorljiv.

U Sv. Petru, sada »San Pietro«, uđe u naša kola jedna hrvatska porodica iz Voloskoga: otac, majka i troje mile dječice. Idu u Nicu, gdje će se nastaniti kod nekog rođaka. Ostavljaju rođenu grudu, jer im je dotužilo vječito pretraživanje stana, premetanje i oduzimanje hrvatskih knjiga, izazovne i neugodne pratnje na ulici i zabranjivanje hrvatskoga govora. Zastrašeni su terorom. Šaputali smo hrvatski, ali čim bi naišao kakav crnokošuljac, govorili su talijanski.

Dugi nam je put brzo odmicao. Snijeg, koji je pokrivao tek vrh Sljemena nad Zagrebom, u Sloveniji je sezao sve niže te je oko Rakeka, na međi

Jugoslavije i Italije, i željeznička pruga bila prekrita bijelom snježnom ponjavom. Od Trsta do Venecije sipila je kišica, a jednoličnu lombardsku ravnicu prekrila je maglica i tek iza Milana pokazalo se rumeno jutarnje sunce, okruženo maglenim vijencem, bijelim kao lice stidljive djevice.

Kad se željeznica riješila brdâ i tunelâ i spustila prema Genovi te jurila pokraj sinjega mora, nestajalo je maglena vijenca, a otvarala se rajska vrata. Tople sunčane zrake titraju na nježnim morskim valovima, koji se pjene i srebrene, palme nas pozdravljaju svojim lisnatim lepezama, vrtovi bujnim zelenilom, naranče zlatnim plodom, ruže i cvijeće ugodnim mirisom, a pred San Remom kolonije bosonoge djece, što u lakim bijelim košuljicama sjede u pijesku i veselo podcikuju, jer im srebrna morska pjena ljubi sitne nožice. Zlatna dječica!

Iza Ventimiglie nam je odlanulo. Meni, što sam se riješio gnjavaže kod pregledavanja prtljage, stajanja i čekanja više od jednoga sata gledajući neprijatna stroga lica carinička, a mojim suputnicima, što su se oslobodili crnih košulja. U Nici se toplo oprostim s tim donedavnim zemljacima, izljubim dječicu, izrukujem se s roditeljima, a na očima nam se nehotice zacakle suze, tople rodoljubne suze i padaju na tuđu grudu...

Željan sam sna i odmora od duga puta, ali će krevet biti mekši i topliji, ako budem bliže meti, bliže Balearskim otocima i Španiji, stoga nastavim put do Marseillea, kamo sam stigao iza 35 sati neprekidane vožnje u 11 sati noću, kad je u Zagrebu bila upravo ponoć, jer je ovdje zapadnoevropsko vrijeme, koje za jedan sat zaostaje iza srednjoevropskoga.

Marseille (Marsej) dobro poznam. Duva neprijatan vjetar, kao i prije kad sam bio u njemu; na ulici buka i vika, štropot i zviždanje, sve se žuri i juri, vri život, pravi lučki život milijunskoga grada.

Ulice nalazim sada šarenije: Arapâ, Berbera i Crnaca svake ruke ima više nego prije što je bilo. Dolazeći ravno iz Zagreba, Marseille mi se čini prljav, kuće sive, davno nekrečene, kameni pločnik u mnogim ulicama centruma razrovan, ulice jarugaste, pune lišća platane. U našem zagrebačkom Tuškancu, na putevima, kud se šeta, nema toliko lišća kao ovdje u glavnim ulicama, jer se lišće samo skupi u hrpice, a djeca ko djeca, raznesu ga nogama te su pločnici posuti lišćem kao u nas seljačke sobe slamom na Božić.

Obilazim ulicama, koje služe kao tržnica, jer me zabavlja buka, nadvikivanje i svađanje piljarica. Sve imaju cipele s drvenim đonovima i jednako se čuje topot i klopot cipela, izmiješan ćeretanjem neutrudljivih njihovih jezika, što s gradskom bukom daje osobitu neku harmoniju. Slušam ih i slušam, ali slabo razumijem. Iako sam francuski toliko naučio, da mogu čitati knjige, teško se sporazumijevam s Francuzima zbog izgovora, koji se ne može naučiti iz knjige. Kad sam kod večere, birajući treće jelo, izabrao nešto nepoznato, zvučno »*poireau*«, donese mi na veliko moje začuđenje pravi pravcati porluk, čitav kuhan i hladan. Nasmijem se i sam sebi rečem: »Oš (hoćeš) deda, luka!« Razrežem luk kao i drugi što su činili, polijem octom i uljem i — što Hrvat plaća, to i pojede!

»*Pont transbordeur*« prenosi pokorno i šutljivo teret i ljude s jedne strane stare luke na drugu. Da se upoznam s tim crnim gorostasom, koji je i most

i viseća skela, popnem se na 52 m visoki gornji dio, zapravo na most, otkud je veličanstven pogled na grad i na more. Pont transbordeur ima na svakoj strani stare luke po dva četverokraka 83 m visoka željezna stupa, spojena jakim tračnicama, kojima se miču točkovi prenoseći skelu, koja visi nešto iznad vode. Tračnice drže mnoga metalna užeta, pričvršćena o vrh stupova. Skela prenosi ljude i životinje,

Viseći most (Pont transbordeur) kao u Bilbau

kola i aute, a mnogi ljudi idu i pješke mostom uz tračnice za prenošenje skele. Na taj most vodi 268 stuba, ali se može i dizalom. Gore je na mostu i restaurant, kamo se mnogi penju zbog lijepa vidika i svježa morskog zraka, a povrh toga mogu razgledati naprave, što pokreću viseću skelu.

Takav je most i u gradu Bilbao u Španiji samo nešto manji. Viseću skelu zovu Španjolci »*tronsbordador*«, dakle »Puente transbordador« prema francuskom »Pont transbordeur«.

Oko stare luke stari je dio Marseille-a s visokim kućama a uskim ulicama, kakve su od najveće česti u svim primorskim gradovima. Za stranca u tom starom dijelu grada nije u noći bez pogibli džepa i života, što sam i sâm iskusio. Bilo je već pred večer, kad sam prolazio uskom ulicom u blizini stare luke. Tri mi se djevojke smiješe, mame me k sebi, a ja s engleskom mirnoćom idem dalje. Iznenada mi jedna skine kapu s glave i odmagli. Odmah razaberem, gdje sam, odbrzam iz te ulice i u staroj luci iskažem stražaru, što mi se dogodilo, a on reče, da se to njega ništa ne tiče, jer je on samo lučki stražar. Jedan prolaznik, koji je vidio, što mi se desilo, uzme me u zaštitu, pođe sa mnom i vratimo se u onu ulicu, gdje smo našli dva stražara, ali su se i ovi držali, kao da ih se »stvar ništa ne tiče«. Iz njihovih pitanja razberem, šta više, da drže, da sam ja kriv i da mi je kapu djevojka otela, da namiri neku svoju tražbinu. Tek na izjašnjavanje mog nepoznatog zaštitnika pođu stražari s nama i neke djevojke pokažu moju kapu, obješenu o kvaku jednih vrata. Stražari ne istražuju, tko je kapu uzeo i zašto, sigurno su to njima svagdašnji događaji. I dok sam još s njima bio u razgovoru, dođe neka polunaga crnica, hvata me ispod ruke, a oni ništa. Kako onda mora tek da je ovdje u noći i kad je puna glava!

Centar je grada Cours Belsunce i ulice Canebière, St. Ferreol i Paradis. Ulicama bjesomučno jure auti i tramvaji, tu je zviždanje i trubljenje, cika i vika, pomicanje i ugibanje, sve je u nekoj trzavici. Na sastavku ulice Canebière sa starom lukom ruše se stare crne kuće, grad se pomlađuje, preuređuje. Nestat će stotine starih četverokatnica, zamijenit će ih moderne palače. U širokoj Rue de la République

s jedne je strane samo 8 kuća, a ispunjavaju dužinu ulice od 1080 m. Svaka od tih kućerina ima pet katova, a u svakom katu 48 do 60 prozora, te je Kukovićeva kuća u Zagrebu sa 40 prozora u svakom katu, prema ovim kućerinama, kao samoborska željeznica prema orientekspresnoj.

Oko veoma prostrane nove luke nadmeću se dimnjaci tvornica s dimnjacima parobroda. Luku za-

Naša Gospa u Marseille-u

tvara 4 i ½ km duga diga, zid tako širok, da se kola mogu obići na njemu. U luci je i oko nje 21 svjetionik i noću je upravo čarobno, svijetlo titra, lomi se u vodi i tvori zlatne zmijske štapove. U moru je izvan luke više golih otoka, na kojima su utvrde. Među njima je i otočić If s gradinom »*château d'If*«, gdje su se odigrali mnogi događaji poznatog romana »Monte Cristo« od A. Dumasa.

Iznad luke je golema katedrala, građena punih 40 godina, od 1852. do 1893. Zato su se dugo vrijeme izmijenili i graditelji i planovi. Zasnovana je u bizantskom a dovršena u romanskom slogu. Ima dva zvonika i tri kupole. Veličinom se svojom može mjeriti s golemim crkvama Italije i Španije, jer joj je dužina 140 m. Najljepši je pogled na grad i okolicu od crkve Notre Dame de la Garde, koja je na strmom, 152 m visokom brežuljku iznad mora. Brdo je gol kamen, išaran cestama, stazama i stubama, a može se do crkve i uspinjačom. Crkva je građena u bizantsko-romanskom stilu od kararskog i afričkog mramora. Na vrhu je tornja 10 m visoka pozlaćena statua Bogorodice te se vidi iz velike daljine osobito s morske strane. U crkvi su na zidu mnoge slike, koje prikazuju nesreće na moru, vise male lađe, mačevi, kolijevke i drugo, što su pomorci darovali crkvi kao zavjet. Pomorci uopće rado traže u crkvi utjehe i snage za borbu s morem.

S terase oko crkve tražim očima daleke Pirineje, misli moje lutaju u daljinu, kad odjedared čujem: »*oyé*« (čuj)! Dva se svećenika dozivaju. Priđem k njima i progovorim španjolski, a oni me primiše vesela srca i bratski, što je svakom Španjolcu prirođeno, u tom su uistinu »*caballeros*«. Zapitam ih, gdje pristaje lađa za Baleare, a oni me pozovu, da pođem s njima pa će mi sve reći konobar Španjolac. Iscrpljivo su me obavijestili o životu i cijenama u Španiji, i svojim su izlaganjem potvrdili, da je moje dotadašnje uvjerenje bilo ispravno: da u zemljama s visokom valutom ne mora život biti skuplji u razmjeru te valute. Kad sam se povrh toga u razgovoru s njima osvjedočio, da nije bilo neplodno moje učenje španjolskoga jezika, jer smo se vrlo dobro razumjeli, poraslo je u mene pouz-

danje u moje putno iskustvo, što me je tako napunilo zadovoljstvom, da sam zaželio krila, da što prije poletim u Španiju. Doznao sam između ostaloga, da su francuske lađe bolje i jeftinije od španjolskih i da sutradan kreće u Palmu lađa »Djemila.«

Kad sam došao u Marseille, bilo je more mirno, pa sam pun veselja očekivao sutrašnji dan, da se otisnem na more. No veselje je moje bilo preuranjeno, jer je odmah ujutro počeo duvati jak vjetar te me malo hvatao strah. Lyonski je zaliv uzburkan i kad nema vjetra, bit će dakle, bojim se, besplatnog a neželjenog ljuljanja na moru.

Kišica sipi, a ja na lađu Djemila, koja je odmah iz početka bila više »Nemila« nego Djemila. Tek što se 18. studenoga u 6 sati navečer krenula, nastalo je nemilo ljuljanje. Sjedimo kod večere i svaki čas se po koji putnik digne i izađe napolje. Vidiš samo, kako poblijedi, oči mu se zamute, lice donkihotski otegne, brzo maramu na usta i — već sadržinom svoga želuca, nedobrovoljno, hrani galebove i ribe u moru... Ja sam mirno legao i dosta lako izdržao muku, te sam šta više i zaspao. Kad sam se probudio, ljuljanje je bilo znatno slabije i ujutro osvanuo lijep dan.

Već se daleko pred nama opažaju obrisi Baleara. Bijele oblačiće, što ih je vjetar navukao nad plavo more, rasplinjuje drago sunašce te i nas raznježuje, a pogled nas na otoke razblažuje. I kad se sve jače razbirao otok Mallorca, mjestanca Soller, Valldemosa i Bañalbufar, pa kad smo se približili na nekoliko metara strmim i nepristupnim stijenama otočića Dragomera sa svjetionicima, nestrpljivo čekamo, da ugledamo Palmu, glavni grad Baleara. Obiđemo zadnji rt i opazim u dnu prostrana zaliva,

između zelenih šuma, bijelu Palmu s golemom gotskom katedralom u večernjem rumenilu. Bilo mi je toplo oko srca, da sam dao pravo Španjolcu, koji je rekao: »*No faltaron dos dedos para volverme loco de contento*«. (Nije manjkalo dva prsta, da poludim od zadovoljstva.)

U GLAVNOM GRADU BALEARSKIH OTOKA

Palma je grad tišine, mira i reda. Ima 80.000 stanovnika. Iako ulicama vrvi svijet kao uopće u Španiji, ipak je svuda neka svečana tišina, čemu mnogo doprinosi uzoran red na ulici. Glavnim ulicama, bile široke ili uske, idu svi desnim pločnikom i to svi bez izuzetka, što naročito ističem, jer čim tko prođe protivnim smjerom ili izvan pločnika, prometni ga redar opomene ili zazviždi za njim, pa ako ne razumije ili ne će da čuje, prolaznici ga opomenu. Jednako idu i u crkvu: na desna vrata ulaze, a na lijeva izlaze i nikad nema guranja. Ne pitam, je li to postignuto strogim mjerama i odredbama ili su ljudi sami uvidjeli prednost ovakva hodanja, činjenica je, da ulice zasvjedočavaju red i kulturu, o kojoj se u nas rado govori, a ipak se ide ulicama, kako sam vidio da idu Arapi i Crnci.

U Zagrebu su povučene crte, kuda se ima prelaziti preko ulice, ima natpisa: »Idi desno«, pa onda »ulaz«, »izlaz«, ali velika većina prolaznika ne će to da vidi, za njih to ne vrijedi, jednaki su onim Crncima i Arapima, koji ne umiju čitati. Posljedice su ovakve lične nediscipline mnoge nesreće, a ovdje u Palmi baš zbog lijepe discipline i reda te velike pažnje prometnih redara zbivaju se vrlo rijetko nesreće i sudari, što je upravo začudno, kad se uvaži, da u centrumu grada, ulicom Kolumbovom,

calle de Colon, idu dvostruke tramvajske tračnice, a široka je zajedno s pločnicima jedva 10 koraka.

Biser je i ponos Palme katedrala. Rijetke su katedrale na tako sjajnom položaju kao ova. Na brežuljku je tik mora te se vidi na daleko i upravo zadivljava svojom ljepotom, čistoćom gotskoga stila, visinom i veličinom. Duga je 121 m. Ja sam nabrojio izvana u dužinu 156 koraka, a uza zagrebačku katedralu samo 83. U bogatoj se riznici katedrale, pored ostaloga, čuvaju kao relikvije: jedan križ, u kojem su iveri pravoga Kristova križa, tri trna Kristove krune, komad sukna Kristove tunike, komadić Bogorodičine marame i ruka sv. Sebastijana.

Do katedrale je Palacio de la Almudaina, kraljevski dvor, gdje su stolovali maljorkanski kraljevi, kad je god. 1229. aragonski kralj Jaime I. (Jakov) osvojio Maljorku. Palača je na istom mjestu, gdje su nekoć arapske valije imali svoju palaču, a ova se opet dizala na starim rimskim utvrdama. Palma je do najnovijega doba bila jaka tvrđa. Za Baleare su se, zbog plodnosti, otimali Feničani i Kartažani, Rimljani, Arapi i Španjolci. Balearci su bili poznati kao izvrsni strijelci, junački borci, dobri trgovci i smjeli pomorci. Još i danas ima mnogo ostataka od Arapa, što dokazuju imena: Benisalem, Bañalbufar.

Najstarija je zgrada u Palmi stara burza, Lonja (Lonha), najljepša, kažu, gotska građevina u Španiji. I jest lijepa sa svojim kulama, a poljepšava je i hladovito šetalište uz more s aristokratskim palmama.

Iznad grada, u lijepoj crnogoričnoj šumi, na visini od 130 m, jest *Castillo de Bellver,* sredovječna tvrđa i kraljevski dvor. Kašteo je dobro sačuvan te

ga stranci mnogo polaze zbog lijepa pogleda na otok, na more i na grad s kućama, nanizanima amfiteatralno uz more. Stojim na vrhu kule. Svaki je kamen živ svjedok sjajnih stranica prošlosti Baleara. Vijekovi huje iznad kaštela, kamenje priča staru slavu i slobodu, toplo se sunce smiješi, laki

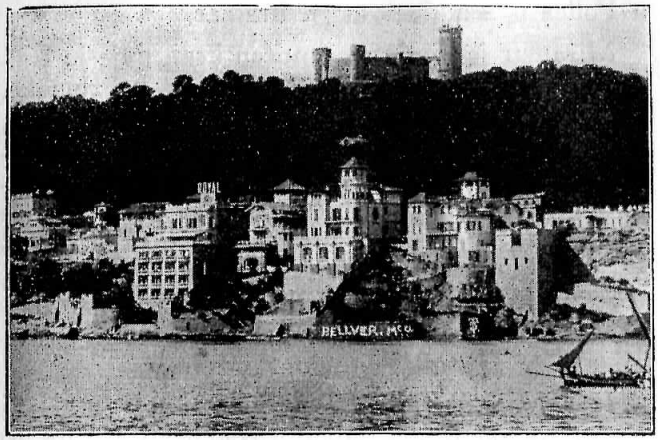

Kraljevski dvor Bellver i predgrađe Terreno u Palmi

zefir donosi slanu vlagu s mora, a iz šume se diže opojni miris cvijeća i borova. Tu, gdje priroda pjeva himnu Svevišnjemu, potpuno razumijem dušu velikoga pjesnika, kad pjeva:

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni — brdo i dolina,
Tamjan — miris, što se k nebu diže
Iz cvijeta i iz bijela svijeta.

Niže kaštela, uz more je predgrađe Terreno, gdje su ispodizane ukusne vile i sjajni hoteli, a na terasama se nijhovim i na kamenju bogati Englezi i sad, zimi, sunčaju i u moru kupaju. Engleza ima uopće mnogo na Maljorki preko zime, jer je sve zeleno, sve miriše proljećem. Ostaju ovdje čitave zime krstareći od Palme na sve strane, a najradije u Pollensu, Valldemosu i Miramar.

Miramar je divlje romantičan kraj, gdje je Ljudevit Salvator, član bivše carske kuće habzburške, podigao vilu s krasnim vrtom cipresâ, naranača, mirte i najraznovrsnijeg cvijeća. Svuda žubore gorska vrela, duboko dolje buči more, plavi valovi s bisernom krunom cjelivaju obalu, nad glavom strše goleme stijene, strme i kukaste, a sve je protkano borom i mediteranskim, vazda zelenim, hrastom. Ruke ti se šire, da obuhvatiš svu tu prirodnu dragost, duša hoće da poleti pred prijestolje Svevišnjega, da zahvali za toliku dobrotu.

Ime Miramar dolazi od »*mira mar*«: gledaj more. Ne samo vila Salvatorova, nego sve uz 20 km dugu cestu zove se Miramar, jer jednako vodi iznad mora, svuda je bogatstvo prirodne perspektive. Za života Salvatorova bila je do vile gostionica, u kojoj je imao tri dana besplatan stan i hranu svaki posjetilac vile i bogatog muzeja u njoj. Na najljepšim mjestima golema posjeda podignuti su »*miradores*«, tornjići za izgled.

Za života nadvojvode Ljudevita upravljao je imanjem njegov tajnik i prijatelj, kojega je on toliko poštovao, da mu je dao načiniti krasan mramorni spomenik, ali ga nije postavio gdjegod u vrtu, već stoji u jednoj dvorani u prizemlju dvorca. Mramorni anđeo s velikim raširenim krilima zove umrla

tajnika, da se digne iz mrtvila. Na prednjoj strani piše: »*Vratislav Vyborny, nació en Kuttenberg, falecio en Palma*«. Bio je dakle Čeh iz Kutne Hore, a umro je u Palmi. Na drugoj je strani spomenika napis: »*Orad por él, lo suplica su amigo Luis Salvador*«, (molite za njega, to moli njegov prijatelj Salvator).

Poslije smrti Salvatora sve je zapušteno i ruševno. Vrt je zarastao korovom, šumu sijeku, putevi propadaju, vrela dremovno romone, kanali za natapanje zatajuju, sve je u rasulu, samo božanska priroda ostaje nenatkriljiva — ostaje veličanstvena, vječna! . . .

Svu tu golemu imovinu Miramar ostavio je Salvator kćerima drugog svog tajnika, koji je također već umro. Jedna je od njih udata za liječnika Grka, koji sa jednim dijelom imovine dobro gospodari, a druga se udala za slikara (Antonio Ribas), koji ima svoju jahtu, svoj auto, živi na laku ruku i dio ostavine habzburškog nadvojvode brzo će se raspasti.

Na cesti iz Palme u Miramar stoji gradić Valldemosa s Cartujom (Kartuhom), kartezijanskim manastirom, gdje pokazuju sobu, u kojoj je god. 1838. živio slavni Chopin s francuskom spisateljicom barunicom Dudevant, poznatom pod imenom George Sand. Chopin je bolovao na plućima kao i djeca spisateljice i to ih je ovdje sprijateljilo. Za Chopina kažu, da je ovdje u kasnu noć s drhtavim od bola i ljubavi rukama skladao svoje balade. Sama crkva Cartuje nije ni od kakve arhitektonske osobitosti, kako su Cartuje kod Granade, Seville i Burgosa, jer je to bio iznajprije dvor maljorkanskog kralja Sancheza (Sančesa), koji je bolovao na plućima i ovdje podigao dvor, da na svježem gorskom zraku,

na visini od 400 m, produži život. Još danas pokazuju »*silla del rey*«, gdje je običavao sjediti i odmarati se.

Ime Valldemosa izvode od »*valle de Musa*«, dolina Muze, zbog prirodne krasote i plodnosti. Gradić je posred lijepe dolinice, koja se terasasto penje te su svi vrtovi i polja ograđeni kamenom kao i u našem Primorju i kad gledaš s napuštenog miradora iznad Cartuje, misliš, da su rasprostrti šareni ćilimi, izvezeni zlatnim narančama, mirišljivim cvijećem i srebrnim potočićima. Ne mogu se dosta načuditi starim stablima masline. Tako su grbava, te se čini, da je drvo upravo razmišljalo, kako će se jače nakriviti.

Slikari nalaze oko Valldemose, seoca Deya i Bañalbufara neiscrpljive građe za slikanje, stoga mnogi dolaze ovamo, pogotovo za blage zime. Jedan Nijemac (Bruck) živi već pet godina ovdje, marljivo slika i šalje slike ženi u Hamburg. Govori španjolski i sve slobodno vrijeme provodi među ljudima u veselju i šali.

U Valldemosi, kao i na svim Balearskim otocima s površinom od 5.014 km² sa 350.000 stanovnika, narod se odijeva posve gradski: »Bubikopf« i kratke suknje istiskuju žensku narodnu nošnju s dugom pletenicom i prozirnom maramicom, povezanom ispod vrata te pokriva stražnju polovicu glave. Gotovo sve imaju bujnu, »kao noć crnu kosu, a rijetke se plavke čine kao preostali slikarski modeli među crnim đavolčićima«, reče slikar Nijemac.

U PODZEMNOM SVIJETU

Tri sam puna sata bio u carstvu priča i sanja, u svijetu tmine i tišine, gdje su nijeme sile prirode, radeći hiljade i vijekove godina, proizvele gigantska čudesa, koja zasjenjuju i snagu i um ljudski; bio sam u spiljama »*del Drach*« i »*del Hams*« kod grada Manakora na otoku Maljorki. Fantastični oblici sige, tamno, mistično podzemlje, gdje udubine u stijenama bulje kao mrtvačke oči, gdje su sigasta groblja i oltari, podzemno jezero sa čamcem za vozanje, tajanstveno kapanje vode, odraz sigastoga svoda u bistroj zelenoj vodi, kontrasti boja, šuljanje tamne sjene čamca po milijunima sigastih svijeća i svjećica u mrtvoj podzemnoj tišini . . . neiskazano bajno, veličajno i neopisivo sjajno! Priroda je razvila svu svoju maštu, koja nadilazi maštu slaba njezina stvora-čovjeka, komu nedostaje snage, da perom opiše to njezino remek-djelo podzemlja. Samo onaj, koji je vidio čarobnu Pastojnsku spilju ili naše spilje na Plitvičkim jezerima moći će da iz moga pera dobije blijedu sliku ove prirodne krasote.

Već sama vanjština spilje zadivljuje, jer nije u visokom brdu, već gotovo u ravnici, u neposrednoj blizini mora. Iznad mora je tek desetak metara, a od ulaza u spilju možeš da se kamenom baciš u more.

Spilje su česte u krajevima, gdje kamen prokapa kao i u našem Kršu. Voda se poslije kiše gubi u

zemlju, u kamen, tražeći sebi staze, kojima će zaći u nutrašnjost zemlje. Na svom putu prima i nosi sa sobom sastojine zemlje: vapnenca, soli, itd. pa kad dođe do podzemnih šupljina, polako kaplje. One sastojine vapnenca pomalo otvrdnu, slažu se jedna do druge i grade viseće svijeće, kao kad se zimi vodene kaplje s krova smrzavaju i prave ledene svijeće različne dužine, debljine i boje. Takve ukrućene svijeće u spiljama zovemo »siga«.

Kapljice, što padaju zajedno s onim sastojinama, naslažu se na mjestu padanja i vijekovima postaje sve veća naslaga, narastu stojeće svijeće. Ove stojeće svijeće zovemo »stalagmiti«, a one viseće »stalaktiti«. Postanak je dakle stalagmita i stalaktita jasan i lako razumljiv, a kako su u spiljama nastali fantastični oblici iz carstva životinja, bilja i ljudi, to je tajna božanske prirode.

Spilja »del Drach«, španjolski: *cueva del Drach*, proteže se preko 2 i pol kilometra u dužinu, a različne je širine: sad su čitave dvorane, crkve, jezera, sad opet uske i niske šupljine, da se čovjek jedva provlači; posvud su sige, a na vršcima se njihovim cakle kapljice kao rosa na travi.

Ulaz je u spilju dosta prostran, ali se brzo suzuje. Spuštaš se i penješ, oblici se spilje i sige u njoj mijenjaju kao slike u kinematografu. Prolaziš mimo glavu lava, dolaziš u *»purgatorio«*, gdje je sve pokrito nekom tamnom prašinom, iz koje proviruju samo na vršcima bijeli stalagmiti. Dalje prolaziš usko podzemno »Gibraltarsko tijesno« i ulaziš u sjajnu dvoranu, gdje je natkriven oltar ili prijesto Bogorodice *»dosel de la Virgen del Pilar«*, a sa strane je stalagmit, nalik na sv. Josipa. Ne trebaš mnogo mašte, da nađeš uistinu sličnosti s kipovima

Bogorodice i sv. Josipa. Sve to okružuju nebrojeni stalaktiti kao najsjajnije božićno drvce.

Prolaziš uz *»Columna de un dragon«*, zmajev stup, stalaktit, spojen s tlom, dakle: sastavljeni stalaktit i stalagmit. U sredini se vidi pukotina, kako ga je potres prekinuo, ali ga voda opet sastavila i zacijelila. Sa svoda visi sigasta koprena, protkana sitnim sigastim koncima; ovamo su kaskade, sigasti

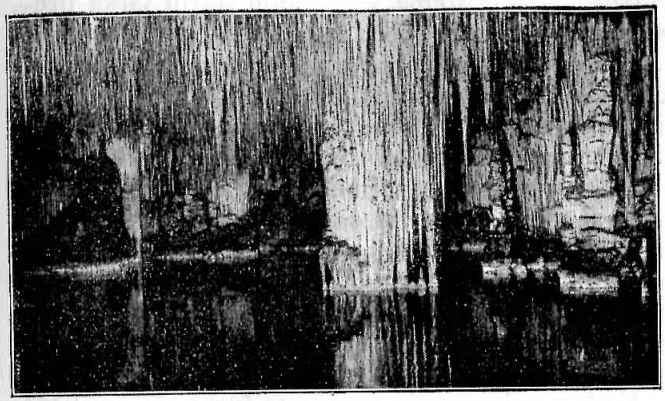

Jezero Miramar u spilji del Drach na Maljorki

slapovi, a onamo sigasti snijeg, stablo masline, stalaktiti kao naslagani bakalari, češljevi, šunke, zastave. Dođeš do *»Lago de las Maravillas«:* jezero čudesa! Vodič se s fenjerom popne na otvor u stijeni, nalik na prozor, a dolje u bistroj vodi vidiš prekrasan odraz prozora, čovjeka i hiljade stalaktita sa svoda. Kad udariš tvrdim predmetom o stalagmite, daju veoma nježne zvukove i prema veličini i debljini sige možeš, ako si glazben, izvoditi skladne akorde.

Vrhunac je te podzemne prirodne krasote i čarobnosti jezero »Miramar«. Dugo je oko 200 m, široko do 30, a duboko 5 do 9 m. Dođeš do jezera, a u onoj te grobnoj tišini dočeka vozar sa slabom lampom. Sjede na obali neke crne sjene i mukom muče. Dignu se. Idu u čamac, koji vozi tek kad se skupi više lica. Vozar je ozbiljan, tajanstven. Ne govori, samo rukom pokazuje, gdje imaš da sjedneš. Padne ti i nehotice na misao mitološki neprijatni Haron, koji je prema vjerovanju starih Grka prevozio mrtve duše u podzemni svijet, u Had.

Čamac se polako miče, s vesla padaju srebrne kapljice, nad nama su milijuni tankih bijelih stalaktita, vise kao inje s drveta za stroge zime; ovamo su opet kao platno, kao orgulje, ribe, onamo vidiš stalaktit, nalik na kip Budhe, na lotosovo cvijeće, iz vode podupiru svod sastavljeni stalaktiti i stalagmiti kao stabla, stupovi, palme, a sve se divno odrazuje u zelenoj vodi. Voziš se mimo stalagmitske otoke, obilaziš stupove, čini ti se, da si u kakvom podzemnom indijskom hramu s visokim svodom ili da sanjaš s otvorenim očima.

Kad sam izašao iz te sigaste šume, iz mistične tmine, bilo mi je, kao da sam se probudio iz neobična sna ili trgnuo iz začaranosti. Svi smo bili blijedi, izmoreni od hodanja, od mnogih jakih utisaka i od teška zraka, a glas nam je bio slab, piskutljiv.

»Cueva del Hams« električno je rasvijetljena, a rasvjeta tako dobro provedena, da pojačava fantastičnost spilje, koja prema oblicima sige i prema svojoj prostranosti dobiva imena: *paraiso* (raj) kapelica, *campos de caballeros, sala de pajaros,* iz koje uistinu izlijeću neke ptice, dolazi se na začarano jezerce, gleda se izlaz sunca, a sve je ukrašeno hiljadama siga najfantastičnijih oblika i boja, prema tome, kakvim slojem zemlje prolazi voda, što je lako razumljivo, jer su i ledene svijeće, što zimi vise s krova, tamne boje, ako je krov kuće od začađene slame.

Dođeš i u neki začarani dvorac, u »*sueño del angel*«, san anđela, s majušnim jezercem i oko njega stalagmiti kao drveta s grančicama, stalaktiti vise kao čipke, a na stijenama su sitne sigaste arabeske, najdivnija arhitektura božanske prirode.

Spilje su kod mjestanca Porto Cristo, koje leži u malom zalivu. Pričaju, da su prije sedam stoljeća ovdje našli kip Krista, što ga je doplavila morska struja. Po tom kipu dobilo je mjesto ime Porto Cristo, a sam se kip čuva u lijepoj gotskoj crkvi u gradu Manakoru. Kip je u zasebnoj kapelici, a oko njega su na stijeni darovi hodočasnika, ponajviše srebrni listići u obliku noge i ruke. Kip je od drva, ima dugu crnu kosu i crnu bradu te kratku žensku crnu haljinu izvezenu zlatom i srebrom. Krist u Španiji nosi uopće ženske kratke haljine, što je za nas neobično, a u neku ruku i svetogrđe. U Manakoru smo se slatko smijali čitajući: »*Se venden suspiros*« (prodaju se uzdasi). Tko je vidio prodavati uzdahe? Slastičar je dao jednoj vrsti kolačića takvo ime, da bude bolje prođe i za strance smijeha.

Iz Palme do Manakora i do spilja može se i željeznicom, ali je vožnja autom ugodnija, a cijene su vrlo niske. Ceste su na čitavom otoku vrlo dobre i drvoredima ukrašene. Posvuda vlada uzoran red te noću i na selu imaju svaka kola svjetiljku. Polja su i vrtovi u zelenilu i zimi, pšenica je u prosincu do koljena, grašak i bob cvatu, ima mlada krumpira, a glavice cvjetače teže dva i tri kilograma. Kuće su posvuda od kamena, dvorišta vrlo uredna, jer su ko-

koši odijeljene mrežom od žice, a svinje u kamenim svinjcima, uvijek udaljenim od kuće. Svinje su dobre pasmine, duguljaste, crne, s dugim klopavim ušima i s nekim izraslinama ispod vrata, nalik na vrećice.

Jezik je na otocima neka mješavina španjolskog, francuskog i talijanskog jezika, koji je na čisti španjolski, na »*el castellano*« toliko nalik kao u nas na čisti hrvatski jezik kad naš Zagorac za riječi narodne pjesme: »Prevari se, ujede ga guja« u svojoj kajkavštini kaže: »Fkanil se je, piknula ga kača«. Da se vidi, kako je balearski jezik srodan sa susjednim jezicima, navodim imena dana u sedmici: francuski: dimanche, lundi, mardi, mercredi; talijanski: dominica, lunedi, martedi, mercoledi; španjolski: domingo, lunes, martes, mièrcoles; balearski: diumenge, dilluns, dimars, dimecres.

BARCELONA, NAJVEĆI GRAD ŠPANIJE

Baleari su vezani sa Španijom redovnom plovidbom, a zbog prirodnih ljepota i mnogih stranaca pristaju u Palmi američke, engleske i njemačke putničke lađe, da izletnici zavire u podzemno sigasto carstvo, da prođu Miramar, a u Valldemosi da listaju po prošlosti muzičara Chopina i spisateljice George Sand.

U prirodnu vrlo prostranu luku Palme mogu da pristanu i najveći oceanski parobrodi, jer se more uvalilo duboko u kopno i stvorilo krasan zaliv. U luci je redovno mnogo lađa. Svaki dan kreće luksuzna lađa u Barcelonu, više puta na sedmicu u Valenciju, Alicante, pa onda u Alger i Marseille. Navečer se slegne stotina putnika i njihovih pratilaca kod odlaska lađe u Barcelonu te se iz stotine usta čuje .... *os* .... *os!* skraćen pozdrav mjesto: *Adios!* Kao kad u nas djeca pozdravljaju skraćeno: Fajs Marija! namjesto: Hvaljen Isus i Marija!

Velika udobna lađa »Rey Jaime I.« diže sidro, da me ponese u Barcelonu. Kreće se polako između mnogih barka, ribarskih lađa, parobroda i parobrodića. Palma se kupa u moru svjetiljaka. Što se lađa više odaljuje od Palme, primaju svjetiljke sve jače oblik krijesnica te nam svojim titranjem šalju posljednji pozdrav. Svjetionici s mnogih rtova prate nas kao oči brižne majke, dok ne utonu u more. Lađa plovi mirno, dostojanstveno. Nad nama je ne-

beski šator, a iz kola nebrojenih nebeskih krijesnica smiješi se mjesec i sipa svoje srebro na tamno more, iz kojega se daleko, daleko crni »Peninsula«, poluotok, kako se obično naziva Španija.

Peninsula je odijeljena od Evrope divljim i rastrganim preko 3000 m visokim Pirinejima. I baš taj geografski položaj spleo je Peninsuli mrežu osamljenosti te se razvio zaseban život, koji Španiju čini malom Afrikom. Svoju je zasebnost i osamljenost Španija sačuvala stoljećima. I željeznički su joj putevi posebni te evropske željeznice ne mogu na španjolske tračnice, jer im je širina 1,676 m, dok evropske normalne pruge imaju širinu od 1,435 m. S kopanjem se tunela kroz Pirineje zatezalo sve do god. 1915., kad se počelo s bušenjem Somport-tunela, koji spaja srednju Španiju s Francuskom, a predan je prometu tek god. 1928. Tunel je blizu vrha Pic du Midi, dug je 7875 m, a međašna je stanica Canfranc na visini od 1.195 m. Cesta iznad tunela, kojom jure i auti, diže se ovdje preko 2.000 metara.

Zasebnost i slabo poznavanje Peninsule čine me nestrpljivim. Želja me je, da lađa ima brzinu mojih misli, da što prije stignem u zemlju, koju zovu »*Tierra del sol y de las maravillas*«.

Kad je rumena zora zavirivala na prozore i vrata istoka i cjelivala bijele glavice Pirineja te se nečujno šuljala sve niže i niže zlateći kupole crkava i krovove kuća najvećeg i najbogatijeg španjolskog grada Barcelone, zamirala je pjesma valova, a lađa ulazila u prostranu luku.

Svu su moju pažnju privukli na se hidroplani, koji su se dizali iz mora i opet spuštali s lakoćom uz prskanje vode i brujanje motora. Kad se hidroplan

diže, juri vodom, kljun mu je iznad vode, a oko njega prska voda nadaleko. Što je kljun viši, prskanje je slabije i odjednom eto ga čitava izvan vode, diže se u zračne visine i kruži kao orao iznad svoga gnijezda. Pilot nije u trupu samog aparata, nego visoko nad gondolom ispod gornjih krila.

Brujanju hidroplana pridružuje se u luci silna buka, lupa, vika, zviždanje i trubljenje, šum valova, jurnjava ljudi, kola, auta, tramvaja, željeznica, motora i motorića oko golemih lađa svake ruke, a visoko iznad svega ispružio na visokom stupu ruku Kolumbo, kao da svemu zapovijeda. Oko lađe natiskuju se mnogi nosioci prtljage, čistioci cipela, prodavači novina, a ja s engleskom hladnoćom prolazim kroz tu buku i vrevu pouzdavajući se u svoje putno iskustvo. Bez ispitivanja, s planom grada u ruci, idem pješke u srce grada, u »Pension Cecil«, udaljen jedva sto metara od »Plaza de Cataluña«, središta Barcelone, kao što je Jelačićev trg središte Zagreba.

Veličanstvena Plaza de Cataluña nije uistinu trg nego šetalište i odmaralište, cvjetnjak i muzej, sastajalište stranaca i znanaca, raskrsnica rambla i ronda, pasea i avenida, te stjecište autobusa, tramvaja i podzemnih željeznica. Ako hoćeš da dođeš na trg, moraš dobro paziti, kako ćeš uhvatiti zgodu, da izbjegneš ovoj množini auta i tramvaja. Na svim življim i prometnijim mjestima stoje redari i zviždaljkama daju znak pješacima i vozilima, na koju stranu se ima razvijati promet.

Na Plaza de Cataluña imaju svoje ušće glavne ulice grada i val za valom auta, autobusa, tramvaja i ljudi valja se ovamo. Veličanstven je to trg. Nešto je duži od Jelačićeva trga u Zagrebu, ali je dvostruko širi. Na trgu su kod svih ulaza kipovi, a u

jednom su dijelu dvije skupine po 8 kipova lijepo građenih žena, koje simbolički prikazuju različne poslove i navečer, kod rasvjete od hiljade svjetiljaka i reklama u jakim bojama, misliš, da gorske vile igraju kolo uz žubor i šum vodoskoka i vodopada niže njih. Nedjeljom i blagdanom ne može se proći trgom, jer je sastajalište mladeži. Tu je onda cike i vike, smijeha i šale, dogovaranja i nagovaranja, namigivanja i sporazumijevanja do kasne noći.

Sve četiri strane nepravilnog četverokuta Plaze de Cataluña imaju dvostruke tramvajske pruge, koje se opet razgranjuju u druge ulice te stoji uvijek po tridesetak kola na trgu, a pored njih stotine auta i autobusa. Tramvaja i autobusa ima i na kat, tako su golemi, te se čini, da se čitava kućerina miče.

Da moj sud o španjolskim gradovima bude što ispravniji i pouzdaniji, izmjerio sam koracima dužinu i širinu zagrebačke katedrale, Jelačićeva trga i širinu nekih ulica te pri tom jednako žalio, što Ilica, glavna prometna i trgovačka žila Zagreba, ima širinu 14—16 koračaja, druga jednako prometna ulica Masarykova ni 12, a Hatzova i Deželićeva 24 koračaja. Ovdašnje ramble, ronde, pasei i avenide i neke *calle,* ulice, imaju širinu od 30 do 60 koračaja, te se više čine šetališta nego ulice.

»Paseo« je uređen tako, da sredinom idu kola i auti, sa svake je strane šetalište s drvoredima, zatim su uži prostori za tramvaje i napokon pločnici. »Ramble« imaju sredinom šetalište, a sa svake strane idu tramvaji i kola, ali uvijek samo jednim smjerom. »Ronde« su i »Avenide« vrlo široke ulice s drvoredom i sa širokim pločnicima.

Najljepši je Paseo de Gracia i Paseo de Colon, gdje je i spomenik Kolumba. Spomenik je visok

60 m, sama statua na vrhu visoka je sedam i po metara, a teži 42.000 kg, jer je od bronze. U nutrašnjosti je spomenika dizalo u kupolu, na kojoj stoji lik Kolumba. Iz kupole je širok pogled na luku i na čitav grad i okolicu do snježnih Pirineja. Na podnožju okružuje spomenik osam lavova od bronze, a na samom su spomeniku reljefi, koji prikazuju epizode iz života Kolumbova.

Najživahnija je »Rambla«, što vodi od Plaza de Cataluña do luke, gdje se siječe sa Paseo de Colon. Vječito je puna svijeta u čitavoj svojoj dužini od 1.200 m. Od ulica je najveća i najživahnija »Calle de las Cortes«, koja je tako široka, da zavređuje ime paseo ili avenida, a ne samo calle.

Na Plazi de Cataluña sastao sam se sa svojim putnim drugom Holanđaninom. Upoznao sam se s njim još ljeti na putu iz Zagreba u Rogašku Slatinu. U Zidanom Mostu svađao se nešto s konobarom, koji mu je skupo računao kavu, a ja sam posredovao, jer je on bio u pravu. Da li nas je to sljubilo ili smo srodne skitalačke duše, sporedna je stvar, ali za dvije smo minute bili kao dva brata i u vlaku do Celja izmijenili smo mnoge misli i putne doživljaje te ugovorili, da se zimi sastanemo u Španiji, on sa sjevera, a ja iz srca Evrope. Prema tome dogovoru pisao sam mu još iz Zagreba, da se na dne 10. prosinca o podne sastanemo u Barceloni na sredini Plaze de Cataluña, iako nisam znao, kakav je trg i da li mu je sredina slobodna. I uistinu, u urečeni se sat nađosmo, prepoznasmo, toplo izrukovasmo i sad nerazdruženo obilazimo gradom i okolicom, dijeleći radosti i slasti puta po Španiji. Bojim se samo, da ne ćemo dugo, jer njega srce vuče u Afriku. On je umirovljeni činovnik, kao i ja, govori

i njemački, živi kod Utrechta, a mojih je godina, dakle »dva dedaka, obadva jednaka«.

Gledamo jedan ukop i čudom se čudimo. Pred kućom žalosti stoji s jedne i s druge strane ulice po 16 dječaka s buktinjama u ruci, u sredini su kola s mrtvačkim sandukom i 18 svećenika pjeva opijelo. Kad svrše, kola sa sandukom krenu, rodbina pokojnika stoji pred kućom te znanci i prijatelji prilaze k njima, izriču svoju sućut i s tim je ceremonija svršena. Svećenici odu na svoju stranu, a bliža rodbina u auto i fijakere i prate pokojnika do groblja, koje je vrlo daleko.

Svećenika ima u Španiji neobično mnogo. Na ulici susrećeš više svećenika nego vojnika i policajaca. Ogrnuti su nekim širokim mantijama nalik na toge, koje prebace preko ramena, a na glavi imaju široke čupave šešire, kakvi su i kardinalski. I đaci srednjoškolci, koji polaze kolegije, vjerske škole, imaju već od prvoga razreda svećeničke haljine te šeću ulicama u redu s kvadratom na glavi.

Tražeći u nedjelju »Plazu de la Constitution«, gdje svira najbolja španjolska glazba od 90 glazbenika, naiđemo na procesiju, koja je iz katedrale obilazila bližim ulicama, da se opet vrati u katedralu. Tu ću procesiju opisati poradi neobičnosti. Naprijed ide 36 dječaka u bijelim košuljicama noseći crkvene četvorinaste zastave, za njima nose odrasli 16 križeva srebrnih i pozlaćenih, zatim ide dvadesetak klerika sa svijećama, a onda 90 svećenika, od kojih imaju mnogi neke crvene šalove oko vrata, a biskup ljubičasti ornat s dugom povlakom. Ispred neba ide samo jedan u građanskom odijelu i jedan časnik, a iza neba samo glazba. Naroda nema u procesiji, a nema ga mnogo ni na ulicama, kuda procesija prolazi.

Stariji dio grada između luke i Plaze de Cataluña ima uske ulice, izuzevši napomenutu već Ramblu i novu, široku Via Layetana, koju su proširili porušivši vrlo mnogo kuća. U starom je dijelu grada

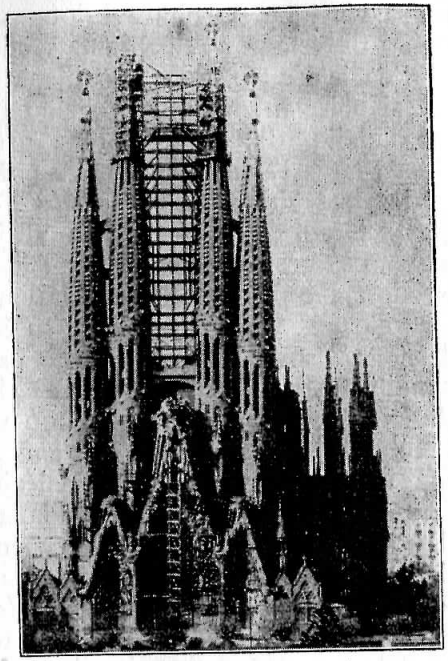

Nova katedrala („Sveta obitelj")
u Barceloni (katalonski stil)

i katedrala, stisnuta kućama i okružena uskim ulicama, kojima ne mogu ni kola prolaziti. Posred crkve je kor za svećenike, kako imaju gotovo sve katedrale španjolske. Taj se kor čini kao crkva u crkvi. U tom koru kanonici vrše svoje skupne mo-

litve, tu se i pjeva i svira za svečane mise, ali su orgulje blizu velikoga oltara. Glavni je oltar spojen s korom i nije uza zid crkve nego se oko kora i glavnog oltara može obilaziti. Prozori su katedrale maleni pa je u crkvi mistična, gotovo neprijatna tmina. Ispod glavnoga je oltara kripta sv. Eulalije, zaštitnice Barcelone, s relikvijama svetice. Tradicija kaže, da je Eulalija bila vrlo lijepa žena pa da su njezini ubice htjeli vidjeti njezino tijelo. A kad su već skidali posljednji dio haljina, prekrila je Eulaliju gusta tama i obuzdala njihovu požudu . . .

Čudo od crkve bit će »*La Sagrada Familia*«, Sveta Obitelj. Gradi se već niz godina, ali je dosad dovršena samo kripta s tornjevima. Stil je gradnje neka zasebnost i osobitost, kažu: katalonski stil. Tornjevi su okrugli, vitki, na pročelju su četiri, jedan tik drugoga, visoki preko sto metara, a sa strane je po šest nižih nejednake veličine. Crkva će biti veća od katedrale, imat će sjedala za 14.000 vjernika. Bit će, kako kažu: »*una maravilla la más genial y grandiosa*«, čudo najgenijalnije i najveličajnije.

Blizu crkve je najveća španjolska »Plaza de Toros«, cirkus za borbu s bikovima. Monumentalna je to zgrada s kulama, a ima sjedala za 24.000 gledalaca, zato se i zove »*Plaza de Toros Monumental*«. Pored ove još je jedna plaza de toros za 16.000 gledalaca, a ta je na protivnoj strani Barcelone, na »Plaza de España«. Veže ih najveća barcelonska ulica, calle de las Cortes.

Sa plaze de España je ulaz u izložbu, koja je ovdje održana god. 1929. i 1930. Za izložbu je pored mnogih golemih zgrada, koje su ostale za drugu izložbu i za muzeje, podignuto i tipično španjolsko selo, da posjetioci izložbe upoznadu život naroda i život sela. I Jugoslavija je imala na izložbi

paviljon te su Španjolci upoznali našu drvnu industriju. Moram ovdje napomenuti, da nâs Španjolci vrlo slabo poznaju, iako naše drvo mnogo trebaju. U Pirinejima na Balearskim otocima bio sam s jednim inžinirom za gradnju mostova. Bio je sav sretan, kad je čuo, da sam iz Jugoslavije, jer se baš spremao onamo radi nabavke građevnog drva, a bojao se zbog nepoznavanja jezika. Uputio sam ga, na koga da se obrati na Sušaku i u Zagrebu, a kako je znao francuski, umirio sam ga i uvjerio, da će se u nas s francuskim jezikom lako sporazumjeti, i da u Primorju ima dosta ljudi, koji znaju španjolski.

Za izložbu bio je uređen najveći dio brda Montjuich (Monthuič), kojemu je na vrhu jaka utvrda, u koju se može smjestiti 10.000 ljudi. Ime Montjuich dolazi po jednima od Mons Jovis, a po drugima od Monte judico, brdo jevrejsko, jer se tu našlo židovskih grobova. Brdo je ljudskom rukom pretvoreno u divan park, zasađen palmama i mnogim vazda zelenim drvećem i grmljem, stotine puteljaka vijugaju na sve strane, a na rubovima su terase s pogledom na grad, na more i na snježna brda. Visoko u parku, na najljepšem su mjestu *Escuelas Municipales de bosque,* gradske šumske škole, gdje se djeca od 9 sati ujutro do 5 sati poslijepodne zadržavaju u božijoj prirodi na svježem zraku.

Pored toga ima Barcelona i *Escuelu de Jardin,* vrtnu školu, u velikom šetalištu »El Parque«. Djeca u okrugu sjede, čitaju, računaju, pripovijedaju, od šetalaca ih dijeli samo lančić, povučen oko prostora za školu, i nitko ne buni obuke, sve s nekim poštanjem i kao tajanstveno prolazi mimo tu školu. I Zagreb ima šume i parkove, ima i slabunjave djece, a šumsku je školu otvorio privatnik i toliko za tu važnu ustanovu oduševio roditelje i prijatelje škole

i djece, da su omogućili u Tuškancu izgradnju lijepe drvene škole u švicarskom stilu.

Šetalište El Parque vrlo je prostrano. Presijecaju ga avenide, rese spomenici, egzotično drveće, krasni nasadi, ribnjaci, slapovi, fantastične umjetno načinjene spilje, visoke kaskade, slapovi s božicom Afroditom i nimfama, a visoko povrh njih je Aurora na četvoropregu. U parku nitko ne dira nasade, svatko pazi na red, a sve se to postizava ne kaznama i paziteljima nego ovakvim napisima: *El respeto al jardin, es amor a la ciudad,* čuvajte bašču, jer je ljubimče grada. A u nas?

Svaki dan oko podne čuvar parka hrani hiljade golubova. Na ramenu ima veliku vreću, iz koje sipa kukuruz. Dok korača i sipa kukuruz, prekriju ga golubovi. Sjede mu na glavi, na vreći, ako pruži ruku, sva je puna golubova. Pored toga su ovdje prodavači kukuruza i drugih žitarica i majke daju djeci sitan novac, da kupe prosa ili kukuruza. Djeca pružaju ručice, a golubi im iz ruke jedu. Neopisivo veselje cakli se s lica djece i roditelji. I ja sam sa svojim Holanđaninom proveo ovdje više ugodnih časova promatrajući prijateljstvo djece i pitomih golubova. Golubovi se preko čitava dana zadržavaju oko parka i nikome ne dosađuju.

U parku ima za zabavu i odmor kojekakve šale za djecu i vrlo bogat zoološki vrt, to je barcelonski Maksimir, ali mnogo bogatiji i veći. Na dan sv. Lucije, 13. prosinca, bilo je u parku osobito zabavno i živahno. Studentice s kapicama od papira različne boje hvataju se u kolo, igraju i pjevaju, skaču i vrište, a kad su im se pridružili i studenti, nastala je cika i vika bez mjere i kraja. Ali je sve to bez reda, bez pravog veselja, bez slikovitosti. Nije

to kao naše slavonsko kolo, gdje je sve kao na jednoj igli pa se skladno zanjiše, poskoči, predvođeno zornim momkom sa zafitiljenim brčićima i naherenim šeširom pravo bekrijski, pa kad još za-

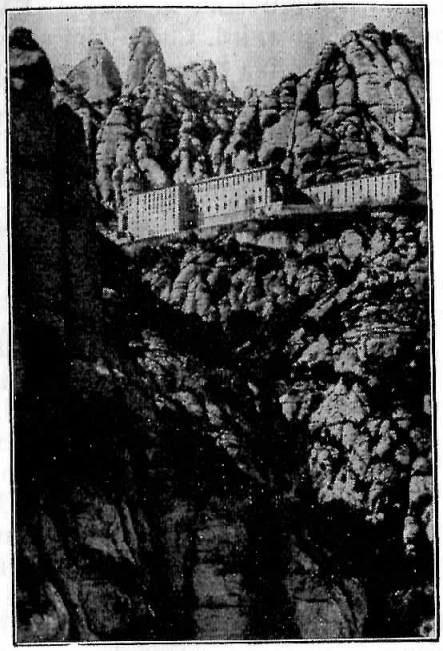

Manastir i crkva na Montserratu

pjeva: »Skidaj, curo, šlingeraj . . .« to je onda razbuktan život, pun miline, slasti, vatre, želje i nade! I ovi ovdje naheruju šešir i bacaju ga u zrak, ali je to nekud prisiljeno, neprirodno, vidi se samo mladost, neobuzdanost, dok u onog slavonskog bekrije ima više obijesti i obješenjaštva u lakom smiješku i

žmirkanju nego u svem ovom španjolskom skakanju i tralalikanju.

U samom je parku i *Museo arqueologico i decorativo*. Dekorativno je odjeljenje vrlo bogato različnim posuđem grčkim, rimskim, iberskim, zatim su tu sobni namještaji u stilu Ljudevita XV., kola, oružje, odijela, veziva, itd. Čudio sam se sv. Jurju, izvezenom na suknu. Na konju je kao posvud što ga prikazuju, ali ne ubija krilata zmaja već običnog — krokodila! Za ovakva sv. Jurja ne vrijedi naša narodna kajkavska: »Sveti Juraj vitez bil, ki je kaču zdrgeznil«, kad ovdje nema kače (zmije). Odmah do parka je galerija slika, *Museo de Bellas Artes* sa slikama novijih i najnovijih slikara. Najjače je zastupan A. Fabres, pa onda Berga Boix, Martin Alsina, Rigolt i drugi. Oca Blanca na slici »Hojas caidas« (Ohas kaidas), palo lišće, prikazuje u jesenskom parku sa žutim lišćem starce i jednu duvnu s krunicom. I ona, dakle, ide u red palog lišća!

Barcelona ima lijepo izletište na brdo »Tibidabo«. Položajem, visinom i udaljenošću od grada može se vrlo lijepo isporediti s Medvedgradom kod Zagreba, samo što se na Tibidabo može ne samo pješice nego i tramvajem i funikularom (uspinjačom) do samog vrha. Na vrhu su hoteli, gostionice i vile te nova crkva u zasebnom stilu. Na rubu terase golema je naprava s aeroplanom. Vozeći se na tom pričvršćenom avijonu, imaš osjećaj da si uistinu u zračnim visinama, jer čineći krug od 500 m, polovicu si od toga sto i više metara iznad zemlje. Navečer je sve na brdu sjajno rasvijetljeno, te se iz grada čini, da su na brdu vilinski dvori, kakvih ima samo u priči. Zbog čista i svježa zraka, veličanstvena mira i tišine te opsežna i čarobna pogleda mnogo se polazi Tibidabo. Kao na tanjuru gledaš

niže sebe grad, okružen brdima i morem, u kom se kupa podnevno sunce. Tornjevi gradski, nalik na kule, natječu se s mnogim dimnjacima tvornicâ i s jarbolima u luci.

S Tibidaba se lijepo vidi 50 km udaljeno brdo *Montserrat* sa samostanom, gdje se priroda našalila i erozijom vode izmodelirala glatko kamenje kao glavice šećera i sve to obavila plaštom misticizma davši nekima fantastične oblike, kako to svjedoče njihova imena: Procesión de los Monjes, procesija kaluđera, Calabeza, mrtvačka glava, el Diablo, đavao, Encantado Gigante, začarani orijaš, itd., a svi su zajedno »Stražari svetoga Grala«. U tom misticizmu, u tom mitu i u neobičnosti Montserrata crpao je stvaralački duh Wagnerov pobudu i građu za svoju veliku operu »Parsifal«.

Kud oko segne s Tibidaba, sve je zeleno: šume i livade, vrtovi i voćnjaci, sve je uzorno uređeno, jer je Katalonac marljiv kao crv, radin kao pčela. Zemlja je opora, kamenita, ali katalonska poslovična marljivost pretvara i kamen u plodnu zemlju, zato se kaže: »*El Catalan de las piedras saca pan*«, Katalonac iz kamena izvlači kruh. Pored toga je Katalonija vrlo industrijalna te Katalonci kažu, da ostala Španija, a naročito Madrid, živi na njihov račun, od njihove muke.

Površina je Katalonije 32.327 km² sa 2½ milijuna stanovnika, dakle je nešto manja od Savske banovine. Katalonac ljubi nadasve svoju Kataloniju i Barcelonu, slobodu i nezavisnost te svoj katalonski jezik, koji se dosta razlikuje od španjolskog. Glavnu na pr. ulicu u Barceloni Calle de las Cortes zovu katalonski Carrer de les Corts, što je preko provençalskog bliže francuskom nego španjolskom

jeziku. Ponosni su, što u njihovoj krvi ima grčke i rimske, iberske i arapske, španjolske i francuske primjese. Ozbiljni su i proračunljivi; drugi ih Španjolci ne razumiju pa kažu, da su barbari i da bi mjesto muzeja radije imali mlinove za ulje. I revolucionarni su, što su dokazali i za prevrata god. 1931. Kad je kralj Alfonso XIII. napustio zemlju, proglasila se Katalonija republikom, ali u sklopu sa svim španjolskim pokrajinama. Republikanska španjolska vlada u Madridu priznala je Kataloniji autonomiju i ravnopravnost jezika katalonskoga sa španjolskim. Estatuto catalán (statut katalonski) primljen je 9. rujna 1932. Sad je Katalonija po tom statutu *Generalidad Cataluña.*

U NAJVEĆEM VRTU ŠPANIJE

»*El verdadero trozo de cielo caido en la tierra*« (pravi komad neba pao na zemlju), kažu Španjolci za najveću svoju »huertu« oko Valencije. Huerta se izvodi od latinske riječi »hortus«, vrt. Španjolsko i zimi toplo sunce satkalo je poljima i vrtovima zelenu košulju, izvezenu šarenim cvijećem i zlatnim narančama te srebrnim nitima vodenih puteljaka i pretvorilo valencijsku huertu u najdivniji ćilim, kakav može da sačini samo božanska priroda. Huerta se rasegla daleko i široko između najljepšeg ogledala, plavoga mora i pitomih brda, koja prelaze u krš i stepu. Talijani slave svoju »Conca d'oro« (zlatnu školjku), svoju kotlinastu dolinu naranača kod Palerma na Siciliji, a ovdje je stotina takvih »konka«, jer sam se od grada Vinaroz do Valencije i dalje do Jative vozio između samih naranača, a to je 150 km i više. Sve je to kao jedan vrt na terase, sve je povezano kanalima i kanalićima za natapanje. U vrtovima su i poljima visoke brazdice i gredice, kao da ih je zidar mjerio i gradio, da se lakše natapa. Priroda je sama odredila, što i gdje ima da se sije i sadi. Obično su na najvišoj terasi naranče i masline, niže su vrtovi, onda oranice, a najniže riža i šećerna trska, jer ove trebaju najviše vode.

Stabla je naranača priroda ljepše iskitila nego što su božićna drvca u kući naših bogataša. Kroz gusto

granje naranača probijaju zlatni traci sunca, vjetar šušti, voda tiho romoni. Iz zelenila proviruju bijele vile i kućice. U dvorištu nije dud ili orah kao u nas, već stoje kao stražari vitke palme ili se dižu u vis kao vreteno šutljive ciprese. Nema tu ni hambara za kukuruz kao u nas, tu su hambari za luk i spremišta za naranče i za cvjetaču. Naši bi se Turopoljci čudom čudili, kad bi vidjeli ovu množinu luka s ovako debelim glavicama. Luk se izvozi u sanducima kao i naranče. Između vrtova smiješe se mnoga sela i bijeli gradovi.

Nadasve privlače pogled bujna narančišta. Milota je gledati redove zelenih stabala, kojima se grane svijaju pod teretom zlatnih jabuka. Kud pogledaš, sve se žuti, izaziva te, da ih uzbereš i da se zasladiš. Valencijska huerta ima toliko naranača, da 70% od svih, što dolaze na tržište Evrope, raste oko Valencije. Ipak nema ovdje onako velikih naranača, ni stabala ni ploda, kako sam vidio u Africi na oazama Gafsa i Udiane, gdje su naranče krupne kao dječja glava, a stabla jača nego naše jabuke.

Plodnost se huerte ima zahvaliti umjetnom natapanju, jer su ovdje ljeti kiše vrlo rijetke. Natapanje toga zemaljskog raja tako je dobro uređeno, da služi drugim krajevima za uzor, a za sve to ide najveća zasluga Maure, jer su uređaji oko natapanja još iz njihova doba. Arapi, u Španiji zvani Mauri, uveli su i sud za natapanje huerte. Sud taj seljački tako je dobar i praktičan, da se u onom priprostom obliku, kakav je bio u maursko doba, zadržavao sve do danas te ga svi kraljevi i vlade Španije priznaju i potvrđuju.

U atriju portala, t. j. pred glavnim vratima katedrale u Valenciji, pomična je željezna ograda, na kojoj piše: *Tribunal aguas de Huerta* (Vega) *de*

Valencia (Sud za vodu huerte valencijske). Suci su seljaci Valencije. Svakog četvrtka, točno u 12 sati o podne, sudski podvornik namjesti ogradu i na nju stavi neko koplje, na što suci uniđu i otkrite glave sjednu na stolice, koje nose ime sela, koje ih je biralo. Dolaze pred njih svjedoci i stranke, koje se parbe i iznose svoje jade. Suci ih slušaju i ispituju. Sve ide ozbiljno i mirno. Iza toga suci vijećaju pred mnogim svijetom, javno, svatko može sve čuti. Ja stojim sasvim do njih, ruku držim na ogradi i slušam. Vrlo snažno djeluje na mene ova sloboda, prostodušnost, svečanost i zbilja. Vidim, gdje stranke odlaze mirno, ničim ne pokazujući kakvo nezadovoljstvo. Suđenje je besplatno i presudi se svak pokorava. Priziva nema. Ako se stranka ne bi pokoravala, ne bi dobila vode za natapanje svoga zemljišta, a to bi značilo propast gospodarstva.

Katedrala, pred kojom se drži sud, veća je od crkve u Barceloni te ima 40 oltara, (zagrebačka samo 11), ali se veličina izvana sasvim gubi, jer su uz nju sve naokolo priklopljene kuće. Jedan joj je toranj bez krova, kao da je odrezan, a i drugi je nedovršen i tek u visini od 45 m nadograđen je na njega uski tornjić sa zvoncem Miguelete. Katedrala ima bogatu prošlost. Za Rimljana bijaše na istom mjestu hram božice Diane, za Gotâ crkva Spasitelja, za Arapâ džamija, za Cida postaje opet crkva, god. 1101. drugi put džamija, a kad su Arapi sasvim protjerani, postaje treći put crkva posvećena Bogorodici.

Sve ulice oko katedrale i u čitavom starom dijelu grada podsjećaju na Istok: uske su, krivudaste i kamenom popločene. Kao ljuska jaje opasuje taj stari dio grada ulica pod različnim imenima, a zamijenila je, kao i Ring u Beču, nekadašnje zidine

gradske, koje su imale više jakih vrata, od kojih danas postoje još samo dvoja: Torres de Cuarte i Torres de Serranos. Jake su to kule i danas služe kao zatvori. Torres de Serranos i danas su vrata mosta, što vodi preko rijeke Turije.

Turia ima široko korito, ali vode nema ništa, jer sva voda ide kanalima, da natapa huertu. Preko korita vodi nekoliko mostova dugih 200 koraka, a u koritu je trava pa čak i nogometno igralište s nekoliko redova betonskih sjedala. Vode ima u koritu samo za jakih kiša.

Zidine stare tvrđe porušene su u novije doba pa je s njima nestalo i historijskih vrata Puerta del Cid, na koja je slavodobitno unišao narodni španjolski junak Cid, kad je god. 1094. protjerao Maure iz Valencije. Po njegovoj smrti 1099. pade Valencija opet u ruke Maura, dok je ne oslobodi god. 1238. kralj Jaime I., komu je zahvalna Valencija podigla sjajan spomenik.

Između drugih spomenika zanimljiv je spomenik slikara Ribere, poznatog pod imenom »Españoleto«, jer je mnogo živio u Italiji, a rodom bijaše Španjolac. Slikar je prikazan s dugom kosom, lijepom bradicom, s kistom i paletom u ruci, u kratkim hlačama, ogrnut širokim plaštem, a uz bok ima sablju. Iako je umjetnik, ne može biti bez sablje, jer je hidalgo i caballero.

Spomenik je na »Plazi Emilio Castelar«, gdje su moderne šesterokatnice i gdje je srušeno stotina starih kuća, da dadu mjesta neboderima. Valencijci se ponose ljepotom i veličinom grada, a u ponosu svom rado pretjeruju u broju stanovništva. Statistika kaže, da Valencija ima 233.000 stanovnika, ali statistika njihova srca podvostručuje taj broj.

Oni računaju ovako: Grad ima 30.000 kuća, u svakoj su kući poprečno četiri obitelji, a svaka obitelj ima poprečno četiri člana, što čini 480.000 ili okruglo pô milijuna. Račun lak i prilično vjerojatan, a za ispravnost se ne pita.

Vrlo je međutim za nas neobično, da u takvom pómilijunskom gradu smiju držati sred grada, u živahnim ulicama, mljekare u stajama. Prolaziš ulicom i vidiš dućane, zapravo staje, i u njima redove dobro ugojenih krava. Griskaju hranu i velikim blagim svojim očima gledaju prolaznike na ulici. Za ljude je to, istina, praktično, jer dobivaju mlijeko s izvora, pred njima se muze, ali se gradska higijena buni protiv stajskih dućana. Sad razumijem, zašto se u Španiji tako rijetko vide krave na paši, iako čitam: »*Ganaderia està bastante desarrollada*« (stočarstvo je dosta razvito). Na dugu putu od Barcelone do Valencije vidio sam samo gdjekoju ovcu i kozu, tek oko Seville, u dolini Quadalquivira i na sjeveru Madrida pasu na stotine mladih bikova, tove se i čekaju, da ih u arenama muče i ubijaju. Kolika razlika prema našim krajevima, gdje je u dragom Zagorju svako dijete pastir držeći na užetu kravicu, a u plemenitoj Slavoniji u svakom selu pase čordaš stotine i stotine goveda.

Stajski dućani bacaju tamnu sjenu na Valenciju, ali Valencijci to prikrivaju vanjskim sjajem. Prometni je redar svečano obučen, na rukama ima bijele rukavice sa širokim manšetama, a kočijaš mrtvačkih kola ima za ukopa na glavi trouglasti šešir i bijelu vlasulju s perčinom, kako se to nosilo u doba Ljudevita XIV.

Gradska je tržnica najmodernije uređena od svih, što sam ih dosad uopće vidio. Veoma je prostrana i sve je u najskladnijem redu. Ima u njoj svega,

što ti srce zaište. Naokolo uza zid ima 130 odjeljenja za mesare, dalje su 192 odjeljenja kao sobice za očišćenu perad, sir i ulje, onda nekoliko ograđenih redova za prodavače voća i povrća. Zidovi su obloženi bijelim pločicama, klupe su od kamena, a sav je ostali namještaj od poniklovana željeza. Za ribe je pripojen okrugao, jednako namješten paviljon i svaki je dan pun paviljon ribe. Ne samo uz more nego i po svoj Španiji, po svim hotelima i gostionicama drugo je jelo kod ručka i kod večere morska riba, a u nas često ne možeš na moru dobiti ribe, već te gnjave »Wienerschnitzelom« kao posred Beča.

U ribarnici su najzanimljivije jegulje. Gmižu i prevrću se u mreži i na klupi kao zmije. Metne ih na vagu, a one iskliznu te ih mora zaviti u papir, da ih vagne. Jegulje se donose iz jezera Albufera, što je u blizini Valencije. Jezero je dugo 20 km, široko 5—6 km, a s morem je spojeno kanalom, koji se može zatvoriti. Albufera je Španiji što nama Vransko jezero u Dalmaciji i Obedska bara u Srijemu. Orlovi i ptice močvarice, što se hiljadama ovdje zadržavaju, mame ovamo mnoge lovce iz čitave Španije.

Pored napomenute goleme nove tržnice u centru Valencije još je jedna u novom dijelu grada, što Španjolci zovu »*Ensanche*« (Ensanče), proširenje. Ensanche imaju gotovo svi veći gradovi Španije, a razlikuje se licem svojim od ostaloga dijela grada gotovo toliko, koliko u Tunisu, Suzi, Tripoliju evropski od arapskoga dijela grada.

U tržnicu često zalazim, tražim mnogo opjevanu narodnu nošnju valencijsku, koje uistinu danas više nema. Vidim, da kaputi muškaraca imaju oblik košulje. Dugački su kao košulje, široki i niže ramena

navorani, imaju pet nagusto prišitih puceta, a i na kraju rukava su puceta kao i u košulje. Boje su crne, od tanke su vune ili sukna, a samo radnici nose od platna i sive boje kao naši bolničari. Hlače su crne, ponajviše baršunaste, širok crn pojas od vune ili platna, oko vrata šal, na nogama bijele platnene cipele zapravo papuče, *alpargatas* i crna kapa na glavi, a tek u nekih vidim glavu povezanu crnom maramom, kojoj krajevi straga vise kao perčin. Ne nalazim ništa osobito u toj nošnji, niti je ona odraz bogatstva i ljepote huerte, koja dnevno puni lađe i željeznice narančama, voćem i povrćem.

U nas je narodna nošnja ogledalo narodnoga blagostanja. Drukčije je izvezena suknja u siromašnom Zagorju, a drukčije u bogatoj Slavoniji, gdje prevlađuje vezenje zlatom i srebrom. Nema ovdje skladna šarenila kao u tržnici u Zagrebu, gdje se na bjelini narodne nošnje natječu nježne crvene i plave boje seljakinja iz zagrebačke bliže i dalje okolice. U našoj je tržnici upravo divna simfonija boja. Takve se skladne narodne nošnje ne može naći na zapadu Evrope, pa i ono malo, što još gdjegod ima, izumire i služi samo za paradu. Onamo oko Biaritza vidio sam francuske Viskajke ili Gaskonjke u nošnji nalik na onu, kako je nose u svatovima naše mlade i djeveruše u selima oko Zagreba. To su odijela samo za neke svečane prigode, a naše ponosne i snažne Šestinčanke i Gračanke s lijepim opančićima, čistim bijelim čarapama, s dugim crvenim povezicama i bijelim suknjama i oplećcima dolaze svaki dan u Zagreb. Iako su u neposrednoj blizini grada, ne napuštaju lijepe i ukusne svoje narodne nošnje. I da naše milovidne Zagrepčanke, koje zaslugom ženskih udruženja sve više upotrebljavaju narodne boje i krojeve, dođu

u takvim haljecima u koji grad na zapadu, svako bi se oko za njima okretalo i zaviđalo im na skladnosti boja i kroja i na ljepoti lica i vitkosti stasa.

Iz Valencije sam pošao u 30 km udaljeni S a g u n t o, da vidim staru tvrđu, koja je zbog neodlučnosti Rima god. 219 pr. I. pala u ruke genijalnog kartaškog vođe Hanibala iza mučnoga podsjedanja od osam mjeseci. Svakomu su srednjoškolcu poznate riječi: *Roma deliberante, Saguntum periit.* Vozio sam se u Sagunt na jednokatnim željezničkim kolima. Na obična je kola nadograđen još jedan kat s krovom, sa strane je otvoren kao u našim ljetnim tramvajskim prikolicama te omogućuje slobodan pogled na sve strane. Da nema dima lokomotive, da željeznicu tjera elektrika, nikad ugodnije vožnje!

Na 170 m visokom brdu, koje se na sve strane strmo ruši, još su i danas jake dvostruke zidine staroga Sagunta. Vanjske su još dobro sačuvane, a nutrašnji viši dio tvrđe razrušen je, te svuda proviruje goli stanac-kamen hridine. U malenom muzeju ima nešto sakatih mramornih kipova, izranjenih kapitela stupova i nekoliko kamenih kugli. Između sadašnjega Sagunta od 9.000 stanovnika i stare tvrđe ostaci su rimskoga teatra, građenog na način kao i »teatro greco« u Taormini na Siciliji.

Moj je Holanđanin bio brzo gotov s razgledavanjem izjavivši, da je mnogo više očekivao. Nije htio da dublje razmišlja, pustio je s vida, da je ono kamenje most u prošlost, zastrti život nekadašnjega junaštva i borbe, bola i slave. Više se radovao leptirima, pčelama, mravima i nekim velikim skakavcima, koji su se sunčali na kamenu na toplom božićnom suncu, te pogledu na huertu, iz koje strše u daljini plave kupole Valencije.

Ljudi su u bogatoj valencijskoj huerti kao i po svoj Španiji lijepi, trijezni i jaki; dobro jedu i piju. Nigdje nikoga nisam vidio da jede suv krušac, već uvijek na putu ili na radu ima u kruhu šunke, kobasice ili »tortillu«. Tortilja je naša kajgana, ali redovno se jajima primiješa šunka, krumpira ili špinata. I onaj radnik oko tramvajskih tračnica prži sebi meso na žeravici. Narodno je ovdje jelo *paella* (paelja). To je lijepa, žuta riža, pomiješana s morskim račićima i školjkama, a meće mi na tanjur, dok ne kažem: *muchas gracias!* To je redovno prvo jelo u osrednjim hotelima i gostionicama; drugo je jelo riba, treće varivo ili salata, a četvrto pečenje. Povrh toga daje se posvuda bez izuzetka voće. Jednako se jede i navečer i nikako ne vjerujem, da se u Španiji i najbolji jelac digne od stola, a da nije sit. Narodno je jelo u Španiji i *»puchero«* (pučero), meso kuhano s različnim povrćem, od kojega se osobito odlikuju *»garbancos«*, krupna, vrlo tečna vrsta graška. Hrana je uopće tečna, vrlo obilata, uz jelo se uzima kruh po volji, ne plaća se zasebno. Ponajčešće se s hranom daje i vino, a da se ne plaća; zato u Španiji svi piju, ali se rijetko kada opiju!

Ljudi se mnogo motaju ulicama kao da su svi ili besposleni ili u vječitoj žurbi. U Barceloni to ide lako, jer su ulice široke, ali ovdje su uske te se od gužve ne može maknuti pogotovu pred večer i na Ilagdane. Radna se mladež sastaje na uglovima i sate i sate stoje, dogovaraju se i šapuću. Noćni je život i zimi neobično bučan. Neke su kavane i barovi otvoreni svu noć te u prometnim ulicama nikad ne prestaje pjesma, veseli smijeh, razgovaranje i dozivanje, trubljenje i zviždanje. Kazališne predstave počinju u 10 sati, a svršavaju oko jedan

sat poslije ponoći. Iza noćne galame nema ujutro prije 10 sati gotovo nikakva života na ulici.

Kinematografi se mnogo posjećuju, jer su jeftini. Samo u luksuznim su kinima cijene kao u nas, a uglavnom su vrlo niske. Obično imaju građanski kinematografi samo dva mjesta: *general* i *preferencia*, a stoje 30 i 50 centimosa (otprilike 2 i 3 dinara). Pođem poslije večere u 8 sati u jedan takav građanski kino i stignem na polovicu nekog amerikanskog filma. Kad se komad svršio, neki su odlazili, neki dolazili za svake pauze. Počne drugi komad, a ja čekam nastavak prvog komada. Svrši se drugi komad, pa i treći te izađem, ne dočekavši nastavak prvog komada. Između pojedinih slika i komada ne smiju biti duge pauze, jer sve odmah zviždi i nogama lupa. Tako sam za tri dinara gledao tri lijepa amerikanska filma. Sad razumijem, zašto je noću toliki svijet na ulici.

Život u hotelima nije ni za stranca skup. U srednjem se hotelu plaća za stan i hranu 9 i 10 peseta, u nešto boljem 12 do 15, a u prvorazrednom i 35 peseta. Peseta je danas otprilike 6 dinara. Tko nema većih zahtjeva, može biti posve zadovoljan s hotelom po 9 i 10 peseta. Moja suputnica, jedna Berlinčanka, tražila je redovno sobu s izgledom na ulicu i sa dva prozora, zato je plaćala obično 12 peseta, dok sam ja u istom hotelu plaćao 9 peseta, a jeli smo zajedno.

Kavane su upravo raskošne. Nema u njima novina kao u nas, ali je to gotovo nepotrebno, jer su domaće novine vrlo jeftine. Listovi s nekoliko stranica u formatu našeg »Obzora«, stoje samo: diez centimos, 10 centimosa, dakle ni jedan dinar, a donose vijesti sa čitave kugle zemaljske.

U Valenciji se govori dijalektom, ali oni kažu, da to nije dijalekt španjolskoga jezika, već poseban jezik, koji se razvijao samostalno, kao što je nekoć bila i zasebna kraljevina. Tako mi je izjasnio namještenik turističkoga odjeljenja gradskoga poglavarstva te mi pokazao i »Historiju Valencije« pisanu tim valencijskim jezikom, a na univerzitetu je i posebna stolica za valencijski jezik, *Cátedra de idioma valenciano*. Španjolski se na pr. kaže: *Hace frio*, hladno je, a Valencijac kaže: *fa frio*, dakle nešto talijanski, nešto španjolski.

Kad sam druge godine opet došao u Valenciju, doživio sam vrlo ugodno iznenađenje. U novinama »La Correspondencia de Valencia« pročitam: »*La señora Mestrović en Valencia*«. Srce mi od veselja zadršće i osjetim neku ugodnu toplinu. Puna tri mjeseca nisam ni čuo ni progovorio slatku hrvatsku riječ. U novinama je kratka vijest: »U utorak je zatvorena izložba umjetnina Ivana Meštrovića i njegove žene, organizovana od časopisa »El Mercantil Valenciano«. Ruža Meštrović, supruga genijalnog umjetnika, primila je mnogo dokaza poštovanja i udivljenja. Društvo umjetnika pozvalo ju u svoje prostorije, gdje su joj srdačno čestitali, đaci umjetničke škole predali joj sjajan album sa svojim potpisima, Udruženje Arhitekta priredilo joj banket. Iz te lijepe pažnje mogla je gospođa Meštrović crpsti uvjerenje, da Valencija poznaje i priznaje rad njezin i njezina odličnog muža.

Pohvalne riječi o umjetnicima i zemljacima ugodno me dirnuše i potražim gospođu Meštrović. Primila me je vrlo ljubezno i u ugodnu razgovoru prođe jedan sat kao jedan tren. Odlanulo mi srcu i odlanulo u duši, a poremećeno se zdravlje vratilo: — takva čuda čini slatka hrvatska riječ u tuđini.

Pričala mi je, da su je mnogo pozivali u odlične kuće, gdje su je opsipavali cvijećem i pohvalama. S uspjehom je vrlo zadovoljna, jer sad barem u Barceloni i Valenciji znaju svi za Jugoslaviju, a prije su je držali Čehoslovakinjom. I meni se putem jednako dešavalo. Dvojno ime Jugo-slavija, kad ne znaju značenje riječi »jugo« i »slavija«, zavarava ih te nas zamjenjuju s Čehoslovacima.

ELCHE, AFRIČKA OAZA U EVROPI

Večer je. Rana zimska večer. Sve je kao u vatri. Večernje sunce, što tone iza golih ljubičastih brda, razapinje svoj crvenožuti plašt, hoće čitav kraj da prekrije crvenožuto-ljubičastom republikanskom španjolskom zastavom. Iz toga rumenila prijazno mi domahuju velikim svojim listovima palme i šapću pozdrav jedine oaze u Evropi. Vlak stane na stanici Elche (Elče). Stanica je sred šume od paomâ. Kud pogledam, vitke palme, a na njima vise zrele datule, kao da je na svako stablo povješano nekoliko okruglih slamenih košnica. Iza vitkih paoma proviruju kuće, plave kupole i tornjevi grada Elche od 30.000 stanovnika. Sva brda naokolo, kud oko segne pogledom, gola su, sivo kamenje, a ovdje sve zeleno, prijazno, nasmiješeno, kao i na svakoj oazi u pustoj Sahari.

Sva voda iz rječice Vinalapo svedena je u vrtove, gdje raste oko 116.000 vitkih paoma, koje pretvaraju pusti kraj u divnu oazu, jedinu u Evropi. Španjolci je zovu »palmera«. Arapi kažu, da palma mora imati glavu na suncu, a noge u vodi. Žarko španjolsko sunce daje dosta topline, a voda iz rječice natapa korijenje. Drvo naraste 20 pa i više metara visoko. Vitko je i samo na vrhu ima 15 do 20 vazda zelenih grana zapravo listova, koji opet imaju više redova duguljastih listića. Ti se veliki listovi odrezuju, zato je kora hrapava, kao da ima stubiće.

Između listova krošnje izraste žuta grančica, na kojoj visi plod, nalik na košnice. Odraslo stablo daje 40 do 60 kilograma datula.

Baš je sada berba datula. Bio sam dosad na više oaza u Africi, pa i na najvećoj oazi Tozer sa milijun paoma, ali nisam imao prilike da gledam, kako se datule beru, kako se na visoke palme penju i kako silaze. Vidim visoko gore u krošnjama ljude i uđem u prvu bašču. Kako priprost, lak i jednostavan način penjanja!

Uže spleteno od trave halfa ima na jednom kraju kvrgu, koju penjač metne u lako razrješivi čvor na drugom kraju. Uže čini obruč oko čovjeka i stabla. Kad se penje, stavi uže oko stabla u visini svoje glave, bosim nogama upre o stablo i napne uže krstima. Penjući hvata se uže rukama, da ostane napeto, a krsta odmakne od užeta i brzo uže pomakne malo više, napne uže krstima i nogama korakne naviše. Tako se tijelom odmiče i primiče stablu pomičući pritom uže i noge sve više, dok ne stigne do krošnje, gdje uže zakači o kvrge odrezanih grana, čvrsto se upre nogama o stablo i na užetu prosto sjedi, ruke su mu slobodne te može nesmetano raditi.

Sa sobom je ponio na dugo uže pričvršćenu košaricu, u koju bere. Kad je napuni, spusti je užetom na zemlju, da je isprazne, a onda opet povuče k sebi i nastavi posao, dok palmu ne obere. Neki me đavo bocka, odaberem jednu palmu, skinem cipele i zamolim uže, da se uvjerim, mogu li kao nekadašnji gimnastičar i u poodmaklim godinama da se upustim u tu malu vratolomiju. Brzo se popnem sve do krošnje i vidim, kako je priprost narod umješan i praktičan. Nikakva poteškoća, nikakva opasnost!

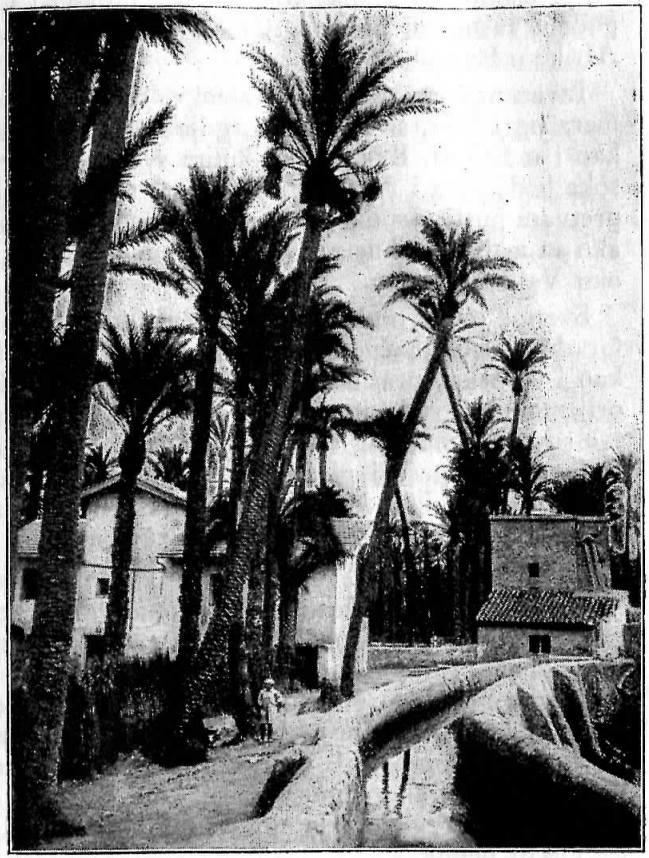

Fot. Kurt Hielscher

Šuma od paoma u Elchi
(Na drvetu se vidi čovjek, kako bere datule)

Dok beru datule, uistinu se čini, da sjede u zraku, rade i jednako bugare žalostivo, sentimentalno, što im je ostalo od Arapa, koji su prije hiljadu i više godina zasnovali palmeru i tako oazu prenesli iz Afrike u Evropu.

Izvan nasipa i zidova od zemlje, kojima je palmera ograđena, siva je stepa, gdje ima halfa-trave kao i u Sahari. Kako su međutim sve naokolo visoka brda, ima i rječica i potočića te njihova voda pretvara pustu stepu u plodne vrtove zvane »vega«, ako su manji, a »huerta«, ako su veoma veliki kao oko Valencije.

Sve me ovdje podsjeća na oazu Biskra u Africi. Grad je Elche tipično arapski, ograde su od zemlje kao i u Biskri, prašine i nečistoće ima kao u svim orijentalnim gradovima, a da slika bude potpuna, sve su klupe malenog šetališta »La Glorieta« pune badavadžija, puše i gledaju u ništa, ne misle niti hoće da misle, da ih kotač vremena gazi. Kad opaze kojeg stranca, svi ga odmah okruže i nasilno se nuđaju za »acompañar« i »pasear« palmerom.

Neko 20 km od Elche je »*vega alicantina*« kod grada Alicante, čiju obalu morsku rado nazivaju obala sunca, *costa del sol*. I jest obala sunca, jer je toplomjer na Novu godinu pokazivao na suncu 40 stupnjeva topline. More je ovdje čisto i sjajno kao i nebo te ne znaš, je li nebo odraz plavoga mora ili je more odraz plavoga neba, koje s visine iz vječnoga mira gleda zlatnim svojim očima dolje na vječiti nemir.

Španija je uistinu zemlja kontrasta. Iz Valencije u Alicante vozio sam se najprije 60 km plodnom huertom valencijskom do grada Jatibe (Hative), koji se priljubio uz dva brda, na čijim vrhovima

ponosno stoje dvije gradine. Iz Jatibe je došao na dvor napuljskoga kralja kao savjetnik Alfonso Borja, koji je 1455. izabran papom kao Calixto III. i zasnovao silničku kuću Borgia. Njegov sinovac Rodrigo, rođen u Jatibi, poznati je papa Alexandar VI., a potomci njegovog rođenog sina Juana (Giovanni) još i danas gospoduju u Gandiji, gradu u blizini Jatibe.

Iza Montese, gdje su ruševine potresom postradale gradine viteškoga reda od Montese, zasnovanoga namjesto templarskoga reda, ulazi se u bezvodnu stepu, gdje vinogradi zamjenjuju palme i naranče. Nigdje drveta, sve je sivo, golo. Spuštajući se dosta naglo prema moru, susrećeš se sve više vrtovi i maslinici i kad se dođe u Alicante, osjeća se toplina sunca i milina mora. Jedno sam dopodne prolazio neopisivo bujnom huertom, onda stepom, u nekim dijelovima golom i kamenitom kao posred Sahare i najzad došao do mora i do oaze.

Priroda je od svoga bogatstva dala gradu Alicante izvrsnu luku i zaštitila ga od sjevera strmom stijenom kao neosvojivom utvrdom i da je više marljivosti, bila bi gola brda iznad grada zelena i pitoma, kao što su neki dijelovi. Dvije šumice mladih borova lijepo uspijevaju i bez natapanja i daju gradu i okolici prijaznije lice.

Iznad grada, posve strmo izbočila se iz mora kamena stijena, kao da su je gigantske ruke gradile. Na toj je stijeni tvrđa Sv. Barbare, nekoć »inexpugnable«, neosvojiva. Kao što je petrovaradinska tvrđava prema Dunavu strma i pećinasta, tako je i ova s morske strane, ali je šest puta viša, 300 m. Tvrđa je dosta prostrana, sa zidovima od tri metra debljine. Ima više cisterna, zgrada, skladišta,

ali je sve zapušteno, tek na samom vrhu još su zgrade, u kojima je smješteno nešto vojske.

S vrha je lijep pogled na grad, što se stisnuo uz brdo, a sve je tako blizu, te misliš, kamen ćeš baciti na gradsku vijećnicu i u luku. Da se u Plazi de toros drži borba s bikovima, moglo bi se ozgora nesmetano gledati, jer se vidi čitava arena sa sjedalima. Na drugoj se strani vidi plodna i zelena *Vega alicantina,* koja se uvalila među brda. Iznad nje se nižu gore, *sierre,* sa snijegom na vrhovima, a onamo na istok i na jug raseglo se nepregledno more, pa se ljulja, treperi i sja na suncu, kao da se igra i pere sitan pijesak te je čist kao kristal na čitavoj obali alikantskoga zaliva, zatvorena sa dva rta, od kojih je sjeverni nalik na rt »Skočkobila« niže Karlobaga u našem Primorju. Karlobažani pričaju, da ime Skočkobila dolazi otud, što je vuk ganjao kobilu, a ona u muci skočila u more, da spasi glavu.

Biser je i ponos grada Alicante šetalište uz more, gdje guste palme priklanjaju svoje lišće do šetalaca, kao da ih hoće milovati Tu je debela hladovina za žege sunčane, tu je zabave i razonode, koju pojačava kupalište sa sitnim pijeskom i čistim morem, nad kojim su podignuti restorani s kabinama, kao što je i »Jettée Promenade« u Nici. Na šetalištu je spomenik mučenicima, palima god. 1844. u borbi za slobodu. Grad im je podigao velik spomenik s napisom: »*Alicante a los mártires de la libertad*«, a šetalište je prozvano »*Paseo de los Mártires*«.

S druge je strane oaze Elche bogata Huerta murciana kod grada Murcije. Od Elche prema Murciji nižu se manji gradovi i sela, okružena vrtovima, jer imaju izobila vode iz oveće rijeke Segure. Između naranača smiješe se kućice sa slamenim krovovima i do njih pojedine palme kao suncobrani. Sve nad-

visuje gospodski toranj katedrale u Murciji, visok 95 m, a ubraja se među najljepše tornjeve Španije.

Murcia broji 125.000 stanovnika, ali to će biti sa svim ljudima u vrlo prostranoj plodnoj i bogatoj huerti, jer je sam grad za taj broj stanovnika sa svojim uskim ulicama i niskim kućama odviše malen. Tek ima neobično mnogo crkava. Tu je katedrala s »arzobispom« (nadbiskupom), a posve blizu, u jedva 23 km udaljenom gradu Orihuela također je sjedište biskupije. Za Arapa bila je Murcija prijestolnica kraljevine istoga imena, pa kako su bogati muslimani običavali graditi džamije svaki za sebe, te su džamije iza gospodstva maurskoga pretvarane u crkve, zato ih i ima tako mnogo.

U crkvi *La Eremita de Jesus* drže se kipovi, koji se nose u procesiji na uskršnji tjedan, koji Španjolci zovu »Semana Santa«. Nosioce zovu »nazareni«. Zakukuljeni su u duge crne ili bijele haljine s otvorima za oči i s gotovo metar visokim tuljcem na glavi. Kipove je izradio kipar Salcillo rođen u Murciji od oca Talijana iz Napulja. Kipovi su od drva, čine skupine ljudi prirodne veličine, a prikazuju scene iz života Kristova.

Kad se pozornije motri izrada kipova, crte lica i kretnje, zapaža se lijepi sklad, uzvišenost, čista umjetnost, a napose kod skupine Molitva na Maslinskoj gori, *La Oración del Huerto.* Kristov pogled pun skrušenosti i slatkoće, pouzdanja pun izražaj lica trojice apostola, koji spavaju i anđeo u liku krasnoga mladića uz Krista, djela su božanskoga nadahnuća. Vrlo snažno djeluje na gledaoca kip Djevice »Dolorosa«, na licu se vidi natprirodni bol i bezgranična ljubav.

Skupina, gdje Juda s poljupcem izdaje Krista, a Petar mačem odsijeca uho čovjeka, koji leži do nje-

govih nogu, važe 695 kg, kako je službeno utvrđeno, a nose je u procesiji 24 nazarena. Skupinu Posljednja večera, *la Cena*, nosi 28 nazarena, a jednaki broj nosi i skupinu Molitva na Maslinskoj gori; tako su teške.

Ovdje sam doživio neobično iznenađenje. U nedjelju šetam na Paseo de Reina Victoria uz rijeku Seguru. Svira vojnička glazba. Motam se između svijeta i vidim šest pomorskih časnika. Lijepi su ljudi, elegantno obučeni, visoki, jaki, a ni jedan crnomanjast, kakvi su Španjolci od najveće česti. Vadim svoju bilježnicu, da tu neobičnost zabilježim, kad odjedanput čujem, gdje glazba svira himnu nekadašnje Austrije, a sada melodiju državne himne Njemačkog Reicha, »Bože, živi, čuvaj, Bože!« Nastane neko komešanje i pljeskanje. Sve gleda na gradsku vijećnicu, Casa Consistorial, gdje na balkonu stoji jedan od onih pomorskih časnika i drži ruku na pozdrav, salutira. Sve mi je zagonetno: Austrijska himna u Španiji, plavokosi časnici, pa onda pljeskanje stranoj himni. Tražeći razjašnjenje, opazim tri mornara, govore njemački. Pristupim k njima i doznam, da su s krstaša »Emden«, a zapovjednik njihov, da je za rata 1916. sa podmornicom »U 39« pobjegao u luku Cartagenu, jer su ga progonile dvije engleske ratne lađe i sad je došao, da zahvali za gostoprimstvo. Momčad »Emdena« i nogometni klub u Murciji imali su istoga dana utakmicu.

Ovdje napominjem, da nas Zagrepčane sportski svijet u Španiji poznaje po zagrebačkom nogometnom klubu »Građanski«. U vlaku Alicante-Murcia razgovarao sam s profesorom dr. Agullo i u razgovoru mu pokazao »Jutarnji list«, kojemu je on naslov pročitao »Hutarnhi list« i kako je pročitao Zagreb, reče veselo, da u Zagrebu pozna »Grahanski«,

t. j. Građanski, koji je prije koju godinu isprekrstario Španiju igrajući u mnogim gradovima utakmice sa španjolskim klubovima. Hvalio ih je kao vrlo dobre nogometaše i završio: »*Verdaderos caballeros*« (pravi kavaliri).

ŠPANJOLSKA BOKA

I španjolska obala sunca, *costa del sol,* ima svoju Boku, svoj fjord, svoju ratnu luku, kamo se mogu povući i sakriti ratne lađe, a to je zaliv, u čijem se dnu smjestio grad Cartagena (Kartahena). Priroda je sama odredila, što će um ljudski da iskoristi za svoje utvrđenje i proširenje svoga gospodstva. More se ovdje uvalilo između strmih brda u nutrašnjost; tu se proširilo i načinilo luku bolju nego bi je izgradile sve ruke ljudske.

Otvor luke nalik je na usta, što španjolski i talijanski znači »boca« i otud eto ime i našoj Boki Kotorskoj, t. j. usta Kotora. Brda oko zaliva od prirode su kao bedemi, kao gigantske građevine, gole, strme i nepristupne stijene, a na vrhovima su jake utvrde. Zaliv Cartagene mnogo je manji od zaliva Kotorskog, a i brda su visoka samo 300 m, dok našu Boku okružuju gorostasi Lovćen 1760 m i Orjen 1895 m. Pred sama usta kartahenska stavila je priroda otočić Escambera i tako luku zatvorila.

Stratešku važnost kartahenskoga zaliva cijenili su već stari Kartažani i podigli ovdje grad Kartago Nova, danas Cartagena. Hazdrubal je grad utvrdio, a Hanibal je tu primio poslanstvo, koje mu je preporučivalo, da ne osvaja grad Sagunt. Utvrde su poslije podizane i razarane za Rimljana i Gota, Arapa i Španjolaca, ali pored sve prirodne jakosti, nije se Cartagena u historiji nikada znatnije istakla, već se ponajčešće predavala osvajačima.

Fot. Kurt Hielscher

Špiljski grad u Sierri de Guadix

I u samom gradu ima više nižih brda, gdje su bili kasteli, ali su danas ruševine, samo Castillo de Moros još je dobro sačuvan. U brdu niže toga kastela ima više podzemnih stanova, od kojih su neki i prostrani i razmjerno dosta udobni. Neki imaju s vanjske strane samo vrata, drugi imaju i prozore, a vide se i dimnjaci. Takvih podzemnih stanova ima mnogo u svim brdima južne Španije, a pred stanovima igraju se golišava djeca. Tako je na pr. u Sierri de Guadix čitav podzemni grad, kako se vidi i na slici.

Do najnovijega doba bio je sav grad Cartagena opkoljen jakim zidovima, ali su ostali netaknuti samo oni do mora, dok su drugi porušeni i baš tomu ima Cartagena da zahvali, što ide u red modernih gradova. Oko dvije trećine grada okružuju lijepa šetališta, a ulice su od najveće česti ravne i dosta široke, što je upravo neobično za stari primorski grad.

Obala luke ili »riva« vrlo je lijepo uređena te može uz nju pristati desetak lađa za ukrcavanje i iskrcavanje izravno iz željezničkih vagona. Jedan je dio obale krcat željeznom rudačom i livenim olovom, jer je posve uz more talionica olova, što svjedoči o rudnom bogatstvu Španije. Do rive je dvostruko šetalište, na višem je spomenik Kolumba, a na nižem herojima palima u ratu na Kubi 1898. Nedjeljom ovdje svira vojnička glazba i sila svijeta šeta. Slika je šetalaca veoma šarolika zbog mnogog vojništva u nošnji svih boja. Tu se vrzu vitki i elegantni pomorski časnici oko crnookih djevica s garavom kosom, a onamo se razvaganio torpedero i marinero (artilerist i torpedist), carabinero i caballero, puši i pije, pjevucka ili se smije: sve je veselo, razigrano, živahno, nemirno i prevrtljivo kao i more.

U to su šarenilo upali njemački mornari i časnici s »Emdena«. Sve djevojke iz boljih kuća imaju na šeširima vrpce s napisom »Kreuzer Emden«, što su dobile na jednoj zabavi, koju je priredila posada Emdena od 550 ljudi, među njima 65 pomorskih kadeta. Kad je »Emden« odlazio iz Cartagene, sva se riva napunila svijeta. Prije polaska izbacio je tri puta po petnaest topovskih metaka, što je strašno odjekivalo između brda. Kako bi tek moralo strašno odjekivati, da se neprijatelj približava Cartageni!

Kod španjolskih vojnika ne vidim osobite discipline, ne idu korakom ni kad stupaju u kolonama, što daje upravo smiješnu sliku. Na nogama imaju za vježbe platnene cipele, *alpargatas*, a na glavama naherene kapice. Svi su dobro obučeni. Za našim vojnicima daleko zaostaju u disciplini, ali jedno imaju zajedničko, a to je onaj zadah, koji mi je ostao nezaboravan još iz doba, dok sam bio među »vrlim domobranima«, za kojima su djeca u Osijeku vikala: »Mato stoj, krst ti tvoj, na kapi ti 28. broj!

Španjolski gradovi imaju svoju zasebnu redarstvenu stražu, to je Guardia Municipal. To su gradski redari kao i u nas, a pored njih su mnogi žandari, koji nose ime Guardia Civil. Ovi imaju na glavi nekakav šljem nalik na lepirova krila. Kad ga gledaš, misliš, da je natakao na glavu crnu lakiranu zdjelicu i zaštitio je straga crnom daščicom, kao da se boji, da ga tko ne udari kamenom po glavi. Vrlo su ozbiljni i do krajnosti učtivi. Ne samo da će stranca uputiti, nego će, šta više, poći s njim do mjesta, za koje pita. Od najnovijeg doba imaju i Guardia del Asalto, jurišne redare, kao plod revolucionarnog raspoloženja.

U luci su četiri velike ratne lađe i dvije torpiljače, a još ih je nešto u arsenalu, gdje rade hiljade radnika i kad o podne i navečer napuštaju posao, tolika ih množina nagrne na izlaze, te se čini da prodire bujica. Pored radnika u arsenalu i u luci ima ih sva sila u tvornicama superfosfata, amoniaka, eksploziva, stakla, sapuna, te u krečanama i u livaonici olova. Cartagena je tvornički i trgovački grad, zato ima i mnogo kavana i barova pa luksuzno uređenih kasina i »cirkula«. »Casinos« i »circulos« politička su udruženja, a imaju prostorije obično u vlastitim kućama.

Za Španiju se može reći, da je zemlja političkih stranaka. Tu su prije prevrata bili republikanci i monarhisti, socijalisti i komunisti, sindikalisti i ekstremisti, progresisti i regionalisti, tradicionalisti i nacionalisti, radikali i liberali, a u najnovije su doba uglavnom desničari, ljevičari i centrumaši, katolici i antikatolici, t. j. crkvi skloni i neskloni. Za općinskih izbora god. 1931. bila je borba između republikanaca i monarkista. Monarkisti su ogromnom većinom nadglasali republikance, ali su republikanci svojom vikom nadvikali monarhiste i proglasili republiku. Kralj je u povodu toga dobrovoljno napustio zemlju i tako dao maha republikancima.

U Cartageni je i mene napustio moj putni drug Holanđanin. Jednoga smo dana veselo razgovarajući došli na poštu, kad nam se odjedared pridruži mlad, lijep, živahan, neobično razgovorljiv čovjek, bujica od riječi. Brzo utvrdimo, da je Holanđanin, nastanjen već sedam mjeseci u Barceloni kao glavni zastupnik za eidamski sir. Moj se dedak gotovo raskvasio od veselja videći svoga zemljaka, a kad mu ovaj reče, da sutradan putuje lađom u Melillu i

dalje u Alger, odmah on pristade uz njega moleći me, da mu oprostim, jer da je i onako vruće želio, da prijeđe u Afriku. Odobrim mu, hoćeš ne ćeš odluku i ugovorimo, da ćemo rastanak proslaviti. Pridruži nam se još jedan Nijemac, trgovac vinom i dva časnika s »Emdena«. Nađemo jednu bodegu, gdje se toči vino iz buradi i gdje imaju »porone«, u što se moj dedak zaljubio. Poron mu je bila najslađa španjolska riječ. To je pri dnu široka boca, grlo ili vrat ima kao i svaka boca, ali povrh toga ima još jedan kos otvor ili cijev, na koju se pije, srče ili se s visoka lijeva u usta. Španjolac je u tom pravi majstor. Otvori usta i lije, i duše mi, ne vidim, da guta, već mu se samo kliže niz grlo. Kad je to moj Holanđanin prvi put vidio, tako se oduševio, da se odmah i »nacuclao«, a ja mu otpjevao: »O deda, deda, tako ti neba, što piješ više, nego ti treba!« I časnici, koji su se ispočetka nećkali, našli su u »poronu« neku zabavu i slast, ali i napast, i zdravo se »ožderickali«, a s njima i čitavo društvo.

Iz Cartagene sam se otisnuo na vrlo nepoetičnoj lađi »Poeta Arolas« u Almeriju. Ulazeći u luku vidim goleme neke naprave na moru za krcanje željezne rudače. Kad sam došao bliže, opazim na lađi, koja je pristala uz te naprave, našu zastavu, a na lađi pročitam: Plitvice, Sušak. Bilo mi je toplo oko srca kao onome, koji izgubi dragocjenu stvar i opet je nađe ili se rastao od svojih milih i dragih i opet se s njima sastao.

Naprave su kojih 30 m iznad mora i željeznica dovozi mnoge vagone pune rudače nad samo more i otud se krca izravno u lađe. Morao sam daleko obilaziti, dok sam željezničkim tračnicama došao blizu lađe i zapitao kršne mlade ljude, jesu li Hrvati. Iz vesela smiješka, koji se rasipao njihovim

licima, razabrao sam, da smo zemljaci. Najradije bih od oduševljenja izljubio makar i lica zagarena od crne prašine, jer znam, da su čestiti naši Primorci. Namjeste mi duge ljestve i eto me među njima. Sve su naši ljudi od Bakra i Novoga, samo je telefonist Slovenac. Navečer smo se sastali u gradu, gdje su se uz čašicu vina razneżila naša meka slavenska srca i tople slavenske duše. Bilo je smijeha i šale, zabave i pjesme, te je od mirnog telefoniste Janeza postao Don Juan (čitaj: Huan).

Drugi se dan toplo oprostimo i oni se krenu prema Rotterdamu, a ja razdragan i pun sreće odem na staru tvrđu »Alcazaba«, koja se diže na strmu brdu iznad grada. Zidine su i kule još u dobrom stanju, ali je sve napušteno. Samo na najvišem dijelu tvrđe smještena je radio stanica. Igra prirode i vremena! U starinskoj arapskoj kuli najnovija umotvorina modernog čovjeka. I sámo ovo kamenje mora se buniti protiv toga moderniziranja. Tu, gdje su nekoć stidljive Maurke svoju kao noć tamnu kosu kitile cvijećem, u vrtovima uzdisale i kamenju i cvijeću šaptale tajne svoga srca, dvadeseti je vijek smjestio napravu, kojom lete tajne hiljade milja daleko.

Sa starih utvrda grada Alicante i Cartagene širok je pogled na grad s ravnim krovovima, ali daleko zaostaje za ovim, jer su ovdje u starom dijelu grada ravni krovovi bijeli bjelcati kao i kuće, a među njima su uske ulice kao tamne crte, kao kanali na cvjetnoj poljani ili šavovi na bijeloj ponjavi.. U sredini te bjeline stara je katedrala s okruglim kulama te je više nalik na tvrđu nego na crkvu. Građena je u doba pljačkanja i saracenskog gusarenja, u doba borbe između krsta i polumjeseca.

Almerija ima vrlo ugodnu klimu i toplomjer rijetko padne ispod 18° C topline, ali je uza sve to zimi malo stranaca, jer je okolica vrlo siromašna te stranca napastuju mnogi prosjaci svake ruke: bogalji i zdravi, muški i ženski, odrasli i djeca. Još su dosadniji čistioci cipela, kojih je sva sila. U Barceloni su posebne radnje za čišćenje cipela, *limpia botas,* a što se ide dalje na jug, sve se više muvaju ulicama sa svojim stolčićem i sandučićem, sve su prljaviji i nasrtljiviji. I kad bi se po svjetlucanju cipela prosuđivala duševna vrijednost ljudi, onda bi ovdje bili sami umnici!

Da bi stranci posjećivali sve krajeve Španije, uprava željeznicâ olakšava putovanje izdavanjem kilometričnih i kružnih voznih karata, te se može uzeti *»billete kilometrico«* za 3 do 12 hiljada kilometara na 3 do 12 mjeseci, pri čemu se ima popust od 40 postotaka. Billete kilometrico od 3000 km ima 15 listova, svaki list sadrži 200 km, razdijeljenih sve po 5 km te se kod svake vožnje otkine toliko puta po 5 km, koliko iznosi vožnja, ali nikako manje od 30 km. Ja sam za takvu kartu platio 140 peseta, oko 840 dinara. Za strance su zgodne kružne karte, *billetes semicirculares,* gdje je još veći popust, ali je određen pravac i daljina vožnje. Tako na pr. kružna karta za vožnju od 3319 km stoji samo 128 peseta, a prođe se čitava Španija. Još dodajem, da španjolski ekspresni vlakovi imaju samo I. i III. razred, cijena je ista kao i za putničke vlakove, a nikad nisu prepuni, jer primaju samo one putnike, koji se voze najmanje 100 km daleko.

ARAPSKI SJAJ U ŠPANIJI

U osamstogodišnjim borbama između krsta i polumjeseca u Španiji napokon je polumjesec podlegao krstu, ali su ostali živi svjedoci polumjesečeva sjaja, arapske, arhitektonske umjetnosti i razumijevanja prirodnih ljepota.

U gradu Granádi, u Alhambri, muzej je arapske umjetnosti, carstvo poezije, akord ljepote, zato i kaže posve ispravno španjolska rečenica: *Quien no ha visto Granáda, no ha visto nada* (tko nije vidio Granáde, nije vidio ništa).

U parku Alhambre, iza Puerta de las Granadas (vrata Granade), u divnoj šumici prestaje gradska buka, kiklopske zidine i kule zaštićuju tajanstveni mir, stoljetna drveta, oko kojih se vije zeleni bršljan, sagradiše mirisnu sjenicu, u kojoj je prijatna tama razigrana zlatnim zrakama sunca, žuborom potočića, pjevanjem slavuja i strujanjem zraka s nebotične Sierre Nevade.

Park Alhambre dosta je nalik na zagrebački Tuškanac. Jednako je otprilike velik kao i prvi dio Tuškanca onamo do sastavka Josipovca s ulicom Mošinskoga, a jednako ima i ulaz iz glavne ulice, Calle de los Reyes Catolicos, kao i Tuškanac iz Ilice. Sredinom parka vodi cesta, a s jedne i s druge strane ceste vijugaju puteljci, uz koje žubori voda, koja dolazi od vodoskoka u Alhambri.

S desne strane zatvara šumicu brdašce Monte Mauror sa Torres Bermejas, a s lijeve više strane jest prava Alhambra, okružena golemim kulama i jakim zidinama, iza kojih izgradiše maurski vladari svoje čarobne dvore, gdje se razvio sjaj arapske umjetnosti, a s mirte, s naranača i lovora diže se u nebesku modrinu miris, osvježen i poprskan nježnim vodoskocima kao najsjajnija žrtva veličanstvu prirode.

Ulaz je u Alhambru, u kalifske dvore, iz šumice. Na ulazu je jedna niža, okrugla i jedna viša četverouglasta kula s teškim, željezom okovanim vratima. Na vratima kule »Puerta de la Justicia« utisnuta je ruka, koja ima simbolički prikazati pet glavnih zapovijedi islama: molitva, post, dobra djela, sveti rat i hodočašćenje u Meku. Iznad drugih je vrata ključ kao znak, da su ta vrata ključ tvrđe i u čijim su rukama vrata, gospodar je Alhambre.

Između jakih zidina dolazi se na »Plazu de los Aljibes«, gdje su mnogi bunari puni vode, svedene ovamo iz velike udaljenosti, iz rječice Darro, koja teče duboko ispod Alhambre i presvođena protječe čitavom Granadom, da se u velikom parku »de Castelar« sastane s rijekom Genil, što dolazi ispod Sierra Nevade te vijuga prostranom vegom granadskom. Trg »de los Aljibes« zatvaraju visoke kule »Alcazabe«, što dolazi od riječi »kazba«, a to je glavni dio tvrđe kod svih arapskih gradova. S kule Torre de la Vela zalepršale su 2. siječnja 1492. zastave katoličkih vladara *(de los reyes catolicos)*, Ferdinanda i Izabele. Gotovo osam stoljeća prije toga ponosno se vijala s istoga mjesta zelena zastava s polumjesecom. S istočne je strane toga trga *Palacio Arabe* (kalifova palača). Zgrada je izvana gotovo neugledna, niska, bez prozora, ali kad se

otvore vrata i uniđeš u prvo dvorište, u Patio de la Alberca, misliš, da si došao u raj.

U sredini je duguljast ribnjačić, obrubljen mramornim pločama, a u vodi se kao u ogledalu odrazuju mirte i naranče, nježni stupovi galerije i golemi Torre de Comarex. Stijene su galerije prepune najdivnijih arabeska u nježnim bojama, pod je od mramora, stupovi i vrata od cedrovine, ukrašeni umjetničkim ornamentima, a sve je vrlo skladno protkano arapskim napisima, te se čini, da je sunce po stijenama razlilo svoju dugu i tu je trajno ostala kao ukras.

U Torre de Comarex sjajna je dvorana poslanička *(Sala de Embajadores)*, gdje bijaše i prijestolje. Tu su Mauri održali sa svojim posljednjim kalifom Boabdilom sjednicu, na kojoj su zaključili predaju Granáde. Zidovi su kule tako debeli, da svaki prozor za se čini čitavu sobu. Prozori su u sredini razdijeljeni vrlo nježnim mramornim stupom, što je značajka maurskoga stila. Na stijenama su arabeske, bogata ornamentika ponajviše u crvenoj i modroj boji te se računa, da samo u toj dvorani ima 150 uzoraka ornamentike, što je građeno tako, da su uzorci izrađeni od kovine utisnuti u svježu sadru, i zato je sve tako čvrsto i trajno.

Iz Patio de la Alberca dolazi se u Patio de los Leones, lavlje dvorište, poznato svakom našem srednjoškolcu već iz povijesne školske knjige. U sredini je dvorišta dvostruka okrugla posuda, gornja od alabastra, donja od mramora. Voda visoko skače i pada te se preko ruba gornje posude razlijeva kao srebrno velo u donju, a otud u lavove, koji drže posude i u nježnim mlazovima izbacuju vodu u mramorne žljebove, kojima otječe dalje. Dvorište okružuju galerije, u kojima su se kalifi i njihove miljenice odmarali i valjuškali na mekim dušecima uza svirku sitne zurle i udaranje tamburina, a sunčanu im žegu rashlađivala sitna rosa s vodoskoka.

Kad sve to gledaš, misliš, da si u carstvu priča, maštanja, poezije. Gledaš redove vitkih stupova s lukovima, s kojih vise sadreni ukrasi kao čipke ili kao stalaktiti; arabeske na stijenama čine se perzijski ćilimi i gledajući to, oblijeće te duh Orijenta, a ona voda, što skače u vis i s tajanstvenim se romonom ruši, kao da ti u skladnom ritmu pjeva pjesmu prošloga sjaja.

Ne možeš se suzdržati, da ne prijeđeš prstima preko nježnih arabeska i da ne prebrojiš svih 125 stupova, od kojih ti se svaki čini tanki kolac čerge, pa da su Arapi, sinovi pustinje i djeca čerge i ovamo prenesli znakove stare svoje postojbine. Brojim lavove i svih 12 gladim. Gledam perspektivu stupova, divim se nesimetriji, koju svako vješto oko zapaža, a ipak je cjelokupna slika skladna i nenatkriljivo lijepa.

Duša iza toga tako pliva u raskoši, tako je zasićena bogatim utiscima, te nema više interesa za podrobnije razgledavanje i drugih dvorana i dvoranica, vrtova i vrtića, kula i kulica: Torre de Picos, de Damas, de Cadi, de Sete Suelos i druge, a pogotovo ne nalazi ništa na Palacio de Carlos Quinto sa 32 nespretna stupa, što drže okruglu galeriju oko dvorišta. I crkva »Santa Maria«, izgrađena god. 1581. u stilu renesanse, kontrast je nježnosti i poezije u Palacio Arabe te ide u ovaj sklop samo svojom umjetničkom stranom, ali kvari sklad svojom veličinom i stilom. Građena je kao simbol pobjede krsta nad polumjesecom.

Iznad Alhambre, na pristanku brda El Sol, između cipresa, mirta, lovora i naranača jest vila Ge-

neralife. U terasastim vrtovima, gdje je priroda razlila sve svoje raskošje, tihi zefir nježno titra lišćem šestogodišnje »Cipres de la Sultania«, kao da narančama, mirti i lovoru priča nevjeru sultanije, koju je prema tradiciji posljednji maurski kalif Boabdil el Chico (čitaj: čiko, što znači mali) zatekao ovdje u zagrljaju Aben Ahmeda. Nježni se vodoskoci isprepleću, jedan se k drugome priklanjaju, kao da pričaju o ljubavnim tajnama, što su ih nekoć slušali ...

Sa terase vile širok je pogled na grad, na slikoviti Albaicin, predgrađe Granáde, na vazdan zelenu vegu granadsku i na Alhambru sa svim kulama i zgradama. Pogled je kod zalaza sunca upravo neopisivo lijep, jer se jače ističe crvena boja zidova, otkud dolazi i ime Alhambra. Zidovi i zemlja i kamen okolišnih brda crvene su boje od željeznih spojeva.

Iznad Generalife je Silla del Moro, sjedalo Maura, odakle je veličanstven pogled na Sierra Nevadu, Snježnu goru, pogled, koji je u moju dušu utisnuo tako snažnu sliku, da je ništa ne može izbrisati, i kad budem najrazdraganiji, mašta će mi tu sliku dočaravati, da još poveća razdraganost duše. Sierra Nevadu vidim iz svoje sobe, vidim je s ulice, iz svih kula Alhambre, ali sa Sille del Moro prikazuje mi se u svoj svojoj golemosti, sjaju i prirodnom veličanstvu. Dijeli me od nje rastrgana dolina rijeke Genil, iznad koje se strmo dižu gola tamna brda s oštrim šiljcima, a poviše njih je snijeg, sve je bijelo bjelcato, cakli se i sja, kao da je razasuto alem-kamenje i biser. Sve mi se čini blizu, bliže nego Jungfrau od Interlakena ili Dachstein od jezera Hallstadskoga. Jasno se razbiraju tri šiljka, od kojih je najzanimljiviji Picacho de Veleta 3470 m i

3481 m visoki Pico de Mulhacén, najviši vrh u Španiji.

Za svoga najvećeg sjaja, prije god. 1492., imala je Granáda pola milijuna stanovnika, a danas tek 105.000.

Granáda ima različnih znamenitosti u mnogim crkvama, koje su od najveće česti preuređene džamije, a među njima i golema 116 m duga katedrala, u kojoj se čuva srebrna kruna i žezlo Ferdinanda Katoličkoga te zastave, što su 1492. navijestile, da je Alhambra u rukama krsta, zatim mnoge skupocjene misne haljine, darovane kardinalima.

Kraljica Izabela lijepo je prikazana na spomeniku u Paseo de Castelar, kako sjedeći na prijestolju s krunom na glavi prima Krištofa Kolumba, koji joj izjašnjava svoju namisao o putu na zapad, a plod je toga puta otkriće Amerike. Lijep je spomenik Marijane Pineda na Plazi de Mariana. Kad su se 1831. liberali digli protiv vlade, Mariana im je spremala zastavu. Protivnici je uhvate i ubiju, jer nije htjela odati tajnu. Grad joj deset godina kasnije podigne spomenik, na kojem pored ostaloga piše: *Victima de libertad en 1831.* (Žrtva slobode.) Tijelo joj je pokopano u katedrali ispod kora.

Na brdu, nasuprot Alhambre, slikoviti je Albaicin, nekoć sijelo maurskih plemića i bogataša — danas sijelo cigana, bijede i siromaštva, gdje su mnogi podzemni stanovi. Jednako je i na Camino Nuevo, Novom putu, gdje sam pored podzemnih stanova vidio i veliku podzemnu crkvu. Ljudi kao jazavci izlaze iz duplja i rupa i pozdravljaju bijeli dan. Kad sam išao tim putem do groblja i na brdo El Sol, znojio sam se kao usred ljeta, iako je bila druga polovica siječnja: tako je ugodno prigrijalo špa-

njolsko sunašce i rado priznajem, da je Španija zemlja sunca, *tierra del sol.*

Od trgova je najživlji Puerta Real i Plaza de Bibarambla. Na trgu Bibarambla spaljivali su se za vjerskih svečanosti inovjerci i protivnici katoličke vjere. Tu je bilo sjedište inkvizicije, vjerskog suda, na kom se istraživalo, tko je nevjernik i otpadnik od katoličke crkve. Istraživalo se vrlo strogo, dosta puta i nepravedno. Izmišljali su najgroznija mučenja, da istisnu priznanja, pa su mnogi u teškim mukama priznavali krivicu, koje nisu ni počinili. Kažnjavalo se zatvorom, oduzimanjem imovine, progonom iz zemlje i spaljivanjem. U Španiji je inkvizicija uvedena 1480. Katolički kraljevi Ferdinand i Izabela primjenjivali su je veoma strogo protiv Muslimana i Židova, a najgrozniji bijaše generalni inkvizitor toga doba Torquemada, prior Dominikanaca u Segoviji.

U krivudastim uskim ulicama Granáde ima iz arapskoga doba kuća i portala, potkovastih lukova i kula. U ulici Carrera del Darro, otkud se vide visoko gore na strmoj stijeni zidine i kule Alhambre, zanimljiva je Casa de Castril, kuća s pročeljem, urešenim mnogim reljefima i s natpisom: »*Esperandola del cielo*«. Priča se, da je neki plemić u toj kući imao neobično lijepu kćer, koju je pazio kao zenicu oka svoga. Jedne mu se noći pričini, da je netko kod kćeri. Kad ne nađe nikoga, posumnja na svog paža, zgrabi ga i uzme gušiti. Mladić u muci viče: milost! ali plemić ga u bjesnilu baci s balkona u rječicu Darro govoreći: »*Aquí has de quedar esperándola del cielo!*« (Tu imaš ostati očekujući je s neba.)

MALAGA, NAJTOPLIJA TOČKA EVROPE

Sa slikom čarobne Alhambre i Sierre Nevade u duši teška sam se srca krenuo iz Granáde k moru, u Málagu, u raj Španije. Željeznički put vodi pristrancima različnih »sierra« (gorâ), koje se pitomo spuštaju u granadsku vegu, kojom se u prirodnom ćilimu isprepleće rijeka Genil (Henil) kao srebrna nit. Na rubu vege smjestio se gradić Santa Fé, što ga je god. 1491. podigla kraljica Izabela za podsjedanja Granáde. U tom je gradiću s Krištofom Kolumbom potpisan ugovor o putu na zapad, u Ameriku. Međutim taj ugovor nije nikad potpuno izvršen.

Bogata se vega sve više suzuje, zbližuju se gola brda, da se napokon 52 km daleko od Granáde sastanu i rijeku Genil tako stisnu, te kod grada Loja (Loha) mora sebi da uskom gudurom krči put između stijenja i kamenja rušeći se tako bučno, da narod te slapove i brzice zove: *Los infiernos* (pakao).

Još su zanimljivije provalije, slapovi i jezerca, što ih čini rječica Quadalhorce spuštajući se k moru iza Bobadille, raskrsnice željeznica prema Málagi, Granádi, Córdobi i Gibraltaru. Rječica je probila i rastavila dvije stijene te načinila usko korito, kojim buči i šumi, ruši se i brza il se u malenom jezercu odmara, da skupi novu snagu za borbu s kamenom i stijenama u provaliji.

S jedne strane rječice s velikim je poteškoćama izgrađen željeznički put s mnogim tunelima, a s druge je strane kanal za natapanje uskih dolinica. Visoko iznad željeznice strše rastrgani šiljci stijena, duboko niže željeznice zeleni se i plavi bistra voda rječice, a njezine slapove iskorišćuju kod stanice Chorro (Čoro) za dobivanje elektrike. U provaliji rječice uklesane su u stijene stube i puteljci ili su učvršćeni uski mostići, da se može prolaziti provalijom i diviti se neobuzdanom i divljem rušenju vode.

Tako su i u našoj Lici niže sela Doljani strme stijene stisle Unu te se između njih probija sutjeskom, strmom i uskom, da samo koza može pokraj vode naći prolaz. Iza sutjeske je jezerce, iz kojega se voda ruši s mnogim slapovima u usku dolinu Rmanj. Sutjesku, jezerce i slapove narod zove Martin brod, ali je zbog udaljenosti našim turistima ta prirodna ljepota slabo poznata.

Pošto je rječica Quadalhorce svladala zapreke i korito se proširilo, a i željeznica se riješila tunela, kao da si došao u drugi svijet. Sva su brdašca u cvijetu, a zrak je tako primjetljivo topliji kao da se približuješ peći. Između cipresa i paoma, limunova i naranača, banana i šećerne trske te zelenih livada i bujnih vrtova približava se Malaga, okružena plavim morem i vinorodnim brdima.

Malaga je najtoplija točka Evrope. Usred zime imam najmanju toplinu od 15 stupnjeva, kad se za neobično studene zime god. 1928.-9. u Zagrebu živa spuštala i do brojke 30 ispod ništice. Sa sjevera je Malaga zaštićena visokim brdinama od hladnih vjetrova, a otvorena je prema toplom jugu. Ljetnu žegu ublažuje dašak povjetarca s mora i sa Sierre Nevade, a zimsku studen toplo sunce i topli vjetrovi afrički, zato ovamo dolaze mnogi »zimubješći«.

Ostavili su u svojoj domovini kao i ja snijeg i led, maglu i bljuzgavicu, da se ovdje sunčaju na toplom španjolskom suncu.

Iznad grada je 200 m visoko brdo sa starom maurskom tvrđom Gibralfaro, gdje su se Arapi dugo opirali katoličkim kraljevima. Ime se tvrđe izvodi od arapske riječi »djebel« (brdo) i »faros« (svjetionik). Donji je dio tvrđe iz doba Feničana, ali su se zadržale samo neke kule i crni zidovi, a između njih su bijedne kućice. Od nečistoće i neugodna zadaha jedva se prolazi između rojeva musave djece. Okupe stranca, prate ga, pružaju ruke i jednako govore: *penny, penny* (sitan engleski novac), držeći Englezom svakoga, tko ovuda prolazi s knjigom u ruci ili s dalekozorom i fotografskim aparatom o ramenu.

Na brdu iza utvrde Gibralfaro hvataju odrasli i djeca ptičice. Razapeli su po zemlji dugu mrežu, koju mogu iz veće daljine zatvoriti. Oko mreže smjestili su krletke s ptičicama, najviše češljugarkama, a jedna je svezana za nožicu u otvorenoj mreži, da slobodno lepršа. Videći pjevice zarobljene svoje družice, dolete k njima. Mreža se zatvori i eto novih robova. Španija nema mnogo ptica pjevica, jer nema mnogo šuma ni voćnjaka pa i ovima eto, što k njima dođu kao veseli gosti preko zime, oduzimaju slobodu.

Iznad sviju zgrada Málage visinom se i veličinom svojom osobito ističe katedrala, izgrađena na mjestu maurske džamije. Duga je 145, široka 85 koračaja te zagrebačka katedrala svojom dužinom jedva dosiže njezinu širinu. Ima dva tornja, ali je jedan krnj, nedovršen, kao da je u polovici presječen. Nestalo je novca i dragocjenosti, koje su Arapi zaplje-

njivali, pa je s tim nestalo i sredstava za gradnju i dovršenje tornja.

Oko katedrale i uopće u starom dijelu grada ulice su uske, ali noviji dio uz more sa svojim širokim šetalištem Paseo de la Alameda i parkom Jardines daje gradu gospodsko lice. Park Jardines svojom je veličinom jednak zagrebačkom Zrinjevcu, produženom sve do državne stanice. Podjela je parka vrlo ukusna i zgodna. Najprije je uz more široka cesta za teretna kola, a ima dva reda golemih platana, onda je aleja paomâ, široka i gusta, da jedva prodiru zrake sunčane; zatim dolaze nasadi cvijeća i tropskog drveća, isprepleteni puteljcima s kamenim klupama i nježnim vodoskocima; dalje je široka aleja paoma i platana, vrlo gusta i slikovita, jer se izmjenjuju niže palme s višim platanama kao da se natječu, koje će pružiti više hlada šetaocima i da se šuštanjem svoga lišća pridruže šaptanju nježnih parova na mnogim klupama. Do ove je aleje široka cesta za aute i kočije, onda opet aleja paoma i platana i najzad cvjetni nasadi.

Drveta zastiru toplo španjolsko sunce, s mora i gorâ struji svjež zrak i zove u taj raj šaroliki svijet. Tu vidiš visoke suhe Engleskinje pjegava lica s lornjonom, knjigom i štapom; koštunjave Engleze s klopavim šeširom, bijelim obrvama, bezbrižnim klecavim hodom i s lulicom u ustima; bogata Amerikanca, užurbana Crnca, visoka hladna Norvežanina, ozbiljna Nijemca i ponosna Andalužanina s visokim šeširom i širokim obodom te ponosne Andalužanke u crnu odijelu s visokim češljem u glavi. Češalj je u nekih i 40 cm visok, a oko njega se vije crna koprena, mantilja, kojoj domaći i strani pjesnici pjevaju hvalospjeve. Mantilja, sitne ruke i malene noge značajke su andaluške žene.

Jača je međutim značajka Malage vino i šećerna trska. Vino je slatko kao med, jako kao grom, a jedna litra stoji ovdje samo 1.20 do 1.50 pesete,

Andalužanke s mantiljom na glavi

dakle 8 do 10 dinara, a tek vanredno fino vino oko 15 dinara. Tko ga onda ne bi pio?!

U Španiji nisu gostionice uređene kao u nas, gdje se jede i pije od jutra do kasne noći. Gostionice i re-

storani otvoreni su samo po dva-tri sata u doba ručka i večere. Nitko ovdje ne sjedi u gostionici sate i sate da pije vino na litre; Španjolac toga ne pozna. Vino se kao i različiti likeri pije u barovima i redovno samo na čaše i čašice, a radni svijet ide u podrume, gdje na buradi piše ne samo vrsta nego i cijena vina. I tu se pije na čaše od jednog decilitra, a gdjegdje imaju i »poron«. Čaša vina u podrumu stoji po svoj Španiji *diez centimos,* oko pola našeg dinara, samo je u Malagi po *quinze centimos* (15 centimosa), oko jedan dinar. Razumije se, da je u barovima vino skuplje, a redovno lošije, zato sam se ja s Holanđaninom a poslije i sâm, više držao podrumâ nego barova.

S jednim trgovačkim putnikom iz Valencije susretao sam se u Cartageni, Almeriji i Granádi i kad smo se opet našli u Málagi, pozove me on u odličan jedan bar na čašu vina. Pijemo čašu jedne vrste, ali mi je kiselo. Moj Valenciano neobično razdragan, što sam hvalio njegovu Valenciju, naruči drugu vrstu vina, ali i to je za mene bilo kiselo. Onda on zatraži pravo malaško vino, ali ni to nije onakvo, kakvo sam pio svakog dana dva-tri puta u jednom podrumu. Začudno je, da se baš na samom vrelu, u samoj Málagi, ne može dobiti u baru pravo malaško vino. Jednako mi je kasnije bilo i u Jerezu, gdje su najglasovitija španjolska vina, ali onog pravog, dobrog, hvaljenog i opjevanog nema u barovima. Tako je bilo i u nas u Srijemu. Iako su bila na glasu crna vina Srijemskih Karlovaca, te se nekoć po svoj Njemačkoj i Austriji čitalo u jelovnicima: »Karlovitzer Rotwein«, u samim Karlovcima ni u kojoj gostionici nije bilo dobra crna vina.

I Englezima ide ovo slatko vino u slast pa i njih vidim u podrumu, gdje srču sad čašicu, sad lulicu.

Iako je vino ovdje odlično i jeftino, domaći ga rijetko piju za jela, jer je, kau, teško, te ga piju samo čašicu prije jela i prije spavanja, dakle u neku ruku kao lijek.

S jedne i druge strane Malage, grada od 140.000 stanovnika, proteže se uz more bogata vega, gdje pored ostaloga rastu banane i šećerna trska. Šećerna trska treba da je u vodi kao i riža. Jedan mi je seljak pokazivao, kako se trska, razrezana u komade od 2 do 3 dm dužine, polaže vodoravno u iskopane jarke. U koljencu trske je »brote« (klica), koja pusti u zemlju korijen, a u vis stabljiku. Uz dovoljnu vlagu naraste stabljika nešto viša nego naš kukuruz, od koga je tanja, a i lišće je uže i gušće. Ima stabljikâ i do 4 m visokih. Sadi se s proljeća, a zimi se siječe i u obliku štapova nosi u svežnjima na magarcima i mulama u šećerane, kojih ima više oko Málage. Gledam čitave karavane sitnih magaraca i mula, kako se s tovarom lijeno vuku u šećerane. I nova gradska vijećnica, *ayuntamiento,* bijela je i lijepa, kao da je tek izašla iz tvornice šećera. Trsku prodaju i na trgu uz vrlo nisku cijenu. Raspolove je vrlo vješto nožem, režu na komadiće, djeca kupuju, griskaju i sišu slatki sok.

Andalužani su lijepi ljudi, veoma živahni, daroviti, ali dosta lijeni, jer imaju u svojim žilama više arapske krvi. U visokim, uskim dolinicama Sierra Nevade ima i danas čistih potomaka Maura. Ime Andaluzija dolazi od Vandaluzija, jer su ovim krajevima vladali neko vrijeme Vandali.

RONDA, ZAGONETKA PRIRODE

Rađa se jutro, nevino kao djevica. Nigdje ni oblačka. Iza rastrganih golih brda diže se zimsko sunce, diže se polako, lijeno i gradi hiljade dúgâ u kapljicama rose na travi, lišću i cvijeću u lijepom parku tipičnog španjolskog grada Ronde, gdje se priroda našalila i pokazala svoju samovolju i silu, i sastavila strašno s neobičnim, nedokučljivo s veličanstvenim.

Brdo se svršava sa strmim stijenama, čini se neki kameni poluotok, okružen valovitom dolinicom, kojom vijuga potok Quadiaro. Potok ne obilazi poluotočić, kako bi prema današnjem stanju bilo prirodno, ne traži lakši put, nego poluotočić presijeca i šumi duboko dolje među raspuklim stijenama. Vrlo je lijep primjer antecedentne ili epigenetske riječke doline. Kao da su svi divovi i kiklopi napeli sve svoje sile i rastavili stijene, da skrate potoku put. Voda nije lako načinila tu provaliju, tu su možda djelovale i jače sile, sile podzemne. Priroda je tu pred vijekovima s užasnom lomljavom pokazala svoju prpošnost, kapricu, kad je baš ovu golemu kamenu ploču rastavljala, kao da je htjela reći u šali: Hajde, da se okladimo, da ću ovu stijenu raspoloviti!

Koliko se i kakvih misli rađa u čovjeku gledajući ovu prirodnu zagonetku! I jake živce lomi pogled s vrha gigantskih stijena u tamno korito, gdje voda s borbenim šumom krči sebi put između golema kamenja. Čini se, da gledaš iz oblaka i slušaš šum vode. Guske i patke u vodi čine se sitne kao kanarinci, a kuće u vrtovima uz potok, pošto je ostavio provaliju, čine se kao bijele škatuljice ili dječje igračke.

Nad ulazom potoka u provaliju dva su mosta: niži arapski i viši rimski s dobro sačuvanim vratima »Arco romano«. Neke su stijene od sitna potočna kamena, dok su druge nalik na goleme kamene stupove, zaobljene i izverugane. Na njima se visoko gore zapažaju neke udubine, crte jednake visine, što ih je voda vijekovima izdubla. Uspravne stijene imaju najrazličitije oblike te im daju i različna imena. Tako jednu stijenu zovu *Peñasco del Gigante,* (stijena orijaša), i pokazuju njegovu glavu, oči i usta; ali treba mnogo mašte, da se to zapazi. Ne zapažaju se tako jasno obrisi giganta kao kod našega Kleka obrisi Kraljevića Marka, koji po narodnom vjerovanju na vrhu spava.

U koritu potoka golemo je kamenje, koje se odvalilo od stijena. Voda mrmori između kamenja, zapljuskuje ga, ali i prlja, jer nije bistra, ne srebreni se, od gradskih je kanala i od tvornice maslinova ulja crna kao i naša Sava iza Trbovlja od ugljena.

Provaliju, kojom između uspravnih stijena teče voda, Španjolci zovu *tajo* (taho), što znači prorez, a tako zovu i svoju najdužu rijeku Tajo, jer je korito u velikom dijelu rijeke duboko urezano te ima visoke obale. Sto metara iznad izlaza vode iz provalije podignut je novi most s velebnim pogledom na sve strane. Stijene se proširuju, većinu vode iskorišćuje električna centrala i mnogi mlinovi jedan niže drugoga, a manji dio vode čini desetak metara visok slap, ali je slab, umoran od borbe s kamenom u provaliji, voda se spušta kao tanko uže među silno kamenje. Stvaralački je um ljudski vodu skučio, udario

joj drugi pravac, iskorišćuje njezinu snagu, ali kad priroda hoće da pokaže svoju neslomljivu moć, kad nastane bujica, mora da je ovdje neiskazano strašno i veličanstveno u isti mah.

U tajo, u provaliju, može se iz grada do vode i stubama, uklesanim u stijene. Ima ih 400, a građene su još za Arapa. Strašan je pogled iz tajanstvene dubine uz okomite stijene na kuće, što se bijele na stijenama, a voda se divlje baca, žuri se, da se riješi tjesnaca, u koji su je stisle stijene. Šteta je samo, što se ne može potanko razgledati veličanstvena ta prirodna zagonetka i prolaziti provalijom kao sličnim provalijama kod Chorra na željezničkom putu u Malagu i u »Les Gorges du Rhumel« u Constantine u Africi, gdje su u stijene uklesane stube i učvršćeni uski mostovi.

Na rubovima strmih stijena i na kamenoj ploči nanizale se bijele kuće grada Ronde s 25.000 stanovnika. Prirodna je to po svom položaju tvrđa, koju su stari Rimljani zvali Arunda. Arapi su je utvrdili donjim vanjskim zidom te se i danas još vide ostaci zidova s vratima s maurskim potkovastim lukom, a živi su svjedoci i napomenuti već mostovi: *puente romano* i *puente arabe*. I baš zbog prirodne utvrđenosti mogao je Ferdinand Katolički oteti grad Arapima samo varkom. S vojskom se krenuo pravcem na Malagu, mimoilazeći Rondu. Arapi se iz Ronde požure da brane Malagu, a kršćani iznenada promijene pravac, udare na Rondu i osvoje ju bez jačeg otpora.

Grad je tipično andaluzijski, a dijeli se na stari i novi. Stari, arapski, na manjoj je kamenoj ploči prerezanoj potokom, a noviji na većoj ploči. Ovaj je moderniji, ali je, osim nešto asfalta, popločen okruglim potočnim kamenom, koji je u nekim strmim ulicama tako klasično razrovan, da je gotovo neprohodan. Ulice su pune djece, deru se i zvižde kao za inat. Nigdje nisam vidio na ulici toliko djece, a povrh toga svi puše. Još ne polazi školu, ispod nosa mu se dimi, a prljav je i poderan.

I u Rondi su mnoge crkve, ali su preko dana ponajviše zatvorene. Glavnu crkvu zovu »la catedral«, jer je ovdje nekoć bila biskupija. Jedan je oltar barokni s velikim zmijolikim stupovima, sve je pozlaćeno, sve sja i blista. Do oltara je na stijeni naslikan San Cristobal. Orijaš od nekoliko metara visine drži u ruci čitavo stablo kao štap, a na ramenu mu sjedi dijete sa zemaljskom kuglom.

Kuće su od najveće česti jednokatnice. Jedna su vrata za ulaz u kuću, u sobu i u dvorište, a na periferiji ulaze na ista vrata i koze. Bolje kuće imaju u prvom katu i u prizemlju izbočene prozore kao balkone i na njima željezne rešetke, što živo podsjeća na rešetke orijenta. Izbočeni prozori u prizemlju sežu do pločnika, ozgora imaju okrugle kroviće te su nalik na kapelice. I kad pred večer momci stoje do tih prozora i šapuću s odabranicama srca svoga, čine se kao pokajnici u ispovjedaonici.

Iako je Ronda malen gradić, noćni je život vrlo živahan i bučan kao i u svim španjolskim gradovima. Ulicama prolazi svijet u po noći kao i u po bijela dana, a od ponoći do jutra zviždi svakog četvrt sata noćobdija.

I u hotelu Progreso, gdje sam odsjeo, sjede ljudi do jedan sat noću oko prazna stola, pripovijedaju i griju noge. Peći nemaju. Stol je pokriven velikim vunenim stolnjakom, ispod stola je oveća okrugla drvena posuda, *brasero,* prevučena bakrom i napunjena žeravicom. Na taj se način griju, sjede sate

i sate, pričaju o svemu i svačemu, a najradije o lutriji. Lutrija im je najmiliji razgovor, svi kupuju srećke, svi se nadaju dobitku na lak način. Po čitavoj Španiji prodaju na ulicama srećke i sa svih se strana čuje: »*una me queda*« (jedna mi ostaje). Mami ljude, da kupe zadnju srećku, koja je tobože najsrećnija. Kad ovu proda, opet mu ostaje »*una queda*« (keda) i tako čitav dan.

I mene su povukli u svoje kolo, sjedim među njima i grijem noge, a oni ispituju, što mi se najviše mili u Španiji. Već sam bio u sličnim prilikama i znam njihove želje, ali se sve izmotavam, ne ću da im odmah zadovoljim želji. Hvalim ljepotu i prirodne čari njihove Ronde, koja je »*maravillosa y encantada*«, čarobna, ali oni jednako dalje ispituju. Izbrajam sve bisere u kruni španjolskih ljepota: Alhambru, palmeru Elche, Giraldu u Sevilli, Escorial i drugo, kujem u zvijezde španjolsko sunce i slatko vino, slavim gore i more, ali oni još uvijek očekuju ono pravo. Da ih riješim nestrpljivosti, izvalim najzad, da su njihove žene zamamne kao morske djevice, koje mogu da zatrave svakoga muškarca, pogotovo stranca.

Smiješak sreće i zadovoljstva nato se razlijeva po licima žênâ i muškaraca: sve je sad zadovoljno i ponosno. Sutradan me susreću još prijaznije, ako se uopće može prijaznije susretati, jer iskreno priznajem, da su Španjolci utjelovljena prijaznost i predusretljivost, osobito ako znamo njihov jezik. Moram međutim priznati i to, da sam pohvalu o ljepoti njihovih žena izrekao preko srca. Lijepe su, istina, ali su naše Zagrepkinje i naše Slavonke ljepše, jer su visoke, vitke, nasmešljive, a Španjolke su nižeg stasa, brzo ocvatu, rašire se i sa trideset godina izgube već ženske čari.

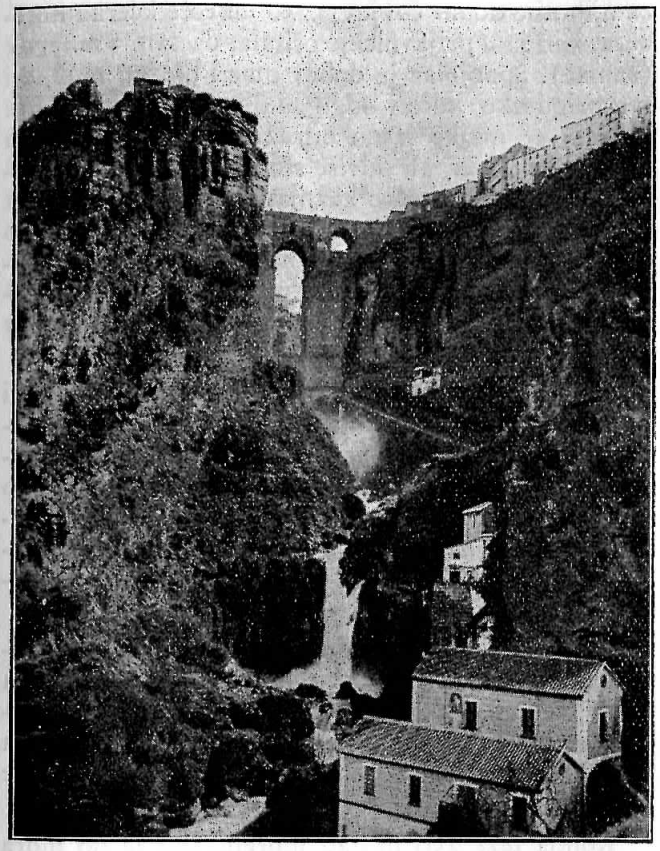

Fot. Kurt Hielscher

R o n d a

U Španiji ima malo neženjenih, svatko nastoji da izgradi obiteljsko gnijezdo. Tko ostane neženjen, za njih nije dobar čovjek, kako mi reče kćerka hoteliera, kad je u prijavnici pročitala, da sam »*soltero*« (samac). Španjolac je dobar otac i nježan muž, ali svu brigu oko kuće i odgoja djece prepušta ženi. Utjecaj se majke jasno odražava na djeci, jer su uljudna i nježna, ali odviše slobodna. Majka u svojoj dobroti srca nijetko kažnjava dijete, poradi čega se djeca brzo otmu i postaju slobodna. Ona se samo ljuti i viče, ali ne diže ruke na dijete, a prema španjolskoj rečenici, kad se majka ljuti, otac nema riječi: *Cuando la colera sale de madre, no tiene la lengua padre.*

Na ulici su mladići po svoj Španiji vrlo slobodni prema ženama. Ako koja ide sama, svatko joj dobaci koju riječ. U velikim su gradovima i odviše nasrtljivi. Ovakovu nastrljivost zovu »*piropo*«, a kako sve više preotima mah, vlasti kažnjavaju odviše nasrtljive na taj način, da ih ošišaju, što je za Španjolca velika sramota, jer svi imaju bujnu kosu, a ne nose šešira.

U Rondi imam i ugodno društvo i božansku prirodu, a ipak bježim k moru, u Gibraltar, jer već dva dana gledam, kako se s juga dižu gusti oblaci, šuljaju se niz brdo, ali ih zadržavaju vjetrovi, koji na ovoj visini duvaju sa svih strana, kao da ovdje drže kongres.

Ronda leži 750 m nad morem, put je do mora kratak pa se željeznica naglo spušta mnogim zavojima. Iz tunela ulazi u tunel, jednako zviždi i sopće. Kraj, kojim prolazi, nalik je na naš Gorski kotar, ali nije tako slikovit, nema šume crnogorice. Ove šume nemaju vilâ ni vilinskih kola, jer ne mogu tako razigrati narodnu maštu kao u nas. Brda su obrasla rijetkom hrastovom šumom. Nema hrastovih gorostasa od 400 i više godina; hrast je manji i tanji, a stablo mu je golišavo. To su hrastovi plutaši, od kojih se dobiva plutovina za čepove, za pojase za spasavanje i plivanje i drugo. Kora se s hrasta guli svakih 8 do 10 godina, dok hrast ne navrši 150 godina. Najbolja je kora hrasta između 50 i 100 godina. Na zavojima više puta iskrsava pred očima sjajno morsko lice, dok vlak ne dođe sasvim do mora, iz koga se isprsio Gibraltar kao mrki, nepodmitljivi stražar Gibraltarskog tijesna.

NA HERKULOVIM VRATIMA. GIBRALTAR

Gdje se sastaju dva svijeta: stara Evropa i crna Afrika, dvije kulture: istok i zapad, dvije vjere: krst i polumjesec, izdiže se iz mora *Peñasco* (Penjasko), pećina Gibraltar, čudo prirode s bijelom glavom i kamenim trupom od neka tri kilometra dužine. Visinom svojom i s nepristupnim stijenama gospodar je tjesnaca, što rastavlja Evropu od Afrike, a spaja Sredozemno more s Atlantskim oceanom.

Penjasko nije završetak govoritog ili kamenog poluotoka, kako sam ja to zamišljao. Brdo se spustilo u nizinu, koja je pred samim Gibraltarom oko tri kilometra duga, posve ravna, tek metar-dva viša od mora. Na toj se ravnici na podnožju brda razvio španjolski grad La Linea sa 30.000 stanovnika. Iza grada je neutralno ravno tlo, onda jaka željezna ograda sa žicom, a iza nje stoji engleski vojnik na straži. Ravno se tlo još nastavlja, a pretvoreno je u park s nogometnim igralištem i prostranim hipodromom za konjske trke, bez čega Englez ne može biti. Do hipodroma je groblje, a onda se diže okomita kamena stijena, penjasko Gibraltar, kao najrječitiji svjedok veličanstva prirode, koja je tu stvorila vrata i odmah postavila svoga gordog kamenog stražara, a ljudi ga svega iskitili strašnim topovima. Na usku prostoru čitave zapadne strane toga osamljenog gorostasa priljubio se grad Gibraltar.

Stojim do okomite sjeverne, najviše stijene i ne čini mi se viša od tornja crkve sv. Stjepana u Beču (138 m), ali kad sam, obilazeći gradom, došao do najjužnije točke, uvjerio sam se, da je visina i preko 400 m. Vrh je goli kamen te se čini, da ima bijelu glavu. S južne se strane svršava strmom stijenom, koja ima na vrhu kukastu glavicu kao naš Klek. Na tim nepristupnim hridinama žive među grmljem i kaktusima maleni majmuni zvani »magot«. Kažu, da ih ima samo osam i da se za njih brine jedan engleski časnik s jednim vojnikom, jer prema staroj jednoj predaji Englezi će vladati Gibraltarom tako dugo, dok bude tamo majmuna...

Oko Gibraltara, oko strme nepristupne stijene, prolila se mnoga krv, jer je to ključ Evrope. Pored sve prirodne učvršćenosti i nepristupnosti, ipak su ga osvojili Englezi god. 1704., da budu sigurniji gospodari mora. Oni su Gibraltar tako učvrstili, da će trebati nova ratnička sredstva, novi način ratovanja, da se osvoji taj penjasko, koji ima u nutrašnjosti prirodne, a i ljudskom rukom proširene spilje, u koje se može smjestiti sila hrane za grad i vojsku i tako izdržati i najteže podsjedanje. U tim se spiljama priređuju i zabave. Udubine su tako proširene i uređene, da mogu njima sve do vrha prolaziti i natovareni konji. U stijenama se vide otvori kao prozori i dimnjaci, uz more su baterije, bastioni, arsenal i ratna luka: — to je najtvrđa tvrđa na svijetu. Kud pogledam, strašne topovske cijevi. U parku Kings way topovi, uz more topovi, na vrhu topovi, pred guvernerovom palačom vojnik na straži i dva topa posred grada od 25.000 stanovnika.

U gradu je službeni jezik engleski, ali se više čuje španjolski, pa i novac španjolski kola jednako kao i engleski, jer je Gibraltar usko povezan sa španjol-

skim gradićem Algecirasom na drugoj strani prostranoga zaliva.

Ime Algeciras dolazi od arapske riječi »al džezira« (zeleni otok), na kojem su se iskrcali Arapi i utvrdili ga, pa i danas još stoji ta utvrda. Grad se smjestio u dnu zaliva na ušću rječice Miel. Sve naokolo su pitomi zeleni brežuljci, koji se spuštaju u doline, a završuju u Gibraltarskom tijesnu. Tjesnacem prolaze lađe s oblačićima dima. Mnogo ih je. Izdaleka se čine, šetaoci na ravnom polju, koji dremovno idu i bezbrižno puše.

Luka se Algecirasa sada tek uređuje i proširuje. More je plitko. Hiljade ruku izgrađuju nove nasipe, dige; danju se i noću strojevima vadi mulj, posebne željeznice dovoze kamen, te će Algeciras biti glavni posrednik između Španije i španjolskog Maroka i važna turistička točka za Gibraltar i Afriku, dok mu ulogu ne preotme tunel, koji bi se imao izgraditi ispod morskog tijesna. Pored toga je ovdje veoma važno vrelo privrede ribarstvo. U Gibraltarskom tjesnacu nastaje komešanje riba, što strujama dolaze iz Oceana i iz Sredozemnoga mora, zato je vrlo bogata lovina. Gledam, kako svaki dan stotine kilograma uhvaćene ribe na obali sole i odmah šalju dalje. I u političkom je svijetu Algeciras dobro poznat, jer se u njemu god. 1906. držala konferencija evropskih vlasti o sudbini Maroka.

Iz Algecirasa može se u Gibraltar lađom za po sata nekoliko puta na dan bez ikakve zapreke, bez putnice, nitko ne pita ništa pa ni carinici engleski. Svuda u gradu i u tvrđi mogu da zavirim, obilazim i razgledam, divim se i čudim svemu, a mogu s dopuštenjem vlasti i na samom vrhu da pogledam sva utvrđenja. Ali na povratku u Algeciras čeka mučilište. Strogi financi, *carabineros,* zatjeraju putnike

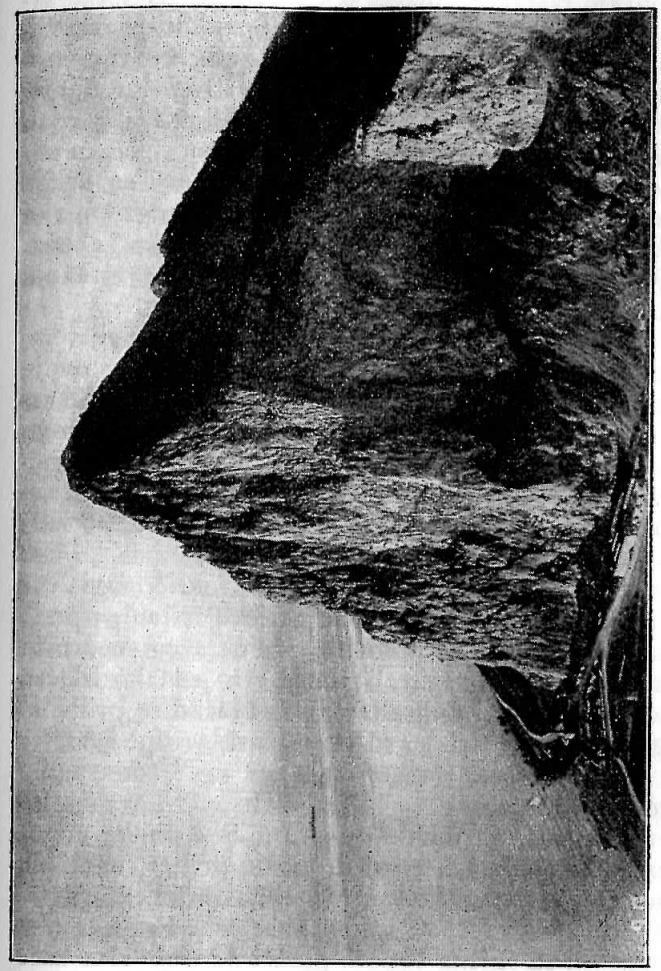

Gibraltar sa sjeverne strane

u carinarnicu, *aduanu,* i sve pregledavaju najstrože: opipavaju džepove, oko pojasa, pod šeširom, neki moraju rastvarati hlače, skidati cipele, jer traže sakriven duhan i cigarete. Iako su Španjolci prema ženama uistinu pravi »caballeros«, kao carinici ne poznaju nikaka obzira, jednako su strogi i s njima. Vozeći se lađom iz Gibraltara u Algeciras, gledao sam, kako priprost narod trpa duvan u cipele, u posebne džepove na košulji pod pazuhom i na druga tajna škakljiva mjesta i sve jedan drugoga pipaju, da se osvjedoče, hoće li moći prevariti oko zakona. Prema strancima su ipak obzirniji, niti ih pretražuju niti stavljaju na muke.

Ja sam se čudio toj strogosti s domaćim svijetom, a jedan španjolski novinar, s kojim sam se ovdje upoznao i s kojim sam čak išao na jedan politički sastanak u La Lineu, reče mi, da se neobično mnogo kriomčari duhan i odjevni predmeti, jer su u Gibraltaru bolji i jeftiniji. Pokaže mi na trgu u Algecirasu podnožje za spomenik, koga još nema i reče u šali: »Ovamo dolazi spomenik onom građaninu, koji se vrati iz Gibraltara, a da ništa ne prokriomčari . . .«

Nasuprot Gibraltaru, na afričkoj strani, isprsio se Hacho, brdo za polovicu niže od svog suparnika na evropskoj strani, ali mu je vrh jednako iskićen topovima kao i Gibraltar. Uz Hacho se priljubio grad Ceuta. Prirodni su to stražari Evrope i Afrike i čuvari tijesna, što spaja Ocean sa Sredozemnim morem.

Vijekovi su prohujali preko njih, a oni se neprijateljski gledaju i jedan drugomu prijete, nadmeću se, koji će biti jači. Između njihovih stijena prolazile su galije feničke i grčke, kartaške i rimske; iza njihovih su stijena vrebali gusari na trgovačke lađe i hvatali plijen; o njihove su se grebene razbijale

lađe na vesla i na jedra; uz njih danas zviždе parni orijaši s tri i četiri dimnjaka, iskrsavaju na površinu podmornice, bruje avijoni . . . i tko može da skine velo budućnosti, da otkrije, što će još um ljudski iznaći za svoj napredak, ali i za svoje uništenje.

Za stare su Grke svi prirodni gorostasi bili djela bogova. Fantastične stijene, koje se dižu strmo iz mora, zamagljeno i nemirno tijesno, kojim teče more u more, Atlantski ocean u Sredozemno more brzinom od 8 km na sat, jaki i česti vjetrovi, što ovdje dušu, plavi nepregledni ocean, na koji se nisu usuđivali sa svojim malenim lađama, razigravali su bujnu njihovu fantaziju, pa kako su sve čudesno i nadčovječno smatrali djelima svojih bogova i kiklopa, to su i ove stijene nazvali Herkulovim stupovima ili vratima, jer je, tobože, Herkul te dvije stijene rastavio i otvorio put u Ocean.

Evropski stup zvali su Calpe, danas Gibraltar, a afrički Abyla, danas Hacho. Jedan je drugome blizu: isto ih more bije, jednaki se valovi o njihove kamene stijene razbijaju, a oni se gledaju na topovske oči . . . Iz Ceute, od afričkog Herkulovog stupa, prešli su sinovi Proroka u Gibraltar i zavladali čitavom Španijom. Arape je doveo u Evropu neustrašivi Tarik Ben Zeyad, po kojem je Gibraltar dobio svoje ime od »Djebel al Tarik« (Tarikovo brdo).

Historičari kažu, da je Don Julian, zapovjednik Ceute, nagovorio Tarika, da osvoji Španiju. Htio je, da se osveti Don Rodrigu, kralju hispano-gotskom, što je teško uvrijedio njegovu kćer Florindu. Don Rodrigo stolovao je u Toledu, gdje je na dvoru bila i lijepa Florinda. Djevojke se kupale u Taju i gledale, koja ima najljepše noge. Kralj ih je neviđen promatrao i opčaran ljepotom Florinde, usplamtio je za njom. Kad je nije mogao pridobiti milom, iz-

vrši svoju namjeru silom. Florinda obavijesti svoga oca o kraljevom nasilju, a on bijesan prisegne, da će osvetiti sramotu svoje kćeri.

Otide k Tariku, poglavici arapskom, i nagovori ga, da osvoji Peninzulu. Don Julian preveze Arape u Evropu na svojim lađama, iskrca ih na zelenom otoku »al džezira«, danas Algeciras. Otud prijeđu na brdo Calpe, danas Gibraltar, i tamo se utabore. Kad je to čuo Don Rodrigo, skupi veliku vojsku, pođe ususret osvajačima i 31. srpnja 711. dođe na rijeci Quadaleti do strašne bitke, u kojoj pade i sam Don Rodrigo. Tarik ga rani kopljem, konj ga zanese u rijeku i tamo se utopi zajedno s konjem. Iza toga nasta takvo klanje i mrcvarenje kršćana te jedan arapski pisac kaže, da ih je palo toliko, da bi ih mogao prebrojiti samo Bog, koji ih je stvorio.

U najnovije doba ispravljaju španjolski historici, da ta bitka nije bila na Quadaleti, nego »*en la laguna de la Janda*« (močvarni otok između Gibraltara i Cadiza). Činjenica je međutim, da su poslije te bitke španjolski gradovi padali u ruke Arapa kao kuće od karata i da su Arapi vladali gotovo čitavom Španijom, dok ih godine 1492. nisu istjerali iz Evrope Katolički kraljevi iza zauzeća Granade. U sjeverozapadnim krajevima Španije, u Galiciji i Biskaji, povukli su se stanovnici u brda i sačuvali svoju slobodu, a sačuvao se i tip ibersko-gotski, pa među njima nije plava kosa nikakva rijetkost.

Španija, uostalom, ne treba žaliti, što su njom gotovo 800 godina vladali Arapi, jer su oni ostavili sjajne spomenike visoke svoje kulture. U Španiji su kršćani ili kauri zvali Arape »Mauri«, a po njima se i građevni stil zove »maurski«. U neprestanim ratovima s kršćanima i u dodiru s kršćanskim viteštvom

srednjega vijeka primila je maurska umjetnost i znanost zapadnjački polet i duh, duh širegrudniji i plemenitiji od duha u drugim arapskim zemljama i stvorila djela velike vrijednosti, kojima se i danas svijet divi. Najrječitiji su svjedoci Alhambra te Giralda i Alcazar u Sevilli.

Napredan duh i polet zasvjedočili su Mauri i u kulturi zemlje. Bogate španjolske vege i huerte imaju da svoju slikovitost i plodnost zahvale sinovima pustinje, arapskom umijeću u dovođenju i iskorišćavanju vode. Sve su zapreke svladavali s lakoćom i s mnogim razumijevanjem stvarajući od golih krajeva bujne oaze. Nigdje u Evropi ne može se kao u Španiji naći na jednom komadu zemlje tropska bujnost, stepa, oaza i vječni snijeg.

Španija se riješila Arapa, postala je opet gospodar u svojoj kući, ali ključ od kuće, od vrata Evrope, Gibraltar, drže Englezi, a Španija ima za zamjenu Ceutu s utvrđenim Hachom. Na najistočnijoj točki Hacha koči se faro (svjetionik), na visini od 148 m. Predusretljivošću pazitelja razgledao sam sve naprave svjetionika, koji ide u red najvećih svjetionika svijeta, kako mi reče pazitelj. Kugla s lampom i reflektorima u svjetioniku visoka je dva metra. Lampa petrolejska s Auerovom mrežom potroši na noć 16 litara petroleja, a okružena je debelim kristalnim prizmama i kolutima kao reflektorima. Čitava se kugla okreće i baca veoma jako svijetlo.

Kako bi bilo zanimljivo jednu noć pomagati svjetioničaru u njegovoj stražarskoj službi, stajati do njega i promatrati, kako trepere zvijezde na nebu, plave lampe parobroda na moru, svjetionici na obali afričkoj i španjolskoj, more žarulja u luci Ceute i sitna kao krijesnice svijetla u dalekom Gibraltaru!

Luka je Ceute prostrana, a obala je uz more uređena visokom terasom s modernim kućama, što gradu daje odlično lice. Nutrašnjost je grada slabo uređena, ulice su popločene šiljastim kamenom, mnoge su bez izlaza, uske, ni dva magareta ne mogu se obići, već mora jedno natraške u kakvo dvorište, da dade drugome mjesta, ako se sastanu. U glavnoj je ulici u nekim dijelovima pločnik širok samo za jednog pješaka i kad prolazi kakav auto, svi stanu i pod silom prave špalir, da ne dođe do nesreće. Mnoge su kuće drvenjare, skalupljene od dasaka i kojekakvih otpadaka, a između njih se dižu peterokatnice te se čine kao slon među miševima. A ipak iz tih kolibica s poderanom zavjesom namjesto vrata čuješ pjesmu i radostan smijeh i vidiš na tucete djece.

U svim su dijelovima mnoge kasarne, a na ulici ima gotovo više vojnika i redara nego drugog svijeta. Arapi i Berberi nemaju ovdje zasebna dijela grada kao u drugim afričkim gradovima, tek imaju nešto drvenjarâ oko stare utvrde, Citadele. Oni su pomiješani s drugim stanovnicima, jer su srodni po krvi i čistoći, ali i po — lijenosti. I da nad njima ne gospoduje taj sedmi glavni grijeh, bio bi Hacho sav zelen, kao što je s jedne strane. Lijepa mlada Berberka, bosa, u bijelom ruhu, s bijelom maramom na glavi, koja joj pokriva i ramena i leđa, a lice je otkrito, naslonila se na drvo, stoji sate i sate, vrijeme prelazi preko nje. Ona gleda u ništa kao i ono magare, što nešto podalje stoji i mudruje, kao da ponavlja jedanput jedan.

Izvor lijenosti može se ovdje tražiti u suncu, koje i zimi daje mnogo topline, zato su u doba zime ovdje božanstvene šetnje oko Hacha. Na sve strane veličanstvena panorama i harmonija boja, kakvu

jedva slaže samo slikarsko oko i ruka. Pogled se krade na nepregledno more, na visoke afričke gore i španjolske »sierre« te na sedlasti Gibraltar, koji se prikazuje u sasvim drukčijem obliku nego gledan iz Algecirasa. More se plavi, ispod oblačka je sivo, na suncu sjajno kao ogledalo, naokolo su bijela seoca kao prirodna dekoracija Gibraltarskog tijesna. Oko mene lepršе bijeli i šareni lepiri, zuje pčelice, sunčaju se gušteri, mile kukčići, u moru pliva jedan debeljko, bit će »mesar«, ptičice veselo cvrkuću, miriše cvijeće, travke i bor s krošnjom, nalik na kišobran, sve se smiješi, život usred zime. A onamo, na oceanskoj strani Gibraltarskog tijesna sunce gradi most, sjajna duga spaja Evropu s Afrikom.

TETUAN, PRIJESTOLNICA KALIFA

Stara »Mauretanija«, danas Maroko, znači na arapskom jeziku »najdalji zapad«. Najstariji su stanovnici Maroka Berberi, koji su od Arapa primili islamsku vjeru i jezik. Narod je to lijep, jak, stasit, pravi gorštaci. Sinovi su golemog Atlasa, što se protegao čitavim Marokom i dalje Algerijom i Tunezijom u tri glavna gorska lanca: Visoki, Srednji i Mali Atlas te paralelno s njima Saharski Atlas i Antiatlas, dok su se između njih razastrle plodne doline i stepe. Najviši je vrh Tamjurt 4.700 m. Površina je Maroka preko 500.000 km², dakle dvije Jugoslavije.

Arapi i Berberi Maroka ljube svoja brda, svoju domovinu, svoju slobodu. Imaju svoga sultana Sidi Mohameda u Rabatu i sultanova zamjenika kalifa Emira Muley Hasana u Tetuanu. Uza sve to kroje Maroku sudbinu evropske vlasti. Internacionalna konferencija u Algecirasu 1906. prepustila je Maroko Španiji i Francuskoj. Iza mnogih pregovaranja i ugovaranja sklopljen je 1912. francusko-španjolski ugovor, kojim Španija stalno preuzima protektorat nad sjevernim dijelom Maroka s površinom od 26.000 km², a Francuska nad ostalim dijelom. Arape i Berbere ne pitaju, a o njima se radi. Španija je ušla 1913. s vojskom u Maroko i osvojila Tetuan bez otpora. Sada tek Arapi i Berberi otvaraju oči, usta trzaju, pesnice se stežu, krv žeže. Napokon se

uzbune Rifanci, arapsko-berbersko pleme u brdima Rifa, što pripada Malom Atlasu i otpoče dugogodišnji rat, u kojem se pokazala neodlučnost i slabost Španije.

Abd el Krim, poglavica plemena Beni Uriaghel, uništi god. 1921. kod Anuala španjolsku vojsku od 20.000 ljudi i proglasi se sultanom. Španija šalje vojsku, da osveti sramotan poraz, ali doživljava nove poraze, što u Španiji dovede do državnog prevrata. U rujnu 1923. proglasi Primo de Rivera, generalkapitan (armijski general) u Barceloni, vladu direktorija od deset generala, da uvede red u zemlji, jer su već i ministarske glave padale, javna je sigurnost bila ugrožena, ljudi se ubijali na ulici. Direktorij uistinu brzo učini red, našto Primo de Rivera skrene svu pažnju Maroku, gdje je Abd el Krim bio već tako osilio, da je s vojskom od 75.000 ljudi krenuo u francuski Maroko. Francuzi nato sklope savez sa Španjolcima i pošalju u Maroko vojsku od 200.000 ljudi.

Abd el Krim se nađe na muci, obraća se na Evropu, na Savez Naroda i moli zaštitu slobode svoga naroda, ali molba ostaje neuslišana. Savezničke vojske napreduju i 30. svibnja 1926. Abd el Krim se predaje te odonda živi u zatočenju na otoku Réunionu blizu Madagaskara i sanja o nezavisnosti i slobodi, a Španjolci i Francuzi vladaju Marokom.

Španija je u ratu mnogo naučila. Postala je oprezna, popustljiva prema Arapima, nema nikakve sile ni pritiska u Maroku, drži se lijepe Cervantesove rečenice: *Y tanto el vencedor es más honrado, — Cuanto más el vencido es reputado.* (Pobjednik je utoliko više štovan, ukoliko je pobijeđeni više cijenjen). Kalif u Tetuanu ima sve časti: tjelesnu stražu, glazbu, dvorski sjaj, svoju vladu »*maghsen*«,

svoje vezire (ministre), sud, šerifsku t. j. urođeničku vojsku, ali je sve to ipak samo izvana, sve je samo blistav sjaj, a uistinu je sva vlast u rukama vrhovnog komesara.

Kalif ima prijestolnicu u Tetuanu u golemoj zgradi Mexuar (Mešuar). Kad je gledaš s bogato urešenim vratima, kulama, galerijama i arkadama, ne znaš, je li tvrđa ili palača. Tjelesni stražari u slikovitoj zelenoj odori s bijelim turbanom i s dugim kopljem sa zelenim barjačićem upravo su ukras, jer su povrh toga visoki, jaki ljudi od bijele do posve crne boje lica. Jednaka je straža i pred dvorom vrhovnoga komesara. Kalif i komesar jedan blizu drugoga. Jednoga zadovoljava vanjski sjaj, dok drugi ima moć, vlast.

Blistavi vanjski sjaj gledao sam u petak, kad je kalif išao na klanjanje, selamlik, u džamiju na Plazi de España. Ispred džamije stoje sa svake strane ulaza tjelesni stražari, a na trgu stasiti vojnici. Bliže vrata stoje veziri i šerifski činovnici u bijelim, svilenim i vunenim bernusima, sve stariji ljudi s bradama i s turbanima na glavi, a na čelu im veliki vezir Sidi Muhamed ben Azuz. I kad bi veziri bili u frakovima i cilindrima na glavi kao ministri Kemalpaše u današnjoj Turskoj, izgubila bi se ova dekorativnost prizora; činilo bi mi se smiješno. Trublja dade znak, da dolazi kalif i nastane mir i tišina. Velika je u njih disciplina i fanatično obožavanje kalifa, jer su svi sultani i kalifi potomci velikoga Proroka ili njegove kćeri Fatime.

Naprijed vode osedlana konja. Lijep ždrijebac, igra, mazi se, kao da zna da ga sve gleda s udivljenjem. Kalif u bijelom bernusu sjedi na bijelcu, a nad njim drži vojnik zeleni suncobran, iako je prva polo-

vica siječnja. Kalif je mlad, stasit i ponosit, tek mu je 20 godina. Lijepa je i pravilna lica, ali tamne boje kao crni ciganin, jer su u haremu njegovih pređa bivale i crnice, pa je tako došlo do tamnih potomaka, dok su Arapi bijela lica. Pred džamijom skoči on s konja. U žutim je papučama kao i ostali. S lica mu ne čitam ništa proročko; dostojanstveno i s ljubežljivim smiješkom stupa do praga džamije, ostavi papuče, i u bijelim čarapama uniđe u bogomolju, a za njim veziri i pratnja.

Klanjanje je potrajalo oko četvrt sata. Almudaino ili mujezin na minaretu doziva sumornim glasom kao da nariče. Vrata se otvore, narod izlazi iz džamije i svaki na pragu navuče papuče, što ih je ponio u ruci. Najzad izađe veliki vezir sa srebrnom bradom, a za njim kalif. Crnac mu obuče papuče i on s dostojanstvenim smiješkom uzjaše svoga bijelca i ode u Mešuar.

Vojska španjolska i šerifska ili kalifova pod vrhovnom je komandom komesara Španjolca. Proračun vlade, *maghsena,* gradi se u Madridu, pa ako za sve izdatke nema dovoljno pokrića, troškove pokriva španjolska vlada. Kako je zemlja dosta plodna i lijepo zelena, Španija će za prinesene žrtve u skoroj budućnosti crpsti lijepu korist. Vojska gradi puteve i željeznice, sadi šume i voćnjake, obrađuje zemlju; država naseljuje plodnije krajeve, niču nova sela i zaseoci, zemlja se preporađa.

I Tetuan se obnavlja, poevropljuje. Izgrađen je novi dio sa šetalištem, kazalištem, tržnicom i željezničkom stanicom u maurskom stilu, s lijepom crkvom i školom, koju polaze i arapska djeca. Ipak ne vidim prave odanosti prema Španjolcima. Stariji sagibaju šiju pred oficirskim kapama, ali mali Arapčići biju boj sa Španjolčićima. Gledam jednog mali-

šana s perčinom, kako za selamlika zadirkuje u svakog Španjolčića, a ako mu se ovaj zaprijeti, pograbi on kamen, a iz očiju mu sijevne bijes i mržnja.

Tetuan je na pitomoj visoravni, okružen s jedne strane brdima, a s druge strane bujnim baščama, uz koje vijuga rječica Martin. U daljini se vidi more. Sav je grad opkoljen jakim zidinama i kulama. Na najvišem je mjestu kazba, glavni dio utvrde, otkud je lijep pogled na more i na visoke gore, što se nižu k jugu prema snježnom Atlasu na zelenu dolinu i na grad s ravnim bijelim krovovima kuća, iznad kojih strše minareti 36 džamija. Ulice se ne razbiraju, jer su mnoge presvođene, uske i krivudaste. Kad lutaš tim prljavim ulicama, čini ti se, da su postale tako, kao da je kod osnivanja grada netko na neravnu tlu razlio vodu, pa kako je voda krivudala tražeći izlaz, tako su gradili ulice. Ulice su im i tržnice i radionice kao i u drugim arapskim gradovima. Takav se dio grada u Algeriji zove »*suk*«, a ovdje »*zoco*«, pa ima suk papučarâ, kovačâ, bravarâ, zlatarâ, sitarâ, gdje je papučar do papučara, kovač do kovača, tucka i kucka u uskom prostoru od dva-tri četvorna metra.

Najzanimljiviji su »*aduli*« (javni bilježnici). I oni imaju svoj suk, gdje su njihove uske i niske kancelarije. Nema tu ni stolca ni stola, samo je niski divančić, zapravo perina s ćilimima i jastucima. Sjede i čekaju stranke, koje dolaze smjerno i ponizno i pričaju svoje jade. Adul, ozbiljan, kako pristaje učevnu čovjeku, sluša i piše, a papir drži na dlanu ne na stolu. Kad nema posla, razvagani se na mekoj perini, puši čibuk i žmirucka na prolaznike. Dobro su ugojeni, jaki, bradati ljudi.

Ulice su pune tijesnih dućančića slatkiša, voća, prstenja, narukvica i sličnoga. Gdjekoji su dućani

niži nego ulica i trgovčić u njemu sjedi kao da je u jazbini. Na trgu je silna vreva naroda, sve se gura, sve viče, nuđa ono malo robe. Berberka sjedi uz litru pasulja ili desetak naranača, druga ima pet-šest jaja ili tri hrpice negašena vapna, jednu kokoš ili hrpicu smokava sumnjive boje i to joj je sva trgovina, s kojom je išla pješice kilometre daleko.

Najmirnija je četvrt grada »Juderija« ili Mel-lah, što zapravo znači »saladero« (salamuraš), kako mi je izjasnio jedan odličan Židov. Kad je u staro doba bio odsuđen na smrt kakav zločinac, buntovnik ili u ratu uhvaćen neprijatelj, natakli bi mu glavu na kolac i istakli na gradskim zidinama kao strašnu opomenu vjernicima. Da se glava dulje zadrži, nasolili su je, kako su mi kazali, i stavili je u salamuru. Taj su posao morali vršiti Židovi i otud ime Mel-lah (salamuraš).

Židova ima u Maroku preko 100.000, a dijele se na berberske i španjolske. Berberski su ovdje oduvijek, došli su još za prvih naseljavanja feničkih, onamo 1.400 godina prije Krista, a španjolski su došli poslije god. 1492., kad su bili zajedno s Arapima protjerani iz Španije. Ovi se za razliku od ostalih zovu »Sefardi«, jer su, bježeći iz Španije, sa sobom ponesli »Sefer Torah«, t. j. u starim knjigama ispisane zakone.

U Juderiji imaju lijepu školu, u kojoj se pored španjolskog jezika uči i francuski te gotovo svi Židovi Tetuana govore arapski, španjolski, francuski i hebrejski. Školu izdržava »Alianza Israelita«. Imaju 17 svojih sinagoga, a glavnije su: Benmalka, Hebra, Bibas, Rabin Yemtob Levy, itd.

Školu njihovu polazi preko 500 đaka obojega spola, kako mi reče sam ravnatelj škole, kojega pla-

ća država. O samoj »Alianzi« nije mi htio dati nikakova obavještenja; tajanstven je kao uopće orijentalci. I mladić jedan, s kojim sam duže šetao i o svemu ga ispitivao, kad bi god govorio o vjerskim stvarima i o alijanci, bojažljivo se ogledavao i šaputao.

Najviše je njihovih dućana u »Suk Kaiseriji.« Tu je od jutra do mraka vreva svijeta, da se jedva prolazi. U svakom dućanu sjedi trgovac s bradom u dugoj haljini, opasanoj širokim vunenim pojasom i s malom kapicom smeđe boje navrh glave. Nošnjom su sasvim nalik na naše fratre kapucine. Vrlo prijazno i uslužno trgovac iznosi pred muštericu svu svoju robu, hvali i nagovara, za ruku ga vuče, ako hoće da izađe iz dućana bez pazara. Ako nema mušterije, zvecka srebrnim novcem, da barem mijenja arapski novac »hasani« za španjolski. Ako dođeš u subotu u Suk Kaiseriju, ne možeš se snaći. Ni žive duše, sve zatvoreno, vrata do vrata, čini se kao kakav zamrli napušteni magazin. Kad zađe sunce, sve opet oživi, vreva, stiska, zveckanje novca, narukvica, lančića, nagovaranje, uvjeravanje, pravi orijent. Rođeni su trgovci i svi su stariji zgrbljeni od vječitog sjedenja u tijesnu prostoru.

Jevrejke su lijepe, marljive, u svečanim prigodama vrlo bogato obučene. Na obične se dane raspoznaju na ulici po plavoj ili tamnocrvenoj svilenoj marami, čvrsto povezanoj oko glave s natrag spuštenim krakovima, kako to nose dame, kad su na putovanju.

U Sefardâ se ne ističe tip semitski, jer su se u Španiji, u nekadašnjoj drugoj Palestini, ženili s kršćanima, pa i danas Španjolci naglašavaju, da u žilama njihove aristokracije ima mnogo jevrejske krvi. Danas su Španolci vrlo predusretljivi prema Jevrejima u Maroku, zovu ih: *Nuestros hermanos los hebreos*

(naša braća Jevreji). U samoj Španiji ima ih vrlo malo, jer su ih Kraljevi Katolički god. 1492. istjerali iz Španije te su se naselili u Maroku, Algeriji i Tuneziji, a prešli su i na Balkanski poluotok te ih danas ima mnogo u Solunu u Grčkoj, ima ih i u našoj državi, a od najnovijeg doba i u Zagrebu. Govore između sebe španjolski, ali to nije čista španjolština. Tako se na pr. riječi narod i kći, *gente* i *hija,* u španjolskom jeziku izgovaraju: hente, iha, a Sefardi govore: đente, iža.

Groblje je jevrejsko u Tetuanu vrlo zanimljivo. Kameni ili zidani sanduk do sanduka, svi su jednake veličine, jednaka oblika, bez ukrasa, misliš: mrtvački sanduci neukopani, a ipak su samo spomenici. Sanduci su veličine čovjeka, kod glave su širi, zaobljeni, prema nogama sve uži, zato i nema pravog reda. Na sanducima su napisi u hebrejskom i španjolskom jeziku. Mnogo ih ima s imenom Cohen (Kohn). Tako čitam: David de Aaron Cohen falleció (umro) 12 tishri 5687, t. j. 11. IX. 1926. ili Simy de Moses Benasayag, falleció 3. tishri 5690, 16. X. 1929., pa onda Sentob Benabu, 7 hesvan 5679 t. j. 13. X. 1918. Za djecu su sanduci jednaka oblika samo su manji.

Na ulici je u Tetuanu Babilon licâ, jezika i nošnje. Vidiš lica od bijele do zagasito crne boje, vidiš zakukuljene bijele mumije ženske, vidiš bernuse bijele, plave i žute, turbane i fesove, čuješ mnoge jezike, oblijeće te duh orijenta, mističan i čaroban, gledaš kalifski dvor i Tetuan ti se čini sjajna kruna, kojoj su oduzeli biser i drago kamenje.

TANGER, INTERNACIONALNI GRAD

Na izlazu iz Gibraltarskog tijesna u Atlanski ocean uvalio se slikovit zaliv u afričku obalu, iz koje strši u ocean rt Spartel. U dnu zaliva smjestio se grad Tanger. Postanje Tangera zavili su još stari Grci mitskom svojom koprenom i pričaju, da je grad zasnovao Antej, sin boga Neptuna i božice Geje, i dao mu ime svoje žene Tingo. Po tom je imenu grad nazvan Tanger, a čitava pokrajina Tingitana.

Anteja je svladao Heraklo, kad je išao po hesperidske jabuke, koje su bile u vrtu blizu rta Spartel, gdje se i sad spilje zovu »Herkulove spilje«. Po vjerovanju starih Grka, morao je junačina Heraklo izvršiti dvanaest nadčovječnih posala. Kad je izvršio prvih deset, naloženo mu je da donese tri hesperidske zlatne jabuke, a uistinu naranče, što ih je u vrtu čuvao stoglavi zmaj. Heraklo ubije zmaja i dođe do titana Atlasa, koji je držao svod nebeski. Titan se ponudi, da će mu donijeti zlatne jabuke, ako ga zamijeni u držanju nebeskog svoda. Herkul pristane. Titan donese jabuke, ali ne će da preuzme svoj teret, no Heraklo ga nadmudri. Zamoli ga, da preuzme svod nebeski, dok ga premjesti na drugo rame, jer ga, reče, žulja. Titan se prevari, preuzme teret, a Heraklo zgrabi jabuke i pobjegne.

U Tanger su dolazili već u najstarije doba Feničani, najbolji trgovci i pomorci, Englezi onoga doba. Poslije su se o Tanger otimali Kartažani i Rimljani,

Vandali i Bizantinci, Arapi, Portugezi i Španjolci. Francusko-španjolskim ugovorom od g. 1912. proglašen je internacionalnim gradom. U Zagrebu i Beogradu, Londonu i Parizu, New Yorku i Buenos Airesu pokazuju se u noćnim zabavištima internacionalne noge, koje isprazne mnogu lakomislenu kesu. Jest, internacionalne su noge Jozefine Baker ili vatrene koje Madžarice, jer ih pokazuju posvuda i svako može za nekoliko dinara gledati, kako se bacakaju. A ovdje, u lijepom Tangeru, gledam sve internacionalno: lice i nožice, žene i djevice, cvijeće i drveće, kule i mule, travku i mravku, sve, jer je Tanger internacionalan grad s bogatom prošlošću i zanimljivom sadašnjošću.

Godine 1923. potpisan je u Parizu statut o upravi grada i neutralne zone kraja, koji ne pripada ni jednoj državi. U toj neutralnoj zoni, u površini od 375 km^2 s gradom Tangerom, ne smije biti ni vojske ni neprijateljstva na vodi, na kopnu, u zraku, ni u korist grada, ni protiv njega. Vojska španjolska i francuska mogu se, s obzirom na protektorat nad Marokom, iskrcati u Tangeru, ali za 48 sati imaju ostaviti grad. Novac vrijedi španjolski, francuski i marački. Marački je novac »hasani«. Posvuda na ulici sjede sarafi, mjenjači novca, i šarafe, kako koga mogu. Gledaju, da kod mijenjanja što više zarade. Čitava im je radnja tronožni stolčić i sandučić, na kojem kredom piše tečaj novca »hasani« prema španjolskom i francuskom.

Muslimanima neutralne zone suveren je marački sultan u Rabatu, a zastupa ga Mendub, komesar, koji je i predsjednik zakonodavne skupštine. Internacionalizam skupštine zajamčen je razmjerom članova, jer broji: 6 Muslimana, 4 Španjolca, 4 Francuza, 3 Engleza, 3 Talijana, 3 Jevreja i po jedan

Belgijanac, Holanđanin i Portugez. Predsjednik je Musliman, a potpredsjednici su: Englez, Francuz, Španjolac i Talijan. Muslimane i Jevreje imenuje Mendub, a ostale konzuli dotičnih nacija. Zaključci se oglašuju na jeziku arapskom, francuskom i španjolskom, jer su jednakopravni, službeni.

U novije se doba Tanger lijepo pridigao i proširio, samo je luka dosad nedovoljno uređena, iako je prirodna i prostrana, ali je plitka te parobrodi ne mogu pristati uz obalu, nego se iskrcavanje i ukrcavanje vrši motornim lađicama, što promet poskupljuje i zateže. Trebat će izbaciti teške milijune, da se luka uredi.

Slika je Tangera iz luke tako lijepa, tako čarobna, da samo poezija može dočarati ovakvu ljepotu. Uz brdo se penju bijele kuće, dižući se jedna nad drugu, da gledaju more. Ulicama još nisu prolazila kola, niti mogu proći, tako su uske u arapskom dijelu, koji okružuju stare zidine i kule. Iznad ravnih krovova kuća dižu se mnogi minareti, palme i čempresе te zastave različnih narodnosti. Onamo k jugu i zapadu dižu se u evropskom dijelu sjajne nove zgrade, iza njih strše vrhovi visokih afričkih brda, a na protivnoj je strani silni nepregledni Ocean, nigdje ništa, da se oko zaustavi, samo onamo u Gibraltarskom tijesnu vidiš srebrne krune valova sve do španjolske obale, gdje se grad Tarifa bijeli kao ponjave na sivoj poljani.

Od *Tarife* ima da se gradi tunel ispod tijesna, da spoji Evropu s Afrikom. Projekt je izradio Don Pedro Jovenois. Tunel će imati dubljinu od 500 do 700 m, t. j. 10 m niže od najveće dubljine tijesna. Duljina će tunela biti 35 km, od toga 16 km pod vodom. Kad se taj tunel izgradi, ići će Španijom međunarodni promet između Evrope i Afrike. Za 30 mi-

nuta doći će se željeznicom ili autom iz Evrope u Afriku, a kad se izgradi transsaharska pa i transafrička željeznica, moći će se u željezničkom restoranu i vagon-litsu za nekoliko dana bez silaženja i prelaženja stići iz Pariza do Capetowna na najjužnijoj točki Afrike.

Grad Tanger broji oko 60.000 stanovnika, od toga 31.000 Muslimana, 13.000 Jevreja, 13.000 Španjolaca, 2.000 Francuza, 500 Talijana, oko 300 Engleza i nešto drugih. Englezi su vlasnici lijepih vila i vrtova, žive ovdje zbog blage klime i kupanja u plitkom moru; Francuzi su poduzetnici i činovnici; Jevreji su trgovci; Španjolac je po svojoj prirodi kasnolijegalac i kasnoustalac, pa zato postaje kavanar, brijač, konobar: sve poslovi, koji ne iziskuju naporan rad. Arapin je trgovac, čistilac cipela, raznosilac vode, ako i nije osobito marljiv, ali je izdržljiv, s malo zadovoljan i sit. Stasit je, mnogo viši od južnih Evropljana, lijep, bradat, dobroćudan, duša od čovjeka. Ljubi svoga bližnjega nježno i toplo, s njim dijeli radost i žalost. Ide iz grada jedući, susretne se s drugim i dijeli s njim komadić hljeba. Prijazno se pozdravljaju, u lica se ljube ili si pruže ruke, a iza toga poljubi svaki svoj palac.

Najživlji je život na »Zoco Grande«, veliki trg. Tu je turban do turbana, fes do fesa, bijela marama do marame, stoje, sjede, čuče i nuđaju svoju robu. Sva je trgovina voća i povrća u njihovim rukama. Nema tu klupa ni stolova, sve je rasprostrto na kamenu i zemlji, na krpama i vrećama. Ima lijepog mladog krumpira, neke žute repe, mlada luka, karfiola i glavica kupusa neobične veličine, jaja, pilića i kozlića; na datulama i smokvama sve se crni od pčela, sada, krajem siječnja. Žena je donijela na leđima težak tovar drva ili ugljena, zgrbila se pod te-

retom, da gotovo koljena ljubi, a muž na magaretu dotjerao nešto povrća. Kad se vraćaju kući, muž redovno jaše, a žena za njim potrčkava. Suknja joj je od prosta platna, kratka je, te se vide žute ili zelene dimlije, gaće kao i u muškaraca. Žene su ponajviše bose. Tek gdjekoja ima neke široke kožne gamaše, ozdola lijepo izvezene crveno i bijelo. Brđanke i siromašnije omataju listove nogu krpama i vrećama. Glavu i ramena pokriva im bijela marama, lice je otkrito. Mnoge povrh marame nose vrlo širok šešir od slame ili od palme urešen vrpcama plavim i žutim, koje drže široka krila. Preko bijele suknje ima drugu, koju sprijeda samo sveže, što je upravo nakazuje, jer onda izgleda kao vreća. Gotovo svaka nosi na leđima dijete, privezano maramom. Viri mu samo čupava glavica i gole nožice. Ako je veće, drži se ručicama, a manjemu se glavica objesila natrag ili postrance, a ono gleda nevinim svojim očicama u čarobni svijet kao janješce i nikad ne čujem ni jedno da zaplače. Veoma sam se čudio gledajući dijete crno, a majka je bijela ili obrnuto. Ovdje to nije ništa neobično, jer ženidbu sklapa otac, a dijete mora slijepo slušati. Kod sklapanja braka od velike su važnosti darovi, koje momak i djevojka donose u zajedničko kućanstvo te je ženidba u neku ruku trgovina. Svadba se slavi nekoliko dana svečano i bučno uz bubanj i zurlu.

Gledao sam, kako mladu vode u kuću mladoženje. Na konju drže nešto kao sanduk, prevučen svilom, a u njemu sjedi zgrbljena mlada. Ne vidi se. Pratnja pjeva uz bučnu glazbu i sjajne buktinje. Nose je u kuću kao mačku u vreći.

Dječaci pa i mlađi ljudi nose perčin. Glava im je kratko ošišana, a samo na vrhu ostavljaju nešto kose i to pletu u pletenicu kao naše seoske djevojke. U

jednoga sam vidio pletenicu od pola metra dužine. Arapkinje, u gradu zvane Maurke, obučene su u duge bijele haljine s maramom preko glave i s prekritim licem. Vide se samo oči, velike, crne, prijazne, nasmješljive, izazovno zamamljive.

Zmijski čarobnjak u Tangeru

Na trgu se poslije podne razvija pravi orijentalni život. Tu pripovjedač, starac časne bijele brade, sjedi na sandučiću, oko njega posjedalo staro i mlado, veliko i malo, s turbanom i fesom i sluša otvorenih usta; ovamo crnac divlje pleše uz monotoni bubanj, drugi deklamira nešto ratoborno; slijepac bugari

plačljivim glasom, a onamo zmijski čarobnjak drži zmiju šarulju od metar i po dužine. Skupio se svijet oko njega, a on nešto pripovijeda, viče, skače, njegovi ljudi udaraju kao pomamni u »panadero«, mali bubanj. Zmija se previja, širi ždrijelo, on je primakne k čelu, a ona ga ugrize. Baš se vidi, kako je zagrizla i navukla kožu na čelu. Izvadi i drugu šarulju primiče je k očima, k jeziku, a onda ih stavi oko vrata. Ne znam, jesu li otrovnice ili ne. Vidio sam, da je ruke i lice tr'o nekim travama, prije nego je zmije uzimao u ruke. Kažu mi, da su zmije omamljene duhanom i travama, koje svi čarobnjaci poznaju. Svi ti pripovjedači, pjevači, plesači i čarobnjaci za svoje umijeće skupe od slušalaca i gledalaca tek nešto sitniša, ali su oni i s tim zadovoljni. Sjekira im padne u med, ako se među slušaocima nađe koji Englez, jer taj daje sitan novac šakački. Baca sitan novac i među djecu te uživa gledajući, kako se klupko djece u prašini otima, vâlja i tuče.

CADIZ I JEREZ DE LA FRONTERA

Teška srca ostavljam šaroliki svijet i bučni život afrički, idem u drugu buru života, gdje su dobar dio noći pune ulice i kavane, kazališta i zabavišta, gdje sve vri, sve se miče, kao da je udareno čarobnim štapićem.

U Tangerskom se zalivu ljulja parobrod, ne može da pristane uz plitku obalu; putnici se moraju do njega voziti motornim čamcem uz naplatu od 5 franaka. Da ne bi koji svoj prtljag sam prenio, lučki namještenici, Arapi, dovukli barku, kojom će tobože prevesti prtljag, ali kad platiš prevozninu, prekrcaju oni prtljag iz barke u čamac. Prisiljen si tako, da za prtljag platiš nosiocu do parobrodske stanice, zatim prevozninu i opet nosiocu iz čamca u lađu, pa makar to bila samo malena ručna torba. Jednako moraš rukom sezati u džep i davati napojnicu, bakšiš, španjolski: *propina*. Ako hoćeš sam da nosiš, Arapin ti otme i ponese, da nešto zaradi. Sasvim si sretan, kad preturiš sva ta natezanja i plaćanja.

U jedan sat o podne parobrod se otisnuo iz zaliva, brzo presjekao Gibraltarsko tijesno i zaplovio u Ocean. Tanger nas pozdravlja vijorenjem zastavâ iznad bijelih kuća, morski nam valovi žubore svoju pjesmu. S lijeve nam je strane nepregledni Ocean, a s desne se na sivoj obali španjolskoj bijele gradići i seoca, kao da su posjedali labudovi i spavaju, tek gdjekoji da je ispravio dugi svoj vrat.

Oko 4 sata plovimo mimo rt Trafalgar, gdje je 21. listopada 1805. engleski admiral Nelson uništio združenu ratnu flotu francusko-španjolsku. Nelson je imao 27 ratnih lađa, a protivnici 33. Nadmoćni je neprijatelj u bici izgubio 18 lađa, a Nelson samo jednu, ali se i posred rike topova izgubio i posljednji dah Nelsona, koji je u bici kod Bastije na Korzici 1794. izgubio jedno oko, kod Santa Cruz na otoku Tenerifi desnu ruku, a onda ovdje i svoj život, ali je sjajnom svojom pobjedom učinio Englesku gospodaricom mora. More bijaše nijemi svjedok junaštva, borbe, poraza, prolijevanja krvi, jauka, smrti . . .

Kad je žarka sunčana kugla tonula u Ocean zlateći svojim tracima rastrgane oblake, iskrsavale su nad Afrikom sjajne zvijezde s polumjesecom, simbol islama, a u daljini titraju pred nama hiljade žarulja i među njima svjetionici, koji pokazuju lađama put u prostranu luku Cadiza. Lađa izdaleka obilazi gradske bedeme i vrlo polako ulazi u luku izbjegavajući grebene, koji strše iz mora.

Cadiz (Kadis) je svojim položajem prirodna luka i prirodna tvrđa, što su znali cijeniti pomorski narodi najstarijeg doba. Feničani, Kartažani i Rimljani utvrdili su grad te je stekao lijep glas i bogatstvo. Gubitkom Kube, god. 1898. i upliva Španije u Americi, izgubio je mnogo od nekadašnjeg svoga sjaja. Nema više onih stotina i stotina lađa, koje su se odavde kretale u Novi svijet. Sad skreću ovamo parobrodi sa strancima samo prolazno. Mnogi putnici pregledavaju grad i svi govore o njemu vrlo povoljno, svima se čini kao škatuljica, u kojoj je sve uzorno uređeno i poslagano.

U Cadizu sam upoznao pravi život, vrelu krv andalušku: tu je pravi tip južnoga Španjolca, živahnog i duhovitog; ovdje plamsa duh, vri krv, kao da hoće proširiti i uske ulice i morem stisnuti poluotočić, na kom se diže grad. U svojoj raspojasanosti produžili su karneval i na prvu nedjelju korizme, koju zovu »*el domingo de pinata*«. Tu nedjelju slavi sav grad, sve se veseli, sve pjeva, svira, viče i skače, vozika se i plješče, sve pliva u pravom karnevalskom raspoloženju.

Ulice su rasvijetljene hiljadama žarulja, na Plazi de la Constitución, gdje je početak i završetak karnevalske povorke, podignuta je u sredini velika šarolika vaza od nekoliko metara visine, sva iskićena žaruljama različne boje, dok su oko nje u velikom krugu lukovi u tipično arapskom stilu također iskićeni žaruljama. Kad je navečer sve sjalo u raskošnom svijetlu, bilo je kao posred kakvog začaranog vilinskog dvorca.

Povorka je karnevalska šarolika, ima duha, šale i slikovitosti. Na čelu su kola »filozofa« s knjižurinama, u odijelu su 18. stoljeća i jednako pjevaju šaljive kuplete iz života Španije i Cadiza, za njima dolaze američki Indijanci s velikom papigom, više skupina đaka u antiknim nošnjama Murilla i Velázqueza sviraju skladno u violine, tambure, mandoline i tamburine. Za njima idu crnci s jazzbandom i gradska glazba, zatim toreri u svečanom odijelu sa crvenim maramama. Igraju se borbe s bikom pa kad matador odbaci od straha mač i crvenu maramu te pobjegne, sve se od srca smije. Dalje dolazi golem slon s rajahom u lijepoj kućici, clowni i pieroti skaču i udaraju naduvenim mjehurima; najzad idu golema kola puna lijepih djevojaka bez maske, a visoko među njima sjedi na pužu kraljica karnevala, prava slika ljepote i gracije. Iza njih svira vojnička glazba, mnoge maske zbijaju šale, sve je razigrano, na-

smijano, a sunašce božje grije, kao da svu toplinu, što je uskratilo ostaloj Evropi, hoće da za nagradu pokloni kao mlijeko bijelom i čistom Cadizu u karnevalskom ludovanju.

Povorka obilazi sve glavne ulice u pratnji stotine kola i ta vožnja traje dugo u noć. Cika, vika i svirka ne prestaje, dok se iz svačijih usta ne čuje: *viva el dia* (živio dan)!... U ulicama se nakupi papira od zmija i koriandola do koljena, da se jedva gazi. I ja sam, nošen vrevom i guran ljudima i sudbinom, ulicama do sitnih sati obilazio i pomalo zavirivao u podrume, da — dođem u jednako raspoloženje...

Cadiz je vrlo simpatičan grad. Bijele su kuće od reda na tri kata s tipičnim tornjićima, *miradores,* za pogled na more. Ulice su uske ali pravilne, trgovi su malena ali mila šetališta, dok su veća šetališta uz more: Paseo de Genoves i Alameda. S oceanske je strane grad okružen jakim bedemima, o koje udaraju morski valovi za jakih vjetrova i više metara visoko, te peru crne zidine, da ne kvare bijelo lice grada. Val za valom razbija se o tvrdo kamenje i visoke zidine i pjeneći se odbija, šumi i buči, svađa se s obalom, a onda se pomalo sljubi s drugim valom.

Grad se podigao na uskom jezičcu, koji se protegao u more izdigavši se kojih 15 m iz vode. Gledan iz zračne visine nalik je na velik buzdovan. S kopnom je vezan uskom, niskom prugom, gdje ima mjesta samo za cestu i željeznicu, a onda se proširio i malo izdigao, ali mu najveća širina iznosi jedva jedan kilometar.

Iako grad broji samo 70.000 stanovnika, ima on svoj arheološki muzej i galeriju slika domaćih i stranih umjetnika, a među ostalima je i slika Ferranta, koja prikazuje tragični svršetak velikog španjolskog slikara Murilla. Umjetnik je, slikajući ovdje u ka-

pucinskoj crkvi iznad glavnoga oltara »Zaruke sv. Katarine«, pao sa skela i od zadobivenih ozleda umro.

U Cadizu i uopće na jugu Španije govori se dosta loše španjolski. Čisti je jezik u srcu Španije, u Kastiliji, zato se i zove »*el castellano*«, ali ovdje treba dobro napeti uši, da se jezik razumije. Rado izostavljaju suglasnik »s«, a glagolski nastavak »-do« u participu pretvaraju u »u«, pa kažu »*bukau*« namjesto »*buscado*« (tražio). Tako kažu i »*pekau*« a ne »*pescado*« (riba).

U Algecirasu mi je rekla kćerka hotelijerova: »*a ute acotau?*« a ja je u čudu gledam. Ona vidi, da je ne razumijem te stavi ruku na lice i nagiba glavu, iz čega sam razabrao, da me pita, jesim li spavao, što znači: »*Se ha Usted acostado?*« U Rondi sam vrlo simpatičnu vlasnicu hotela zamolio za ispisanu kartu dopisnicu, što je u Španiji rijetkost, jer su oni »*caballeros*« i pišu redovno zatvorena pisma. Dok sam joj objašnjavao, da ne ću slikovnicu nego poštansku dopisnicu, ona upadne: »*Comprendo, comprendo, del etau*«. Ja je gledam i u sebi razglabam, što ima da znači »del etau« i najzad odgonetnem da je to »*del estado*«, državna karta. Čitaoci će mi rado priznati, da strancu nije lako razabrati iz »etau« estado ni iz skraćenog i pogrešnog »a ute acotau« potpuno i ispravno: se ha Usted acostado.

Blizu Cadiza je u gradu San Fernando veliki arsenal i pomorska akademija, a dalje uz obalu mnoge su naprave za dobivanje soli i svuda se bijele čitave piramide naslagane soli. Močvarna nizina uzlazi u pitome brežuljke, iskićene maslinama i vinogradima. Posred plodnih polja, vrtova i vinograda smjestio se grad Jerez (Herés) de la Frontera s podrumima od hiljade i hiljade buradi božanskoga nekta-

ra, koji razigrava srca, a pomete jezik, noge i pamet. Neki nazivaju te goleme podrume katedralom anakreontičnoga boga Baka.

Vidio sam biskupski podrum u Đakovu, podrum grofa Eltza u Vukovaru, koji podzemno spaja gospodarske zgrade s dvorom na drugoj strani široke ulice; vidio sam podrum Udruge brodskih vinogradara, ali su sve to igračke prema podrumima kuće Gonzales Bias u Jerezu, gdje ima milijun hektolitara vina i konjaka. Nekoliko zgrada, dugih 200 m, napunjeno je buradima, sve bure iznad bureta. Samo u jednu zgradu, u jedan podrum, stane 7.000 buradi po 5 hl, dakle 35.000 hl, a takvih zgrada ima više, čitav malen grad. U podrumu »De los Gigantes« smješteno je 15 buradi sa preko 5.000 hl. Na prvom gigantskom buretu piše, da drži 240 hl, ali vidim i nekoliko buradi, od kojih svako drži 670 hl. Kud se okrenem, bure do bureta, sve puno vina ili konjaka, a sve je u najuzornijem redu.

Tu su i radionice buradi i obruča, naprave za dizanje i ispiranje buradi, za destilaciju konjaka, otpremu buradi vlastitim vagonima na sve strane, velike i svijetle prostorije za punjenje i začepljivanje boca, svuda je život, sve se kreće, sve radi. Zaseban je okrugli paviljon za primanje odličnih gosti, u kojem je uza stijene naslagana burad, a u sredini su niske palme, cvijeće i raskošni stolovi i stolci te misliš, da si u kakvom začaranom vrtu ili da sanjaš, da si gost boga Baka. Tu se onda donosi slatko vino sve bolje od boljega i kad od svakoga samo okusiš, lice ti se zažari, srce razigra, oči zakrijese, jezik razveže, pamet se umrtvi!

U paviljonu za odlične goste piše na buradi, da su iz njih pili vino: kralj Alfonzo XII. i XIII., a u podrumu ima buradi, posvećene članovima kra-

ljevske porodice. Na svakom je buretu kruna i napis, komu je posvećeno. Bit će, da je s proglašenjem republike nestalo i krune i napisa. U jednom podrumu ima 12 buradi po 57 hl, a zovu ih »apostoli« i tu mora svaki posjetilac kušati vino. Najprije dobije oporo, jako vino, a onda sve slađe. Tko se ne čuva i ne uzima samo po jedan gutljaj kod svakog bureta, brzo će vidjeti dvostruku burad i osjećati nesigurnost u nogama i težinu u jeziku, a kod posljednjeg crnog slatkog vina ne će se moći oteti, da ne ispije barem čašicu. Kad se iza toga vratiš u pisarnu, da upišeš svoje ime u knjigu gostiju i posjetilaca podruma, rukopis ti ispadne razigran kao i duševno tvoje raspoloženje.

Ja sam znao svoje »dobro jutro«, kad sam polazio u podrum, jer me je hotelier nasmješljivo i sažalno pogledao, kad sam mu kazao, kud idem. Čuvao sam se. Konjaka nisam ni kušao, ali mirišljivo me slatko vino prevarilo. Da sam ga pio iz orahove ljuske, bilo bi mi previše, kako je jako, a gucajući iz čašice, opio sam se sasvim propisno, što bi Španjolac rekao: »*Iba embriagado*«. Iza treće čašice, kako mi reče pratilac, sve sam bolje govorio španjolski, dok mi jezik pomalo nije počeo otkazivati službu. Po pismu u bilježnici vidio sam, u kojem sam bio carstvu blaženstva i kakvu moć ima par čašica vina od 15 do 20 stupnjeva jakosti.

Jerez je obični provincijski grad, pun vina; ima krasnu valovitu okolicu, gdje su nepregledni vinogradi išarani zelenim poljima, livadama i maslinicima, a ugojeni vinogradari jaše oko svoga zemljišta na vatrenim andaluskim konjima kao farmeri u Americi. Dodatak imenu grada »*de la frontera*« potječe još iz doba, kad je grad bio na granici kršćanske i arapske Španije, jer »frontera« znači granica.

CORRIDA DE TOROS.
BORBA S BIKOVIMA

Nešto čisto španjolsko, sredovjekovno, nemoderno, nečovječno, a za Španjolca tako potrebno kao kruh, košulja i cigareta, jest *corrida de toros*. Ovdje ću vjerno i točno, bez pretjerivanja i kićenja, prikazati borbu, kako sam je gledao u Jerezu. Najprije »Plaza de toros«, cirkus, gdje se izvodi borba. Smijeh mi dolazi na usta, kad u našim novinama čitam, da se držala skupština na »Trgu bikova« t. j. u Plazi de toros.

Plaza (plasa) de toros je okrugla zgrada, izvana dosta neugledna, jer je bez prozora, ali je impozantna zbog svoje golemosti. U sredini je okrugli prostor za borbu, *arena*. Oko arene je metar i pô visoka drvena ograda, *barrera*, a oko nje uski prostor, kamo se borci sakrivaju preskočivši barreru ili se provuku na uska vratašca zaštićena ogradom, o koju bik u bjesnilu udari glavom, kad mu borac izbjegne. Iza toga su sve naokolo nenatkriveni redovi sjedala. Broj redova zavisi o opsegu i visini zgrade, jedan je više drugoga i sa svakoga je sjedala lijep pogled na sve strane. Kako se »koride« drže ponajviše ljeti, sjedala su od kamena ili betona. Natkrivena su samo sjedala loža i balkona te zasebna loža predsjednika koride, prezidencije. Jedna su sjedala na sunčanoj strani, *sol*, druga u sjeni *sombra*. Sombra je

skuplja, jer za ljetne pripeke užasna je vrućina na sunčanoj strani. Cijene su od 3 do 10 peseta (20 do 60 dinara), ali u Madridu od 5 do 30 peseta (30 do 200 dinara).

Borioci, *toreros*, su na konjima i pješaci. Onaj na konju, *picador*, ima u ruci dugo koplje (pika), koje ima na vršku kvačicu kao udica ili strelica, da se zadrži u rani. *Banderillero* ima dva 50 do 60 cm duga koplja, a *capeadori* imaju s jedne strane crveni s druge žuti kaputić, *capa* (nije marama). Ovi imaju da bika razdražuju a u opasnosti da ga crvenožutom kapom smetu i pažnju mu skrenu na drugu stranu, što Španjolci zovu »*hacer el quite*«. Kapeadori se drže blizu barere, da brže i lakše pobjegnu. Glavni je junak, koji bika ubija, *matador*, koja se riječ izvodi *matár* (ubiti). Zovu ga i *espada*, jer ima mač (espadu). Svi zajedno zovu se *cuadrilla* (kvadrilja), a nadopunjuju je sluge s tri lijepo iskićene mazge, koje imaju da odvuku pobijeđenog drugog junaka koride, bika *toro*. U daljem ću opisu zadržati ove španjolske nazive u hrvatskoj transkripciji, što ne će nikako smetati jasnoći prikaza.

Početak je koride točniji nego na španjolskim željeznicama ili poštama. Plaza je puna, more glava i šešira, sve se crni i šareni, sve maše rukama i šeširima, bijele maramice lepršе kao golubovi, pozdravljaju se, dozivaju, zvižde, preskakuju ograde i redove, sa svih strana se čuje »*hombre*« (čovječe) i zaglušno izvikivanje prodavača vina, vode i slatkiša.

Glazba zasvira ratnu koračnicu. Ulazi kvadrilja: kapeadori, banderiljeri, pikadori na konjima i matadori u slikovitoj kratkoj nošnji, za njima sluge vode tri bogato iskićene mazge. Dođu pred prezidenciju,

otkud im dobace ključ, što je znak, da korida može početi.

Svi stanu iza barere, a u areni je ostao glasoviti matador Belmonte kao pikador. U arenu uleti mlad crn bik, plašljivo se ogleda, jer svjetina zviždi, plješče i to ga smete. Belmonte ga dozivlje, draška, ceri se. Kad bik nasrne na njega, matador vješto izmakne s konjem i udari bika pikom, koja ga rani, ali se držak prebije. Dadu mu drugu piku. Ranjen bik pobjesni, nasrne divlje, a borac ga opet udari pikom, ali se i ova prebije. Kad ga udari i treći put, pika se prebije, ali ostade donji dio duboko u rani. Sve plješče u nekom zanosnom ludilu, a bik skače, rita se od bola i bijesa.

Sad Belmonte skoči s konja, kapeadori bika draškaju, umaraju, dok ne dođe Belmonte s kratkim oštrim mačem ispod crvene marame, *mulete*. Nastaje zanimljiva borba, zapravo sigra. Belmonte stoji pred bikom, muletom dodiruje rogove, bik nasrne, a on izmakne lakom kretnjom i ponovo stavlja muletu biku pred oči. Bik hoće da bode, matador se samo okreće oko njega, klekne pred njega, kao da ga moli, da nasrne. Kad vidi, da se bik mnogo izmorio, digne mač i mjeri, kud će da udari. Tišina! Dvanaest hiljada srdaca jače kuca, suspreže dah, a bik teško diše, trza se od bjesnoće, žedan je osvete, krvi svojih mučilaca. Ispred toga bijesa sa strašnim rogovima stoji slabi čovjek, matador Belmonte, s kratkim mačem i sa crvenom maramicom kao jedinom obranom.

Bik spusti glavu, da nasrne, matador se malo makne i vješto mu zarine čitav mač u desnu stranu iza vrata, ravno u srce. Bik poklekne, na gubicu mu poteče krv, legne i izdahne, a sav skupljeni narod kao lud plješče, odobrava, dovikuje, zviždi.

Dječarac od 5—6 godina iza mene kaže »*muy bueno*« (vrlo dobro), a jedna señorita, gospojica, nedaleko od mene sve poskakuje, lice joj se sja, crne oči kao ugljen cakle se od radosti. Glazba svira posmrtnicu, mazge vuku bika iz arene, a sluge zasipaju krv. Belmonte ide pred ložu prezidencije, odakle mu dobace dar, onda obilazi arenom, sve ga zanosno pozdravlja, mnogi mu dobacuju cvijeće i neke kutijice, pune su mu ruke darova.

Rado priznajem, da je i za mene, koji ne mogu gledati, kad se pile kolje, ovaj prvi dio koride bio zabavan i napet i da od vještine, smjelosti i okretnosti matadora te bjesnila i otpornosti bika nisam vidio većega mučenja ni divljaštva. I da je korida bila s tim završena, ostao bi mi spomen posve prijatan i ugodan, ali ono, što se dalje zbivalo, mrcvarenje je u punom značenju riječi, koje mora izazvati zgražanje u svakoga, u koga nije zamr'o svaki osjećaj za živa stvorenja.

Uleti drugi bik, divlji je, napada sve, što se miče. Kapeadori ga izazivaju i skaču iza barere. Pred tako razbješnjela bika stane banderiljero i dočekuje ga s kratkim pikama. Bik divlje nasrne, banderiljero se pomakne samo za korak na stranu i u isti mu čas zabode piku u leđa, ali pri tom padne, a bik ga rogovima digne za nogu. Priskoče kapeadori i oslobode banderiljera draškajući bika svojim kaputićima. Sad bika dočeka drugi i treći banderiljero i svaki mu zabode po dvije pike, od kojih neke i ispadnu, što mora da bika strašno boli, jer često glavom zamahne, da skine pike, koje su krvave, a oko rane se skuplja zgrušana crvena krv . . .

Nato dođe matador Carnicero, draška bika i umara, dok ne stane pred njega teško dišući i drščući od bijesa i umornosti. Matador naperi mač

i kad bik nasrne, zabode mu mač, ali ne pogodi dobro i mač za borbe ispadne. Zabode mu drugi mač do drška, ali ne pogodi u srce, bik se i dalje bori s kapeadorima i nevještim matadorom, koji mu napokon dade treći udarac i sad tek navali biku krv na gubicu i on padne, valja se, trepeće nogama, dok ne izdahne, a neljudi pri tom — plješću.

Kod trećeg, četvrtog i petog bika ponavlja se isto mrcvarenje. Bik ima u leđima osam pika i dva mača u prsima, ali još ne pada. Kad već sasvim oslabi, zabode mu nevješti matador mač neposredno iza rogova i on odmah padne, a »*puntillero*« mu, kao i svakomu prije, dade nožem zadnji udarac, ali to je više zbog neke forme, a ne od potrebe. Borba je uvijek ista, ali je razlika u borbenosti bika te vještini i sreći matadora. Ima bikova, koji su lijeni, gledaju blesasto, kao da ih se sve ništa ne tiče. Za ovakve upotrebljavaju »*banderillas de fuego*«, (pike s dinamitom na vršku), što se u mesu rasprsne i bika natjera u bjesnilo.

Šesti je bik bio neobično divlji. Uletio je u arenu, i kako su za njim zatvorili vrata, htio je da ih probije. Matadori se kao kapeadori igraju s njim, a tako mu vješto i s tako lakom i brzom kretnjom izmaknu, da se čovjek uistinu mora diviti njihovoj hladnokrvnosti i spretnosti.

Iz publike uskoči u arenu jedan matador dobrovoljac; mjesto mača i crvene marame ima novine preko štapa, hoće da pokaže svoju neustrašivost i sposobnost za torera. Draška bika, bik nasrne, matador dobrovoljac nespretno izmakne, ali padne, a i bik preko njega. Brzo priskoče kapeadori, oslobode ga i izvedu iz arene. Zacijelo se dugo vježbao i spremao, a sad mu slava potamnila u jednom času.

Matador Niño de Palma, koji je određen da ubije šestoga bika, sjedi uz bareru sa crvenom muletom, bik nasrne, a on se samo malo pomakne, opet sjedne i s bikom se dalje igra. Banderiljeri mu zabodu šest pika, Niño zamahne mačem i zarine mu ga do drška, a bik još bjesniji. Niño izvadi mač i zarine mu drugi, bik još jednako skače i nasrće, dok izmoren ne stane pred matadora teško sopćući, našto mu ovaj zarine mač iza rogova, te bik padne i korida se završi . . .

Nastane neobično komešanje, sve skače preko barere u arenu: još su željni krvi i mrcvarenja. Na mnoga vrata izlazi šarena bujica naroda, sve su ulice oko plaze pune, nije šala 12.000 ljudi! Jerez je najbogatiji grad u Španiji, pa lako napuni cirkus, ali je i u drugim gradovima redovno sve puno, kad se drži korida, jer će radnik radije ostati čitav tjedan bez cigarete i vina, samo da u nedjelju može na koridu.

Svatko poznaje sve finese borbe, odobrava, kad je nešto dobro izvedeno, zviždi na neuspjeh i nespretnost. Svako će dijete nabrajati glasovite matadore, sva Španija pozna Belmontea, sve napominje njegovo ime s ponosom i s poštovanjem. Matadori su tako dobro plaćeni, da skupe i milijunsku imovinu, ali mnogi od njih svrše tragično na rogovima bika.*) I torerski junak Belmonte svršio je mladi svoj život u areni. Ne samo Belmonte nego svi matadori i banderiljeri stradali bi kod koride, ali oni znaju, da bik redovno zažmiri, kad nasrne i tako mu mogu izmaknuti. Zna se, da je samo jedan bik, koji nije zažmirivao, nabo na rogove četiri torera i mnogo pikadorskih konja.

*) Pogledaj sliku na čelu knjige

Konji, na kojima jašu pikadori, obično stradaju. Bijesan bik ubode konja, da mu crijeva ispadnu, ali to nikome ne smeta. Ranu mu brzo zašiju i povežu i jadnik mora i dalje da bude žrtva bika i neljudi. Danas ovo mrcvarenje ipak ublažuju, jer uzimlju konje čile, koji mogu izmaknuti opasnosti, a ne kao dosad stare rage, što jedva noge dižu.

Da bik bude što divlji i bjesniji, zatvore ga uoči koride u neku na ormar nalik usku prostoriju, u kojoj se ne može ni maknuti. Niti ima svijetla ni hrane. Kad izađe natraške iz tog uskog ormara, zastrašen je i bijesan, te nije čudo, da u arenu uleti divlje, uzdigne rep i napada na sve, na što naiđe, pogotovo na crvenu maramu.

Za svake se koride ubijaju tri starija bika ili šest mladih, *novillos*. Meso se ubijenih bikova odmah sijeće i rasprodaje. Težina bikova, ubijenih god. 1930. u Sevilli u koridama, iznosila je tri milijuna kilograma.

Španjolci tvrde, da koride ne djeluju nepovoljno na ćud čovjeka, ali svagdašnji ih primjeri gone u laž. Za životinje oni nemaju srca. Kokoši i purane svežu za noge, prebace preko ramena i nose ulicama. Jednako svežu kozlićima sve četiri noge zajedno i tako stegnute po četiri bace na rame, a oni se patnici deru kao dijete kad plače. Jadne mule i magarce preterećuju, pa kad pod teretom padnu, udaraju ih batinom i nogom, a stražari i drugi ljudi gledaju i nitko ništa. Kad se stranac počne zgražati i posredovati, kažu mu: »Pa to je samo mula«. Duša me boli gledajući to i slušajući, a ovdje to nitko niti vidi niti čuje, bez svakoga su smilovanja. Imaju i lijepu rečenicu o mučenju životinja, ali samo na papiru. Kažu: *El mayor mal de los males*

es tratar con animales (najveće zlo od zala jest zlostavljati životinje).

Vjerujem međutim, da bi u Španiji nastala pobuna, kad bi tko htio zabraniti koride, jer je to njihova nacionalna zabava. Njihovi su toreri junaci i miljenici naroda. Toreri imaju i svoje novine »Sol y Sombra« i »Torero«. U Americi neke države zabranjuju koride, ali u Evropi se šire i izvan Španije. U južnoj Francuskoj drže se koride u mnogim gradovima.

I u Portugalskoj se drže koride, ali u ublaženom obliku. Bik tamo ima na rogovima kuglice te ne može bosti. Matador ne ubija, nego ga uhvati za rogove i sruši, a onda ga samo, radi forme, kolje drvenim mačem . . .

SEVILLA — MARAVILLA

Španjolci kažu: *Quien no ha visto Sevilla, no ha visto maravilla* (tko nije vidio Sevilje, nije vidio čuda). Prva je maravilja Sevilje sjajna katedrala sa 114 m visokim tornjem Giralda, što je uistinu ponos i dika Sevilje.

Katedrala je 130 m duga 86 široka, dvostruko je duža i šira od zagrebačke katedrale. Kaptol je seviljski htio imati crkvu takve veličine, da joj nema jednake, što je uistinu pored kordovske i bila, dok nije sagrađena crkva Sv. Petra u Rimu. Katedrala je građena 115 godina i najveća je i najbogatija crkva gotskoga stila. Ima 5 lađa ili bolje 7, jer dvije lađe čine oltari nalik na kapelice. Svih oltara ima 83. Kažu, da je za najveće moći crkve i klera u Španiji u katedrali izgorjelo godišnje oko 10.000 kg voštanica, da se svaki dan čitalo 500 misa, kod kojih se potrošilo 18.750 litara vina, dakako na godinu. Najveći se sjaj u crkvi vidi za Velikoga tjedna, *Semana Santa,* kad se drže najsjajnije španjolske noćne procesije.

Glavni je oltar s krovom posred crkve kao da je crkva u crkvi. Iza glavnog je oltara Capilla Real (kraljevska kapelica), u kojoj su smrtni ostaci kralja Alfonza X. i srebrni sanduk s kostima Ferdinanda Svetoga, oslobodioca Sevilje od arapskoga gospodstva. U jednoj je kapelici Murillova slika sv. Antuna, koja je kao Bogom nadahnuta. Svetac

kleči u svojoj ćeliji i tako pobožno i svesrdno moli, da Krist kao dijete, okružen anđelima i oblacima, silazi k svecu. Murillo je uopće slikar neba, anđela i dječaka.

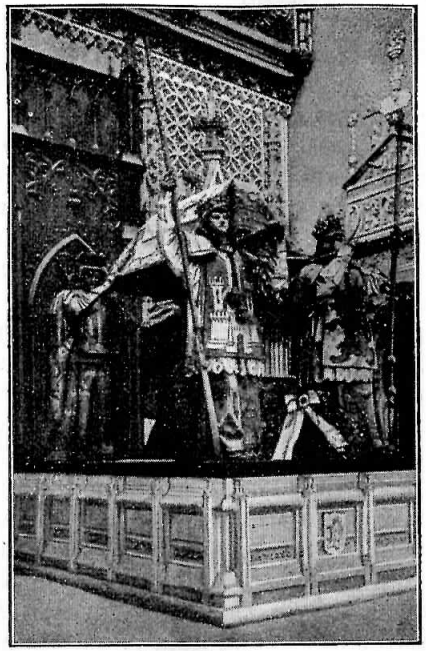

Lijes s Kolumbovim prahom u Sevilli

U katedrali je i spomenik s pepelom Kristofa Kolumba prenesen ovamo god. 1899. s Kube u Americi. Pepeo je Kolumbov putovao kao i on za života. Spomenik je uistinu veličanstven. Četiri gigantske okrunjene statue prikazujući četiri španjolske kraljevine: Kastiliju, Aragoniju, Leon i Navarru drže ve-

liki sanduk, u kojem je Kolumbov pepeo. Statue su na mramornom podnožju, što ga je podiglo gradsko poglavarstvo i stavilo na nj napis sa svojim znakom: čvor u obliku brojke 8 između mističnih slogova »no-do«, što se izjašnjava ovako: Čvor se u španjolskom jeziku naziva »*madeja*«. Ta se riječ rastavi u »m' a deja«, pa kad se rastavljenoj riječi doda na početku »no«, a na završetku »do«, dobiva se ova rečenica: »*no me ha dejado*«, (nije me ostavio). Primjećujem, da se u španjolskom jeziku slovo »h« uopće ne izgovara, a »j« se čita uvijek »h«. Taj znak, čvor sa »no-do«, dao je gradu Alfonzo X. iz zahvalnosti, što je ostao vjeran kralju, kad se protiv njega digao sin Sancho (Sančo), pa je taj znak i u gradskom grbu.

I Kolumbov sin Hernando Colon pokopan je u katedrali. On je sakupio sva djela o otkriću, osvojenju i upravi Amerike i poklonio gradu Sevilji te se čuvaju u staroj »Lonji« pod imenom »Archivos de Indias«.

Crkva je dosta svijetla, jer ima 93 prozora, koji su 9 m visoki 4 m široki, ali su tamne kapelice, iz kojih u mene gvire sveci, kao da su nezadovoljni, što koracima bunim svečani mir i tišinu. U nutrašnjosti nema nikakvih znakova, da je za Arapa na istom mjestu bila mošeja, koja je iza njihova odlaska ostala netaknuta, jer je Fernando za podsjedanja Sevilje naglasio i proglasio, da ne će poštediti ni jednu arapsku glavu, ako samo jedna opeka padne s mošeje.

Najrječitiji je svjedok maurskoga doba zvonik Giralda, druga maravilja Sevilje. Za Maura bijaše to minaret visok 60 m i tako prostran, da je mujezin jašio na magaretu, kad je išao na »učenje« t. j. na pozivanje na molitvu. Maurski je stil s mnogim

arabeskama ostao sasvim dobro sačuvan do preko polovice tornja, a dolje je u lijepom skladu s minaretom i maurskim stilom nadograđen noviji dio sa 22

Katedrala u Sevilli sa Giraldom

zvona i s balustradom, a na vrhu je kugla s gorostasnom statuom od bronze, koja prikazuje »Vjeru« s palmom u jednoj i stijegom u drugoj ruci. Statua

se okreće prema vjetru, visoka je 4 m, a teži 1286 kg. Na Giraldu je god. 1.400. postavljen prvi crkveni sat u Španiji.

Za mene je međutim najveća maravilja Sevilje — ples u katedrali. Crkva i ples! Zvuči nevjerojatno, a ipak je istina. Tri puta u godini: u nedjelju iza Brašančeva (Tijelova) i Navještenja Marijina te na tri dana karnevala izvodi se pred glavnim oltarom »*el baile de los seises*« (ples šestorice), ali su uistinu desetorica. Desio sam se baš na dane karnevala u Sevilji, pa sam gledao i tu maravilju španjolsku.

Dječaci od 8 do 12 godina u slikovitom odijelu španjolskih plemića srednjega vijeka, u bijelim cipelicama i bijelim čarapicama plešu uz pratnju orkestra. Iznajprije se vrši obred u koru katedrale, gdje kanonici i mnogi svećenici pjevaju i mole, orgulje sviraju čas tako jako te se čini da grmi i prozori da se tresu od snage golemih orgulja, a čas opet tiho nekim tajanstvenim a opet veličanstvenim tonovima. Dođe i kardinal, sav u žarkocrvenoj boji, s povlakom iza sebe, dugom nekoliko metara, a nosi je za njim svećenik u ljubičastom ornatu ovivši je oko svoga tijela.

Najzad dolazi pred oltar glazba. Dječaci stanu u dva reda, svi svećenici s kardinalom dođu pred oltar i kleče sve vrijeme plesa. Glazba svira vrlo melodioznu koračnicu i na znak kapelnika svećenika dječaci zapjevaju nježnim svojim glasovima, što uz potpunu tišinu u ovoj golemosti crkve odjekuje kao kor anđela. Uz pjesmu dječaci gracioznim koracima izvode slikovit ples, nalik na slike našeg salonskoga kola — a u isto vrijeme na ulici bruje i struje auti i kočije te cika i vika krabulja. U prvo se doba *baile de los seises* izvodio samo iza Brašančeva, a tek kasnije prenesen je i na karnevalske dane, kao da su

htjeli vesele i raspojasane Seviljane od ludovanja na ulici privući u crkvu. Prvi je dio plesa slikovit i bezazlen, ali u drugom dijelu imaju dječaci na prstima castagnete (klepke), i klepeću kao i ciganke seviljske u svom divljem i strastvenom plesu.

Prije kojih dvjesta godina htio je jedan nadbiskup dokinuti taj ples, ali su se usprotivili kanonici i građani. Nadbiskup predloži stvar papi na rješenje. Papa pozove plesače u Rim i tu u Vatikanu izvedu dječaci ples pred papom. Papa se nasmiješi i izda dekret, kojim dopušta izvođenje plesa, dok traju odijela, koja su na dječacima. Tim je udovoljio i nadbiskupu i kanonicima. Ali kanonici nadmudre natpastira svoga, dadu obnoviti svake godine po koji dio odijela i tako se još i danas pleše.

Za mene je ovdje bila maravilja i misa, koja se počela točno u 12 sati o podne, a pogotovo rekviem, crna misa, sa »Libera me . . .« u noći. Katafalk bijaše u crvenom baršunu s kraljevskim znakovima, nadbiskup u crnoj misnoj haljini, a prisustvovalo je činovništvo i časništvo s kapetan-generalom infantom Don Carlosom na čelu. Bilo je to god. 1929., a rekviem se čitao za kraljicu majku, koja je onih dana umrla.

Do katedrale je kraljevski dvor, *Alcazar*, što ga je na mjestu maurske kazbe podigao kralj Petar Grozni sasvim u maurskom stilu, a sve je još vrlo dobro sačuvano, jer je još god. 1848. kraljevska porodica ovdje stanovala. U Alkazaru su u glavnom obnovljeni motivi iz Alhambre. Vrtovi su Alkazara prava raskoš. Vodoskoci, terase, drveće, cvijeće, sve je isprepleteno bršljanom i ružama penjačicama te čini najdivniji prirodni ćilim u svim bojama. Ispod dvora je kupka, u kojoj se Marija Padilla, ljubovca kralja Petra Groznoga, običavala kupati, a dvorski

su ljudi, da se dodvore kralju, pili vodu iza njena kupanja . . .

Park »Maria Luisa«, koji se smatra najljepšim parkom Španije, dosta je izgubio od svoje čarobnosti izgradnjom mnogih paviljona, zapravo vila, za izložbu »Hispano-americanu«. Blizu parka je Torre del Oro, zlatni toranj, prema imenu, koje su mu dali Mauri zbog zlatno-žute boje. Torre del Oro je stražar seviljske luke na rijeci Quadalquiviru. Iako je Sevilja udaljena 85 km od mora, dolaze po rijeci do Sevilje i morski parobrodi. Ime rijeke Quadalquivir dolazi od arapskih riječi »uad« (rijeka), »al kebir« (velik), dakle, »velika rijeka«. Nekoć je za Maura dolina rijeke Quadalquivir bio raj zemaljski; najbujniji vrtovi i najplodnija polja, danas su ponajviše pašnjaci, na kojima planduju hiljade mladih bikova za koride.

Muzičkom je svijetu Sevilja poznata po Rossinijevoj operi »Seviljski brijač«. Kuća, u kojoj je navodno bila brijačnica, nalazi se na uglu ulice Santo Tomas i Gran Capitan te nosi natpis »Figaros Bar« i svaki stranac ispije u tom baru po koju čašu vina. Sada je vlasnik bara Nijemac Karl Rude.

Sevilja je španjolska Atena, majka najvećih španjolskih slikara Velázqueza i Murilla, kojima su podignuti i spomenici. Velázquezove su slike ponajviše u muzeju u Madridu, a Murillove u katedrali i u Museo Provincial. Seviljski je muzej iza madridskog najbogatiji u Španiji. Ima slika Zurbarrana, Roelasa, Valdes Leala, Herrere, Cespedesa, Alfonsa Cana, Castilla, Montañesa, Pacheca i drugih.

Sevilja je oduvijek činila veliku propagandu za se. Pjesnici sanjare o Sevilji, slikari čeznu za šumama naranača, za cvjetnim poljima, lijepim vrtovima i vitkim palmama, za bijelim kućama i lijepim ženama.

Pjesnici i slikari vide na svakom prozoru, u svakom vrtu, ljepotice u bjelini kao vile planinkinje, kao plahe nimfe među ružama i cvijećem; čuju njihov slatki smijeh, glas im je kao harfa, oči kao vatra, a uistinu — nema nikakvih neobičnih ljepotica, pa ni »Mis España« nije birana iz Sevilje. Ja sam tražio te ljepotice, jer sam se zadržao 20 dana u Sevilji, ali bez uvijanja i bez pristranosti ponovo kažem, da su naše žene i djevojke ljepše. Da naše crnke i plavke stave na glavu »mantille«, visoke andaluške češljeve s koprenom, kako su stasite a vitke, pjesnici bi tražili nove atribute za njihovu ljepotu.

Kad sam slijedeće godine opet došao u Sevilju, odigravali su se veoma značajni i historijski događaji. Protiv dugotrajne diktature generala Primo de Rivere javljalo se sve jače ogorčenje. U narodu, među časništvom i đaštvom vri. Jače je izbilo nezadovoljstvo u gradu Ciudad Real, gdje je bilo i topovske paljbe, ali je pobuna brzo utišana. Pobuna je ipak imala teške posljedice, jer je vrijednost pesete na strani stala padati, što je zemlju vuklo u teške ekonomske prilike.

I najzad 29. siječnja čitam u novinama iznenadnu vijest, da je Primo de Rivera sa svojim ministrima podnio ostavku. U Sevilji, u čitavoj zemlji vlada mir, nikakva uzbuđenja, nikakve manifestacije ni demonstracije i pored vrele južnjačke krvi španjolske, ali se grabe novine. Zidar baca zidarsku žlicu i čita novine, pometač drži u jednoj ruci metlu, u drugoj novine, prodavač lutrijskih karata ne viče, čita novine, činovnik ide u ured čitajući novine, u kasinima i cirkulima sve je puno, sve živo raspravlja o iznenadnom preokretu. Demisija se prepričava na različne načine, ali sve ostaje mirno. Samo u Madridu ima nešto manifestacija.

Pravi se razlog demisije ne zna, s tim manje, što je Primo de Rivera u posljednjoj svojoj službenoj objavi kazao: » . . . *que por muchos años debe seguir gobernando la Dictadura o cosa muy parecida*« (da za mnogo godina treba slijediti diktatura ili stvar vrlo slična). Ja sam ispitivao na sve strane za neposredni povod demisije, ali nikako nisam mogao saznati pravu istinu. Jedni kažu: dosta je bilo diktature, moralo je doći do promjene; drugi hoće da znadu, da je diktator već umoran i bolestan, pa treba odmora, a šaljivdžije kažu, da već ne može toliko jesti, koliko mu priređuju bankete . . .

Da se ipak upoznam s pravim stanjem stvari, otiđem u direkciju političkog lista »El Liberal« u Sevilji i zamolim direktora, da mi izloži, neposredni povod demisije. I nakon izmotavanja izjasni mi on stvar ovako: Primo de Rivera poslao je bez znanja kralja i ministarskog savjeta notu svim višim generalima vojske i mornarice pitajući ih, jesu li se prilike u zemlji tako sredile, da diktatura prestane ili da i dalje ostane. General Goded u Cadizu odgovorio je, da diktatura ima bezuvjetno prestati, ima se vratiti ustav u punoj važnosti, u protivnom događaju on otkazuje poslušnost i dići će se protiv diktatorske vlade. Primo de Rivera uvrijeđen takvim istupom generala, izda nalog vojnom zapovjedniku pokrajine Andaluzije general-kapetanu infantu Don Carlosu Burbonskom, rođaku kraljevu, da zatvori generala Godeda. Infant *se negò* (usprotivi se). Primo de Rivera ode kralju, da disciplinira infanta, a kralj se također usprotivi — *el rey se negò*. Sad tek Primo de Rivera obavijesti o događaju ministre, koji ga ovlaste, da i u njihovo ime podnese ostavku. On pođe u kraljevski dvor i još iste noći donese list

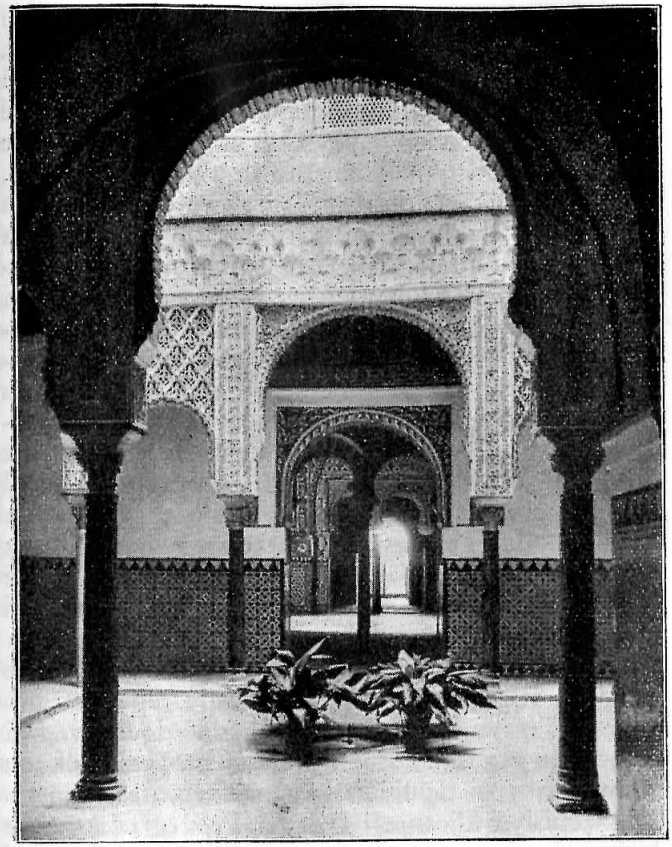

Fot. Kurt Hielscher

Alcazar u Sevilli

»La Voz« vijest o demisiji, a sutradan sve španjolske novine s najrazličitijim komentarima.

Primo de Rivera radio je nepromišljeno, kad je bez znanja kralja i svojih drugova ministara tražio

savjet, pa je zato i stradao. Jednako se prenaglio i kralj Alfonzo XIII., kad je iza općinskih izbora, izvršenih u čitavoj zemlji 12. travnja 1931, odmah na prve nepovoljne vijesti napustio Španiju. Novine su donosile alarmantne vijesti iz većih gradova, gdje su bili u većini republikanci te se u prvi mah činilo, da su republikanci posvuda iznesli većinu. Međutim se utvrdilo, da su na selima i u manjim gradovima listom birani monarkisti. Tako je na pr. u San Fernandu izabrano 25 monarkista i 1 socijalist, u Tarifi 19 monarkista, u Sanlucaru 26 monarkista, a 1 socijalist, u Córdobi 350 monarkista, 238 republikanaca, u Granádi 222 mon., 64 rep., u Madridu 143:143, ali u Barceloni 169 monarkista i 377 antimonarkista. Prema vijestima, kako ih je donio list »El Sol« od 14. travnja 1931., a primio ih je od Ministarstva unutrašnjih djela, bilo je do 2 sata poslije podne 13. travnja izabrano u svim općinama 22.150 monarkista i 5.875 antimonarkista. Uza sve to je vlada odmah odstupila, a mnogi su gradovi odmah proglasili republiku.

Najodlučniji je za kralja bio momenat, kad je gradsko vijeće u Madridu proglasilo republiku odmah 13. travnja. U 3 sata po podne dođu gradski vijećnici u gradsku kuću, *Ayuntamiento,* i na balkonu zgrade izvjese republikansku zastavu, našto nastade neopisivo klicanje i veselje. Pred gradskom se kućom skupi nebrojena svjetina vičući: *Viva España! Vila la Republica!* S balkona progovori Gomez: »Građani! Proglašena je republika u Španiji. Nema u povijesti primjera, da bi narod, kao u Španiji, izvojevao republiku bez krvi, bez nereda, bez straha. Pokažimo svijetu odlike naroda španjolskog: red, uzoran red, ništa da ne pomuti narodnu radost. Ljudi, koje je vaša volja izabrala, uzimaju uzde nove

Republike, da nađu red, rad, kulturu i blagostanje.« Završio je: »*Madrileños! Viva España! Viva la Republica! Vivan los heroes de Jaca!* (Živjeli heroji Hake)«, a sav je narod veselo klicao bacajući šešire u vis i ljubeći se sa suzama radosnicama na očima.

Iza toga je na prijedlog Manuela Maure nastala šutnja od jedne minute u počast herojima Hake, koji su bili suđeni zbog pobune. Od gradske kuće polazila je gradom povorka kličući republici, a kako je gradska kuća u Calle Mayor nedaleko od kraljevskog dvora, to se vika čula i u kraljevski dvor. Kralj se pobojao za život svoj i svoje obitelji te — ostavio Španiju.

God. 1929. i 1930. bila je u Sevilji izložba Hispano-americana, na kojoj su pored Španije izložile gotovo sve američke države svoje poljoprivredne i kulturne proizvode. Za izložbu spremala se Sevilla punih deset godina. Glavna zgrada »Plaza de España«, u kojoj je bila izložena povijest kraljevstva Sevilje, razvitak, napredovanje i procvat grada, zatim otkriće Amerike te iskorišćavanje vodene snage Quadalquivira, počela se graditi već prije deset godina. Veličanstvena je po stilu, po opsegu i visokim tornjevima koji su noću sjajno rasvijetljeni. Reflektori na vrhu bacaju svijetlo na sve strane kao svjetionici na moru. Izložba bijaše u novom dijelu Sevilje, u Ensanche, u parku Marije Lujze.

Nije bila najsretnija zamisao, da se u isto vrijeme prirede u Španiji dvije izložbe: u Sevilji i Barceloni. Španjolci su računali, da će na izložbe privući bogate Američane i Engleze. Mislili su, da će stranci šetati Španijom od Barcelone do Sevilje i razasipati novac. Kako su se u ono doba već na sve strane šuljale sjene privredne krize, nije s tim izložbama polučen uspjeh, koji se očekivao. Golemi

izdaci nadmašili su dobitak. Uređenje izložbenog prostora, podizanje zgrada, a nadasve bajna rasvjeta progutali su silan novac. Milijuni električnih sijalica u različnim bojama, vodoskoci, jezerca, pretvarahu sav izložbeni prostor u najčarobnije vilinsko carstvo. Od tajništva izložbe u Sevilji doznao sam, da se samo za jedan sat luksuznog rasvjetljenja izložbe izdavalo 1.200 peseta (oko 8.000 dinara). Nikako nisam mogao doznati broj svih posjetilaca izložbe, iako sam se zadržavao u Sevilji upravo uoči zatvorenja izložbe.

Seviljanin je najživahniji Španjolac, zato je Sevilja grad pjesme, plesa, šetnje, zabave. Svaki je Španjolac prijatelj pjesme, jer ga na to nuka narodna rečenica: *Quien canta sus males espanta* (tko pjeva, svoja zla plaši). U uskim krivudastim ulicama Sevilje najjače vri život. Kud su nekoć prolazili stasiti Mauri i zakukuljene lijepe Maurke, danas šeću ponosne Andalužanke s mantiljom na glavi. Glavna ulica, Calle de las Sierpes, uska, nepravilna, ljeti natkrivena, puna je svijeta noću i danju, sve šeta i pjevucka, pripovijeda i zviždi, smije se i šali, sve je veselo, raspojasano, a toliko ih je, da se i nehotice pitaš: Kada taj svijet radi?

U Sevilji sam našao jednog čovjeka iz naših krajeva. U hotelu Suizo upozori me vlasnik, da jedan moj zemljak, Čehoslovak, dolazi k njemu na ručak. Pročitao je u mojoj prijavnici: Jugoslavija i odmah me smatrao Čehoslovakom, kako sam već i prije napomenuo. O podne dovede navodnog Čehoslovaka k mojem stolu. Zemljak me pozdravi njemački. Kad sam u razgovoru razabrao, da je iz našeg Primorja, nastavismo razgovor hrvatskim jezikom, ali je govorio dosta loše primorskim dijalektom. Ispričao

mi je, da je rođen na Rijeci, a otac mu je iz Trsta, majka iz Bakra, a zove se Bednař. Namješten je kod brodogradilišta u San Fernandu kod Cadiza. Reče, da je na početku svjetskoga rata, god. 1914., stigao lađom iz Azije u Cadiz, gdje je ostao, uzeo za ženu Španjolku, promijenio ime u Beduarz i zaboravio hrvatski.

KRŠĆANSKA DŽAMIJA U CORDOBI

Cordoba (Kördova), nekadašnja zapadna Meka, grad kalifa, čuva među svojim zidinama dragulj iz maurskoga doba, čuva sjajnu katedralu, koja je pravo kameno čudo po veličini i po obliku svom. Stojiš ispred kišom ispranih zidova, mjeriš okom i diviš se golemoj zagonetki. Da ne vidiš visok toranj sa zvonima na prozorima, ne bi vjerovao, da stojiš pred crkvom. Kad prođeš ispod tornja kroz velika vrata Puerta del Perdón (vrata oproštenja), još se jače začudiš, jer si došao ne u crkvu nego u veliko dvorište naranača, *Patio de los naranjos*. Primjećujem, da »naranjo« (naranho), znači drvo, a »naranja« je plod, naranča. Kad pređeš neko 60 koračaja dvorištem, uđeš u crkvu. Tu čuđenje i divljenje još jače poraste: staneš i otvorenih usta stojiš kao začaran, jer si se našao u šumi stupova, kao da si u nekim tajanstvenim hodnicima s dvostrukim fantastičnim lukovima.

Pokušavaš da brojiš stupove i prolaze između njih, ali te zbuni množina, nejednakost, neobičnost. Moraš se zadovoljiti i vjerovati, da ih ima 900, jer ti tako kazuju, a tako čitaš i u vodiču.

Ja sam više puta brojao uzdužne lađe ove crkve, pa tvrdim da ih ima 17, što nema ni jedna druga crkva na svijetu. Lađe su široke 8 i 9 koračaja, a dvije srednje po 10. Ove uzdužne lađe presijecaju 33 poprečna reda stupova, ali sve uzdužne lađe nisu

u čitavoj dužini svojoj potpune, jer ih u sredini presijeca kor s glavnim oltarom i s krasnim arabeskama iskićen maurski *mihrab* (svetište), gdje se držao koran, dakle u neku ruku islamski oltar. Mihrat i oltar, koran i sakramenat, dva najveća vjerska svetišta jedno pokraj drugoga!

Mjerio sam koracima veličinu crkve. Široka je iznutra 152 koraka, duga 146, ali kako je jednim zidom okružena ne samo crkva nego i dvorište naranača, iznosi dužina katedrale i dvorišta s tornjem 226, a širina s debljinom zida 160 koraka. Jelačićev je trg u Zagrebu dug 230 koraka, a širok 83. Dužina je dakle katedrale i Jelačićeva trga jednaka, a širina je dvostruko veća. Dužina je zagrebačke katedrale 83 koraka, a širina 53. Prema tome bi na Jelačićevu trgu mogle stojati četiri zagrebačke katedrale jedna do druge. Na površini katedrale kordovske zajedno s dvorištem naranača moglo bi se smjestiti 8, a u samu bi crkvu lako stale 4 zagrebačke katedrale, da se još uvijek može obilaziti oko njih.

Pored sve svoje veličine, crkva je sama neobična, mistična, fantastična, ali nije velebna kao crkva Sv. Petra u Rimu ili katedrala u Sevilji. Za svoga postojanja od gotovo dvanaest stoljeća pretrpjela je mnoge promjene: prigradnje, pregradnje, nadogradnje. Bila je tu najprije kršćanska crkva, zatim najveća mošeja na zapadu, a onda od mošeje postala katedrala, koju i danas zovu *mezquita* (meskita), mošeja. Sve u njoj miriše po vijekovima.

Kalif u Kordovi Abderahman I. počeo je s gradnjom god. 786., a njegovi su je nasljednici povećavali prigrađujući nove redove stupova, dok nije dosegla sadašnju veličinu. Sva je od kamena. Gradili

su je zarobljeni kršćani, a kažu, da je i sam kalif Abderahman radio na njoj jedan sat na dan.

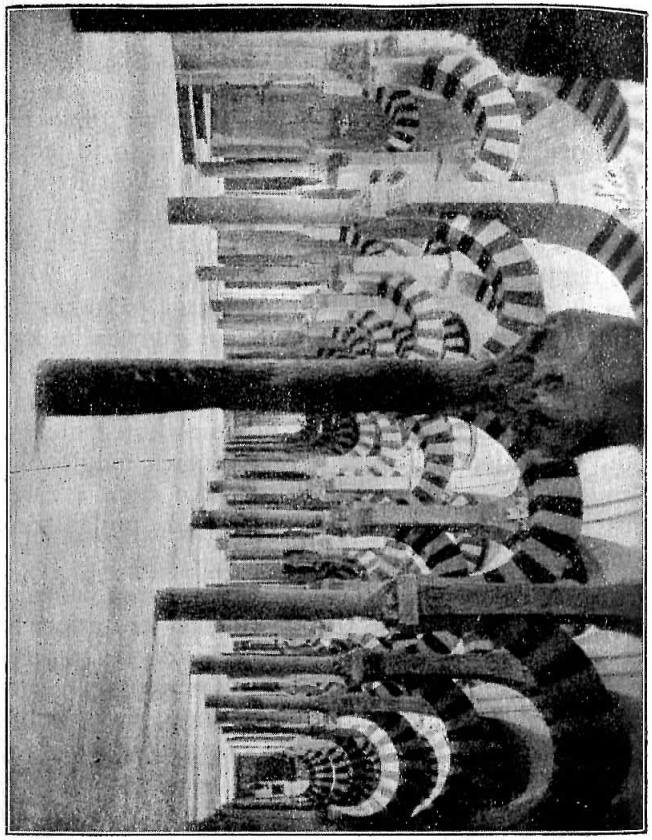

Šuma od stupova u kordovskoj mošeji

Fot. Kurt Hielscher

Drveni, rezbarijama urešeni strop crkve visok je samo 11 m, viši je bio iznad svetišta, mihraba. Stijene su mihraba pune arabeska i mozaika, lukovi su narezuckani kao stalaktiti, što povećava mističnost i fantastičnost.

I posred te originalne fantastičnosti, posred šume od stupova, sagradio je kaptol u 16. stoljeću kor i glavni oltar, uklonio preko 60 stupova i s tim iznakazio slikovitost, jedinstvenost i perspektivu. U ovaj orijentalizam ne pristaje renesansa i barok, u kojim je stilovima izgrađen kor i oltar.

Car Karlo izdao je dozvolu za gradnju kora i oltara protiv volje gradskoga vijeća kordovskog, ali kad je vidio, što je učinjeno, požalio je svoju dozvolu i prigovorio kaptolu riječima: »Sagradili ste nešto, što se može i drugdje naći, ali ste razorili ono, što je bilo jedino na svijetu.«

Jest, da je crkva ostala u prvotnom svom obliku iznutra kao što je i izvana, i samo se namjestili oltari, kojih i sad ima pedesetak, snažnije bi djelovala na posjetioca nego sadašnja mješavina orijenta i okcidenta. Čiste pobožnosti ne može biti ni ovdje kao ni u crkvi Sv. Petra u Rimu, jer oči i nehotice lutaju po onoj prostranosti i veličanstvenosti, skrenu misao od molitve te usta nešto besvjesno šapću, dok ne zanijeme i onako otvorena prate oči kod promatranja ove »maravilje«.

Šest sam dana bio u Kordovi i svaki sam dan po dva sata provodio u crkvi, jer je prvi utisak zbog golemosti crkve tako jak, da ostanu nezapažene mnoge pojedinosti arhitektonske i historijske važnosti. Sad tek zapažam, da su stupovi različne debljine i boje, da ih ima od mramora, granita, porfira, a dovezeni su iz Afrike i Azije. Visoki su samo 4 m, a na njih su nadograđeni četverouglasti mnogo krupniji stupovi vezani potkovastim lukovima, koji su naizmjence od bijela kamena i crvene opeke i tako su nastali dvostruki lukovi, što perspektivu stupova poljepšava. Neki su lukovi narezuckani kao čipke i

to daje čitavoj nutrašnjosti osobitu slikovitost i šarolikost.

Kao u polusnu ideš ispod dvostrukih lukova obuzet misticizmom i poezijom toga kamenog čuda i kad iz mramorne šume izađeš u Patio de los naranjos, čini ti se, da si se probudio iz nekog vilinskog sna.

U dvorištu naranača, koje zauzima otprilike jednu trećinu svega prostora unutar zidina, ima nekoliko redova zelenih naranača, na kojima se žute zlatne jabuke, a nadvisuje ih nekoliko vitkih paoma. Između naranača ima pet vrela, gdje su nekoć Arapi iz čitave Španije i iz daleke Afrike prije ulaza u mošeju uzimali »abdest«, prali svoje tijelo, da čisti dođu na klanjanje Alahu, na pranje svoje duše. Palme se njišu, lišće tajanstveno šušti, vrelo romoni, kao da priča, kako je ovdje nekada vladao koran nad novim zavjetom, polumjesec nad krstom, a s vrha 60 m visokog tornja arkanđeo Rafael s barjakom u ruci objavljuje, da je poslije krst maknuo s vlasti polumjesec. Toranj je sagrađen na temeljima minareta nekadašnje mošeje. Otkud je nekoć mujezin pozivao svoje vjernike na klanjanje, danas zvona pozivaju kršćane na molitvu.

Drugo je kameno čudo u Kordovi most preko Quadalquivira, građen još u rimsko doba, godine 585. za Vizigota porušen, a za Arapa obnovljen i učvršćen. Dug je 348 koraka, ima 16 lukova. Na lijevoj je obali kao glavica mosta jaka kula La Calahorra. Na sredini je mosta kip sv. Rafaela, zaštitnika grada, kako se razbira iz ovog neobičnog napisa: »*Yo te juro por Jesus crucificado que soy Raphael Angel aqui de Dios puesto por quardar esta ciudad*«, (Ja ti prisižem Isusom raspetim, da sam anđeo Rafael ovdje od Boga postavljen, da čuvam ovaj grad).

Stojim na mostu, gledam tu drevnu starinu i tako se duhom prenosim u prošlost, te mi se čini, da mostom prelaze Arapi u bernusima s turbanima. Okrenem se, a to Andalužani sa širokim šeširima i kožnim keceljama, koje su u sredini razdijeljene u dvije pole i privezane oko svake noge niže koljena. I andaluškim šeširima pjevaju pjesnici hvalospjeve, slikari ih stavljaju na glavu svojim modelima, a uistinu su za nas neukusni visoki, tvrdi šeširi sa širokim krilima, kao što bi za njih bili neukusni šeširići naših Šestinčana s uskim krilima.

Niže mosta rijeka čini brzice i tu su posred rijeke četiri arapska mlina. Temelji su još sačuvani, samo su gornje naprave ruševne. Po građi se vidi, da su to bile kašikare, mlinovi na kašike. Kordova je uopće muzej prošlosti i da nije u Španiji bilo Arapa, ne bi Španija imala toliko arhitektonskog i arheološkog bogatstva, ne bi bilo ni Alhambre ni kordovske »mezquite«.

Na Paseo del Gran Capitan zanimljiv je spomenik junaka kordovskog Fernandeza Gonzale. Na spomeniku je prikazan junak na konju, glava mu je od slonove kosti, a sve je ostalo od bronze, što je vrlo slikovito, ali i neobično, jer se ističe bijela glava. Spomenik je djelo Benlliure-a.

U posve orijentalnom starom dijelu grada malen je trg »Potro« s tipičnim starim kućama i s bunarom što ga Cervantes napominje u svom djelu »Don Quijote«. Na svim kućama prostrane Španije, što ih napominje Cervantes u svojim djelima, nalaze se ploče s napisom, gdje ih Cervantes napominje. Tako za trg Potro piše, da ga napominje u svom djelu »Don Quijote«. U Sevilji sam i Barceloni vidio nekoliko takvih ploča.

U SRCU ŠPANIJE. MADRID

Gradeći plan svoga puta po Španiji, radovao sam se unaprijed, kako ću izbjeći zimi, jer sam plan sačinio tako, da siječanj i veljaču provedem na toplom jugu Španije, a onda tek da krenem u nutrašnjost. Moram otvoreno priznati, da sam se bojao Granáde, Madrida i Burgosa, jer sam u Granádu morao u siječnju, leži 690 m visoko, nešto više nego naš Gospić, u blizini je Sierra Nevada, dvostruko viša od našeg Velebita, a za Burgos i Madrid (izgovara se Madri) kažu: *Nueve meses de invierno, tres de infierno,* (Devet mjeseci zima, tri pakao).

Bojazan moja bila je samo od česti opravdana. U Granádi sam imao sreću te je svih šest dana bilo vrlo lijepo, sunce je toplo grijalo, da sam, idući na groblje i u Generalife ulicom »Camino Nuevo«, morao svući donji kaput, a zimskoga nisam ni nosio. I drugdje mi je svuda bilo ugodno, pogotovo u Almeriji, Malagi, Tangeru, Cadizu, ali Madrid je prva tri dana moju bojazan opravdao, jer je padala kiša te je bilo dosta hladno, a peći ni za lijek.

Dosad sam redovno putovao samo danju, ali od Kordove do Madrida vozio sam se noću, jer dnevni vlakovi stižu u Madrid kasno u noć. Udaljenost je 442 km, dakle baš kao od Zagreba do Beograda. Noć je navukla svoj zvjezdani plašt, izvezen svijetlim dijamantnim iskricama. Veliki je medvjed tako nisko te se činilo, da misli ostaviti svoje druži-

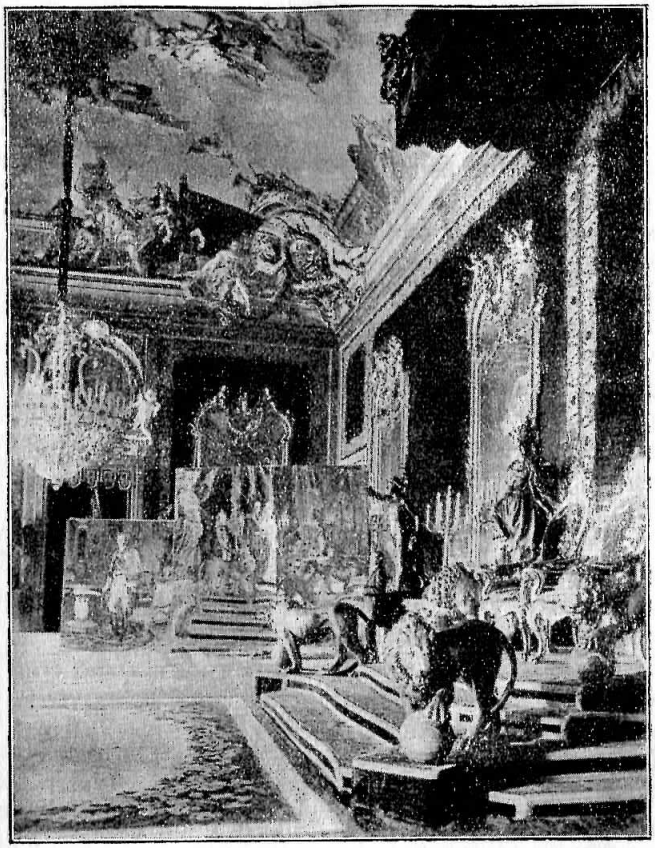

Fot. Kurt Hielscher

B vša prijestolna dvorana u madridskom dvoru

ce zvijezde i saći u Pirineje. U brzom je vlaku toplo, a u čitavom smo odjeljenju samo dvoje. Već mjesec dana putujem s jednom ravnateljicom građanske škole u Berlinu, koja je već osam mjeseci na

putu. U gradu mi je dosadna, ali na putu potrebna. Metne na nos »lorgnette«, stane pred prozor i ni jedan Španjolac ne ulazi u naše odjeljenje — bježi od nje kao od aveti.

Vlak iza Kordove juri uz Quadalquivir, a kad ga ostavi, diže se osjetljivo, presijeca Sierra Morenu (Crnu goru) kod »Puerto de Despeñaperros« u visini od 800 m, a onda se spušta u španjolsku »mesetu«. Riječ *meseta* dolazi od riječi »mesa« (stol), jer je gotovo kao stol ravna, a na visini je od 650 m. Rumena zora naviješta dolazak sunca, duva hladan vjetar i na prozoru opazim cvijeće: smrzla se maglica na staklu. To je najstudeniji dan čitavoga moga puta, ali nisam ni te studeni osjećao. Kad je jutro zapjevalo crvenim akordima, nestalo je cvijeća sa stakla i studeni, dok je daleko onamo u Zagrebu bilo te godine, 1928.-29., oko 30° C i s p o d ništice.

Spuštajući se željeznica sa Sierra Morene prolazi vinorodnim krajevima. Iza brda žmirka ražarena kugla sunčeva šaljući zlatne svoje trake na sivu zemlju, iz koje strši čokot do čokota kilometre daleko. To je *»tierra del vino«*, tu rodi izvrsno crno vino, *vino tinto*. Dalje je meseta stepna, sušna, *tierra de secano«*. Samo se s proljeća zeleni i zlati pšenica i ječam, u svibnju se već žanje, a onda ostane gola, dosadna, melankolična stepa bez drveta. Nema tu gore puste, jelovine guste, nit' je puna gora tajna razgovora. Tek gdjekoje stado ovaca čupka travku i liže rosu, a posred stada redovno stoji magarac, nakrećući mudro glavu kao da broji ovce.

Pored tierras de secano i tierras del vino još je u Španiji *»tierra del pan«*, zemlja kruha, gdje ima dosta kiša i rode žitarice, a zemljište zgodno za natapanje zove se *»tierras de regadio«*, to su vege i huerte.

Meseta u dužini od kojih 200 km zove se La Mancha (Manča), domovina poznatog junaka Cervantesova romana: *»El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha«*. Tu je opisan i spjevan Campo de Montiel, tu su izvori Quadiane i spilja Montesinos, u kojoj je bolesna mašta Don Kihotu dočaravala sve izmišljene događaje, koje je čitao u sredovječnim romanima. Danas je La Mancha gotovo bez drveta, a Cervantes jednako govori o gustim šumama i bujnoj travi. Od svega su ostale samo vjetrenjače i mjestance Toboso.

Od Alcazara na rubu La Manche prema Madridu nije stao brzi vlak punih 150 km. Projurio je preko Taja kod kraljevskog dvora Aranjueza i doskora opazim na neznatnoj uzvisini iznad rječice Manzanares prijestolnicu i srce Španije Madrid.

Vlak stane. Srce mi jače udara. Radost, neizvjesnost, očekivanje nečeg novog, velikog, uzrujava me. Na izlazu stoji dugi red hotelskih slugu, iza njih dugi red auta, na sve strane vika, buka. Stojim kao začaran. Gledam sjajne palače, nedogledno šetalište, more ljudi i bujicu auta. Kojom ulicom krenem, jedva se provlačim između svijeta, a na glavnom trgu »Puerta del Sol« moram da stojim i čekam znak prometnog redara, da mogu prijeći preko trga, ali samo označenim pravcem, gdje piše *»Paso para peatones* (prolaz za pješake). Drugim pravcem niti se može niti se smije, u tom vlada potpuni red. A u nas? Svatko ide, kako ga je volja, te se može reći, da idu kao muhe bez glave.

Na Puertu del Sol vodi deset ulica noseći val ljudi, auta i tramvaja, da se ovdje gura, komeša, viče i psiče, doziva i namigiva, trubi i zviždi od jutra do mraka. Jednaka je vreva u svim glavnim ulicama pogotovo u vrlo širokoj Calle de Alcalá,

gdje su banke, bogati dućani goleme kavane, cirkuli i kasini: duga je nekoliko kilometara i vodi na kraj grada. Da se zbog neobično živahna prometa ne dogodi nesreća kod prelaženja preko ulice, uređeni su podzemni prijelazi.

Nije samo na ulici sve puno. Uđeš u kavanu, čovjek do čovjeka sjedi, puši, pije kavu i sate i sate prevrće kamenčiće domina. Strastveni su igrači domina, a sve ide za novac. Časom se pri tom popravdaju, viču i mašu rukama, te misliš, sad će se počupati, a oni se brzo smire i dalje igraju. U barovima je također čovjek do čovjeka, stoji, puši, pije, pjevucka ili pripovijeda i gestikulira rukama, kao da se brani od komaraca. Brzi su u kretnjama i u govoru.

Ispitivao sam, otkud toliki svijet na ulici, u kavanama i barovima pa mi rekoše ovako: Kad običan čovjek zaradi jedan ili dva durosa, a duros je srebrni novac od pet peseta, ostavlja posao, kupi cigaretâ i šeta ili sjedi u kavani, mora pokazati, da je *caballero* (kavaljero).

Najmodernije su zgrade u Avenidi del Conde Peñalver, koja se sastaje sa Calle de Alcalá. Tu je svaka kuća palača, a svaka palača grad. Ponajviše su na osam katova s bogato urešenim tornjićima, a najviša je zgradurina, u kojoj je smješten telefon. Ima 12 katova, a s tornjićima 14. Do te kao od šećera bijele zgrade čine se šesterokatnice kao kakve pozemljušice.

Sav noviji dio Madrida građen je najmodernije: široke ulice s drvoredima, visoke kuće s uresima. U podizanju palača takme se banke s državom i s privatnicima, a sve je to plod neulaženja Španije u svjetski rat, zbog čega je bila otvorena prema Africi i Americi te je mogla dobavljati živežne na-

mirnice i za skupe novce prodavati u susjednu Francusku i Italiju i tako se obogatila. U svim sam gradovima vidio napredak u proširivanju i moderniziranju, i što se god gradi, odaje luksuz i vanjski sjaj. U svim su gotovo gradovima nove željezničke stanice, gradske vijećnice, *ayuntamientos*, i poštanske zgrade. Najsjajnija je poštanska zgrada u Madridu i nema joj moguće nigdje ravne.

Trg Puerta del Sol nije ipak tako prijatan kao Plaza de Cataluña u Barceloni ili naš Jelačićev trg u Zagrebu. Kuće su stare, sive od prašine. Na trgu je Ministerio de la Gobernación (Ministarstvo nutrašnjih posala), s tornjem i satom, koji se ravna iz opservatorija. U otvorenom je tornju velika pozlaćena kugla, koja se spusti, kad sat izbija 12 sati i to privlači mnoge gledaoce. Kad umire stara, a rađa se Nova godina, trg se napuni svijeta. Sve s grožđem u ruci nestrpljivo čeka izbijanje ponoći. Najzad sat otkucava, a oni zobllju jagodu po jagodu da namire dvanaest. Stari je to običaj i oni mu ostaju vjerni. Svakako je španjolski običaj dočekivanja Nove godine s grožđem u ruci bolji nego naš — s punom glavom!

Za Madrid se može s punim pravom reći, da je grad palačâ, parkova i spomenika. Svaki trg ima nasade, drvorede i u sredini spomenik ili kakav ukrasni bunar ili vodoskok. U istočnom je dijelu grada oko 4 km dugo šetalište, paseo, zvano: Paseo del Prado, nastavlja ga Paseo de Recoletes i de la Castellana. Sredinom pasea je kao led glatka i čista asfaltirana cesta za aute i kočije, sa svake su strane drvoredi i nasadi za šetaoce, a onda tramvajske pruge, gdje se odvija i teretni promet. Tik pasea, ispred zgrade Cortesa, parlamenta, spomenik je Cervantesu. Niže kipa proslavljenoga književnika

dva su reljefa. Jedan prikazuje Don Quijota u borbi s lavom, drugi Don Quijota sa Sancho Panzom, a iznad njih lebdi u zraku božica Gluposti, vodilica njihova u aventurama.

Do Pasea del Prado je Jardin botanico (botanički vrt), zasnovan još god. 1774. za Karla III., komu Madrid ima uopće da zahvali svoj procvat. Odmah iza botaničkoga vrta jest ponos Madrida odmorište i zabavište, dječje carstvo, golemi park Retiro. Šuma je kao i naš Maksimir i Tuškanac u Zagrebu, ako i ne hrastova, ali je prijatna i gusta. Šumu oživljuju vodoskoci, spomenici i veliki ribnjak, *Estanque Grande*. Estanke je dug 250, širok 120 m i po njemu plove nebrojeni čamci, barčice i jedna motorna lađa. Drugi je veliki park Zapadni, *Parque del Oeste*. Tu ima manje šume, ali je svojim nasadima, česmama, sjenatim alejicama vrlo prijatan i mio. Još je u Madridu lijep i velik te mnogovrsnim drvećem i cvijećem bogat park oko kraljevskoga dvora.

Kraljevski dvor, sada bez kralja, golema je četverokatna zgrada s dužinom od 150 m i jednakom širinom; građena je prije 200 godina, a visoka je 33 m. Golemošću i sjajem ide u red prvih kraljevskih palača. Veliki Napoleon rekao je svome bratu Josipu: »Ovdje ćeš ugodnije stanovati nego ja u Tuillerijama«. Ovim je riječima priznao, da je španjolski kraljevski dvor sjajniji od francuskoga. Ispred dvora su na trgu Plaza de Oriente 44 statue španjolskih kraljeva i kraljica. Odlaskom kralja dvor je mnogo izgubio na privlačivosti. Nema više slikovite izmjene straže, koja je privlačila domaće i strance. Tu se o podne uvijek našlo stotine stranaca sa crvenim Baedekerom u ruci, kao da su imali ugovoreni sastanak.

Madrid je prijestolnica tek od god. 1561., kad ju je Filip II. ovamo prenio iz Toleda, jer se zavadio s toledskim nadbiskupom, koji se bio tako osilio, da je prkosio i moćnomu kralju. Kako su se u ono doba u svemu povodili za kraljevskim dvorom bogataši i plemići pa i umjetnici i učenjaci, nagrnuli su mnogi u Madrid i tako se grad uzeo naglo dizati i danas je gotovo dotjerao do milijuna. Iznad kuća strše tornjevi 61 crkve i 45 samostana, ali dimnjaka tvorničkih vrlo malo. Madrid nema gotovo nikakve industrije, nego je grad plemića, činovnika, vojske, banaka, klera, škola i muzeja.

Španija ima 65 katedrala. Svi veći gradovi španjolski imaju goleme i sjajne katedrale, samo Madrid je nema. Kao katedrala služi zasad crkva San Isidro. Nova se katedrala gradi u blizini kraljevskoga dvora, ali gradnja napreduje vrlo polagano. Dosad je za 40 godina izgrađena tek kripta.

Madrid je bogat muzejima i galerijama slika. »Museo del Prado« najbogatija je galerija slika te se bogatstvom i vrijednošću takmi s galerijama slika »Degli Uffici« i »Palazzo Pitti« u Firenci. Muzej Prado je u najljepšem dijelu Madrida. Okružen je parkovima i spomenicima, ima nebrojene dvorane, krcate slikama svih slikarskih škola; sve su stijene pune majstorskih djela najboljih domaćih i stranih umjetnika.

U nekoliko soba su slike Rafaela, Tiziana, Tintoretta, Corregia, Giordana i drugih talijanskih slikara. Tu su tri slike »Sacra familia« od Rafaela, na kojima je dijete Isus u tako živim bojama i s tako prirodnom kretnjom, te misliš, da se uistinu miče i smiješi. Jednoj su od njih dali ime »Perla«, jer je biser slikarske umjetnosti. Na toj je slici sv. Josip

bez brade, što me je podsjetilo na sliku Krista bez brade u župnoj crkvi u Karlobagu. Kad je biskup Vučić vidio tu sliku, stao se u crkvi slatko smijati veleći, da je vidio slika Krista s bradom različne boje, ali nikad bez brade.

Najviše sam uživao u slikama Velázqueza, jer su mi bile najmanje poznate i jer su izradom svojom, mekoćom i toplinom boja te jasnim izražajem lica tako privlačive, da se na pr. od njegovih »los Borrachos« (boračos, pijanci) nisam mogao otkinuti. Umjetnik nije crvenilom nosa i lica prikazao pijanicu, već veselim, gotovo bih rekao, anđeoski radosnim izražajem lica. Na slici »La rendición de Breda«, gdje ima mnogo lica Španjolaca i Holanđana, naslikao je Velázquez i samoga sebe među Španjolcima i tko je vidio njegov spomenik pred Pradom, odmah ga prepoznaje.

Velázquez, Murillo, Ribera, Goya, sjajan su slikarski kvartet i ponos Španije. Svaki ima svoje, moglo bi se reći, nedostignute odlike. Ribera je slikar svetaca, nabožnosti, bola i smrti, a Goya slobode, rata, krvi i seoskog života. Žetva, berba, drvari, mećava i druge slike zasvjedočavaju njegovo poznavanje narodne duše, i kad ga gledaš, osjećaš s njim i sam se ćutiš u njegovoj družbi. Murillo prikazuje najviše nebo, anđele, molitvu, a Velázquez je u svemu velik: što ga više gledaš, više mu se diviš.

Neobično mnogo ima slika Rubensa iz grčke mitologije: Parisov sud, nimfe i satiri, tri Gracije, itd., gdje se kao i kod Tiziana, Veronesa i našeg Auera vanredno ističe ljepota ženskoga tijela. U muzeju ima još slika vojske različnih umjetnika, među njima mnogo portreta španjolskih kraljeva. U svih je iza Karla V. i Filipa II. lice duguljasto i neugledno te

se s lica jasno čita dekadenca, nazadovanje kraljevske porodice, dok nije eto došlo i do bijega iz Španije.

Pored bogatstva slika u Pradu ima slikâ Zurbarana, Murilla, Alonsa Cano, Giordana, Rubensa i drugih u akademiji »de Bellas Artes« (lijepih umjetnosti), pa onda u Museo de Arte moderno od Goye, Manzana, Rosalesa, Degraina, Mefraina i drugih. A. Fabres prikazuje na jednoj slici trg vrlo jakim i živim bojama kao i naš Bužan.

U »Museo de Artilleria« ima hiljada pušaka i pištolja svake ruke i svih doba, ima u minijaturi topova i kola u bojnoj opremi, čadora, mačeva, zastava, modela tvrđava, a u »Armeria« poredano je nekoliko kraljeva u oklopima na konju i pješice, toliko je toga, da bi se za svaku zbirku i muzej mogle napisati čitave knjige.

ESCORIAL, OCTAVA MARAVILLA

Filip II., španjolski kralj, htio je da izvrši trostruku zadužbinu. Njegova je vojska za bitke kod St. Quentina razorila crkvu St. Lorenza. Kao nabožan vladar zavjetovao se, da će svecu podići sjajniju crkvu. Otac njegov, car Karlo V., odložio je žezlo i krunu i povukao se u manastir »San Just«. Da nagradi monahe, s kojima je otac provodio svoje posljednje dane, obreče im podići novi samostan, koji će zajedno biti grobnica, panteon, španjolskih vladara. Povrh toga htio je i sam da ima odmora i mira od gradske buke i od državnih posala, jer je već osjećao početke teške svoje boljetice.

Da svoju odluku i izvede, namislio je podići građevinu, koja ima biti osmo čudo. (Čudesa su staroga vijeka: 1. Egipatske piramide, 2. viseći vrtovi Semiramide, 3. Artemidin hram u Efezu, 4. kip Zeusa u Olimpiji, 5. Mauzolej u Halikarnasu, 6. kolos na Rodu, 7. svjetionik u Aleksandriji.) Antikna su čudesa na orijentu, gdje je više poezije i razumijevanja za prirodne ljepote, kako su to zasvjedočili maurski kalifi građevinama u Alhambri, Kordovi, Sevilji. Pored toga za velika djela treba i velik duh, a velike duhove ne rađaju ni sila ni novac, nego vijekovi.

Filip II. imao je moći, bogatstva i volje, da stvori nešto veliko, sjajno i podigao je Escorial, građevinu, kojoj nije bilo ravne, građevinu, koja je gigantska po

svom opsegu, geometrijski pravilna do dosade, ali nema one božanske iskre umjetničke, koja ushićuje i opčarava. Kralj je slao svoje ljude po Evropi, da dovedu umjetnike, koji imaju da izvedu veličanstveno djelo, a sâm je dvije godine tražio mjesto i napokon izabrao jedno na podnožju pitomih brda, koja pripadaju Sierra Quadarami, na visoravni od 1.028 m. Mjesto je samotno kao što su i fruškogorski samostani, i da je bilo sreće, koliko je bilo dobre volje, građevina je mogla da uistinu bude osmo čudo — *octava maravilla*. Sudbina je međutim htjela, da u doba Filipa II. nije bilo velikih umova ni umjetnika ni učenjaka. Michelangelo i Rafael živjeli su prije njega, a Velázquez, Murillo, Van Dyck, Rubens poslije njega.

Sva je međutim prilika, da bi i djelo velikoga Michelangela pored kraljeve umišljenosti, bez iskre umjetnosti, bilo samo dvorska ukočenost, kako je Escorial i sada, jer je kralj sve propisivao, kontrolirao i izmjenjivao zaboravljajući, da čista graditeljska umjetnost ne poznaje kao ni pjesma zapovijedi, kako i naš Preradović kaže: Ne poznaje pjesma zapovijedi, slobodna je, svomu glasu slijedi.

Prvi graditelj Juan de Toledo izmjerio je temelje u nazočnosti kralja i njegova dvora godine 1562. Gradilo se vrlo brzo, a sâm je kralj nadgledao rad. Još i sad ima u kamenu isklesano njegovo sjedalo »Silla de Felipe II.«, otkud je promatrao napredovanje gradnje. Juan de Toledo umre već druge godine, a naslijedi ga Juan de Herrera, odličan graditelj, i gradnja je dovršena god. 1584., dakle za 22 godine te i sad stoji golema i jaka kao da je jučer dovršena. Od granita je. Siva je kao i brdo iza nje te se čini, da je jedan dio gore odvaljen i ovdje naslagan. Građevina je duga 206 m, široka 161 m. te

se ni polovica zgrade ne bi mogla smjestiti na Jelačićevu trgu u Zagrebu. Golemost zgrade najbolje zasvjedočavaju ove brojke: svih prozora ima preko 10.000 vratâ 12.000, stubišta 86 sa 6.704 stube, 4.565 soba i 16 dvorišta. Na tri je kata, prozori su prema golemosti zgrade maleni, krov je urešen sa sedam kupola ili tornjića.

Sredinu zgrade zaprema crkva posvećena st. Lorenzu. Unutrašnjost je vrlo prostrana, četiri golema granitna stupa drže svodove pune slika Luke Giordana prikazujući biblijske događaje. Slike su velike, vojska anđela, svetaca i biblijskih lica u vrlo živim bojama. U crkvi je tajanstven mir, koraci odjekuju od golih stijena. Veliki je oltar vrlo visok, dvanaest mramornih stuba vodi do podnožja. S desne strane oltara kleče pozlaćene statue cara Karla V. sa caricom Izabelom, a s lijeve Filipa II. sa ženom.

U hodnicima su stijene pune freska, a u sakristiji je dugi red svetaca od Ribere, Greca i Zurbarana. Tu je i »Retablo de Santa Forma« (oltar sa svetom hostijom), koju su u Holandiji protestantski vojnici, kako se kaže, gazili, a hostija je krvarila. Car Rudolf II. poslao je tu hostiju Filipu II. Slika u dnu sakristije prikazuje uručenje te hostije. Ja sam sliku gledao s vrata, koja su bila samo odškrinuta. Lica su na slici tako živa, perspektiva je tako potpuna, te mi se činilo, da se miču i govore.

Ispod oltara je kraljevska grobnica, da se nad njom čita svaki dan misa. S jedne su strane od crnoga mramora sarkofazi kraljeva, s druge strane kraljica. U grobnici infanta su kraljevska djeca, među njima i Don Juan de Austria.

Dvorane su Escoriala prazne, samo stijene rese veliki gobelini i mnoge slike, jer je Filip II. imao

mnogo sreće u sakupljanju slika, ali su sve bolje prenesene odavde u Museo del Prado u Madridu. Najzanimljivija je od svih prostorija Escoriala soba Filipa II., iz koje je uz odškrinuta vrata mogao vidjeti svećenika kod velikog oltara. Još je sačuvan njegov pisaći stol, stolac, na kojem je držao bolesnu nogu, i nosilica, na kojoj su ga pred smrt donijeli u Escorial. Gledajući u crkvu, na oltar, tražio je utjehu u molitvi. Bio je samo slab čovjek nekoć moćan vladar, kojemu je otac ostavio kraljevstvo, u kojem sunce ne zapada.

U molitvi bijaše veoma skrušen. Kad su mu htjeli javiti sjajnu pobjedu njegove vojske nad Turcima kod Lepanta god. 1571., što je radosno odjeknulo po svoj Evropi, on se nalazio u Escorialu na koru s monasima u molitvi i nije htio primiti glasnike. Tek iza svršene molitve primi ih i dade odslužiti »Te Deum«. Na vijest o sjajnoj pobjedi reče suho: »Don Juan (Huan) bio je odviše smion«. Don Juan de Austria bio mu je brat samo po ocu.

Oko granitne, nekoć samotne, građevine Filipa II. podiglo se prijatno selo s hotelima za mnoge posjetioce Escoriala. Danas razdire grobnu tišinu zvižduk željeznice, trublja auta, brujanje avijona. Vrt Escoriala svojim bogatstvom i bujnošću ide u red najljepših vrtova na svijetu. I kad ostavljaš Escorial, izlazeći iz bujnog šarenila vrta i iz golemosti i sjaja kraljevskoga dvora, činiš se kao dijete, koje se probudilo iza bajoslovnoga sna. Uza sve to sama građevina odaje ipak neku tjeskobnu samoću, neki tajanstveni strah, kao da i sad još lebdi nad njom duh inkvizicije. Više je nalik na kaznionicu nego na tihi manastir i na panteon španjolskih vladara.

Escorial je udaljen od Madrida 50 km. Jednako je udaljen i dvor Aranjuez, samo na jugu Madrida,

na rubu mesete, puste kao iza kakve biblijske poplave. Rijeka Tajo ima ovdje niske obale, lako se razlijeva i lako natapa zemlju, zbog čega je Aranjuez sa svojim vrtovima nalik na oazu. Tajo ovdje čini jedan otok, koji je pretvoren u čaroban park »Jardin de la Isla« s veličanstvenim drvećem i mirišljivim cvijećem, vodoskocima i puteljcima, alejama i ribnjacima te mnogim kipovima.

Izvan otočića je »Jardin del Principe«. Među cipresama i platanama stoje kipovi, bijeli kao gorske vile, u božanskoj tišini, koju slavi sitan zbor ptičica svojim grlašcima i šarenim krilašcima te vodoskoci Apola i Narcisa nježnim svojim žuborom.

Aranjuez je bio lijep vrt već za gospodstva Maura u Španiji. Kad su Mauri morali ostaviti Španiju, došao je Aranjuez u ruke velikog meštra viteza »de la Orden de Santiago«. Kad je 1489. sam kralj izabran velikim meštrom reda, prijeđe Aranjuez u ruke španjolskih kraljeva, koji su park proširivali i poljepšavali. Filip II. sagradi posred parka sjajan dvor, koji je za Filipa V. proširen te je imao i kazalište, u kojem su se od god. 1740. pjevale i opere. Dvor ima troja vrata, od kojih su se jedna otvarala samo na dan kraljeva krunisanja ili kad se iznosilo mrtvo tijelo kralja, ako je umro u Aranjuezu.

I dok šetam parkom de Principe i de la Isla širokom alejom stoljetnih čempresa, kuda su šetale ponosne španjolske kraljice, pred mojim očima iskrsava slika Zrinskoga trga, Maksimira i dragog Tuškanca daleko, daleko onamo na istoku . . . u miloj domaji . . .

TOLEDO, ŠPANJOLSKI RIM

Na granitnim stijenama, visoko iznad rijeke Taja, naslagala se gomila kuća s bogatom prošlosti a tužnom sadašnjosti: grad Toledo. Nekoć sjajna i moćna prijestolnica, u koju je upirala oči čitava Španija, danas je mrtav grad. Oživljuju ga samo šumni i bučni valovi Taja i mnogi stranci, što ovamo dolaze. Dobro primjećuje vodič, da se pojedine kuće i crkve čine kao medalje na otrcanom odijelu isluženog ratnika.

Najstarija je takva medalja Alkantara, most preko Taja, građen za Rimljana i opravljan za Arapa, kako dokazuju latinski napisi i potkovasti lukovi na kulama sa svake strane mosta. Most ima samo dva vrlo visoka luka od kamena, jer je Tajo (Taho), ovdje vrlo uzak, stisle ga stijene. Prije Toleda je širok, razvaganio se kao jedini gospodar velike ravnice, koju natapa svojom vodom, a ovdje njegovo gospodstvo prestaje, s mukom sebi krči put između granitnih stijena, koje su ga tako stisle, da na mjestima nije širi od kojih deset metara, ali je zato brz, udara o kamene ploče u koritu i voda se pjeni, ali se ne srebreni kao naša Korana, Kupa ili Krka sa slapovima. Voda je mutna, puna žuta i crvenkasta pijeska kao i Quadalquivir kod Kordove i Sevilje.

Od mosta vodi zavojita cesta u grad tako jakim usponom, da kola brašna vuče osam mula upregnutih jedna ispred druge, a pred svima je magarac kao najmudriji. On je upravo smiješan, kad se upne, kao

da i on vuče... U grad se može i stubama, koje se sa cestom sastaju na »Plazi de la Constitución«, nekoć »Plaza de Zocodover«, kako taj trg zove i Cervantes u svom romanu »Don Quijote«. Trg je pun besposlena svijeta, koji stoji, sjedi, u ništa gledi, prodaje vrijeme, a za promjenu promatra strance, koji razgledavaju mnoge historijske i kulturne znamenitosti grada i svi to čine sa tako stalnim redom, da svako dijete prstom upre u kuću ili crkvu, koja je na redu za gledanje. Grad se čini kao ormarić, u kojem je zatvoren stari nakit.

Najprije se ide na Alcazar, najviši dio stare tvrđe, otkud je s terase širok pogled na grad, na daleku ravnicu, kojom se vijuga Tajo, na zelena polja, crvenkasta brda s redovima vinograda i maslina, na gole stijene, što prate Tajo prema zapadu, na mostove: Alkantara i Sv. Martina, te na mlinove i veliku tvornicu oružja, koji iskorišćuju brzice i slapove Taja.

Alkazar bijaše još za Rimljana kaštel, koji su poslije proširivali Goti i Mauri te kraljevi Karlo V. i Filip II. Danas je Alcazar posve obnovljen, a ima tragova svih stilova. Jake kule na uglovima ponosno gledaju k nebu i šapću zvjezdama bogatu historiju i nekadašnji sjaj Toleda. Kao s nekim preziranjem gledaju na stare s teškim krovovima kuće, između kojih se vijugaju uličice tako krivudaste i nepravilne, da se ni dobar poznavalac plana ne može snaći u tom labirintu.

Iako je katedrala golema crkva od 120 m dužine, ne vidiš je i ne nalaziš, dok gotovo nosom ne udariš o zid. Okružena je kućama i samo s malenog trga pred gradskom vijećnicom otvoren je pogled na glavna vrata i na 90 m visoki toranj. Crkva je uistinu svojom nutrašnjošću i vanjštinom veličanstvena, po-

nos grada, a bila bi ponos i svakog milijunskog grada ne samo Toleda od 22.000 stanovnika. Iznutra

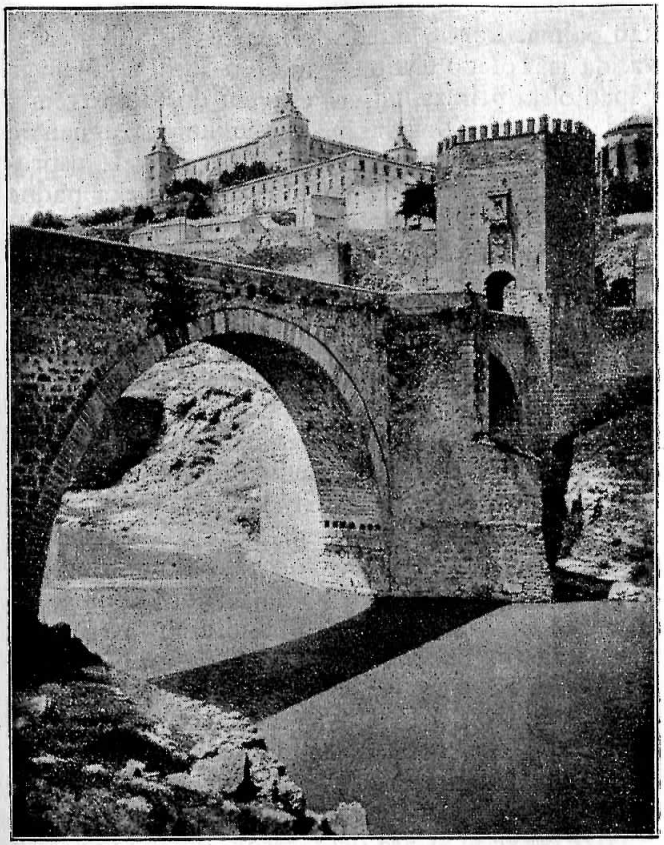

Fot. Kurt Hielscher

Most Alcantara ispod Alcazara u Toledu

i izvana prepuna je umjetnina, upravo muzej skulpture. Golemosti crkve posve odgovara golema sli-

ka sv. Krištofa na jednom zidu. Slika je 14 m visoka, svetac drži u jednoj ruci dijete, dok desnom drži vitku palmu ispod krošnje, da se vidi, kako je visok kao palma. Pored katedrale ima ovdje toliko crkava, da je Toledo uistinu španjolski Rim, u kojem je i španjolski primas, najviši crkveni dostojanstvenik. Kad je Španija proglašena republikom, izagnan je tadašnji kardinal i primas Segura, jer se, vele, usprotivio proglašenju republike riječima: »Neka padne prokletstvo na Španiju, ako se ustali republika«.

U crkvi Santo Tomé najznamenitija je slika umjetnika Greca »*El entierro de Conde de Orgaz*« (ukop grofa Orgaza). Na slici ima 30 lica: u sredini je umrli grof u bojnoj opremi, drži ga biskup i jedan svećenik, a naokolo stoje plemići, dok je među njima i glava samoga umjetnika, koji je rođen u Grčkoj, a zvao se Domenico Theotokopuli, ali je ovdje najviše živio i radio te je u umjetničkom svijetu poznat pod imenom Greco (Grk).

Jedan mladi slikar načinio je veoma dobru kopiju slike, pa još samo nešto dovršava. Dva Engleza nuđaju za sliku 300 funti sterlina (90.000 dinara), ali on ne da, tvrdeći, da je sliku izradio za sebe, pa mu je mila, da se ne može od nje odijeliti. Ne znam, jesu li se ipak nagodili, jer se ni Englezi nisu mogli otkinuti od slike. Mene je najviše zanimalo, koje je lice na slici Grekovo, a slikar mi reče: »*Encima de la mano*« (iznad ruke). Plemić, naime, iznad tijela mrtvaca malo je podigao desnu ruku.

Niže crkve je »Casa del Greco«, gdje je umjetnik stanovao. Sadašnji vlasnik pokupio je nekoliko slika Greka i drugih umjetnika (Zurbarana, Rubensa) i otvorio maleni muzej. Tu je između ostaloga plan grada Toleda i slike dvanaest apostola od Greka, ali su sva lica neobično duguljasta, ispaćena, gotovo

sva jednaka, a boje im tamne, mistične. Casa del Greco je u ulici »de Samuel Levi«, u kojoj je bila i židovska sinagoga, građena u XIV. stoljeću. Graditelj sinagoge Levi bio je rizničar kralja Petra Groznoga. Neke su sinagoge po odlasku Židova pretvorene u kršćanske crkve, tako »Santa Maria de Blanca«. Kažu, da je krov crkve od cedrovine s Libanona, a zemlja, na kojoj je građena, da je donesena s brda Siona u Palestini.

Crkvu »El Cristo de la Luz« zovu i »mezquita«, jer je bila mošeja, građena još godine 922., dakle prije hiljadu i nešto više godina. Ime de la Luz (od svijetla), dolazi po narodnom pričanju otud, što je konj junaka Cida, kad je ovaj narodni junak s kralem Alfonzom VI. osvojio grad, pokleknuo i na tom mjestu da su našli uzidan krst, pred kojim je još iz gotskoga doba gorjelo svijetlo . . .

Na jednoj staroj kući ima ploča s napisom, iz kojeg se razbira, da je u toj kući slavni Cervantes pisao svoj roman »La ilustre fregona«. Danas je u toj kući gostionica, *posáda*, i vjeruje se, da je postojala još za života Cervantesa, dakle prije 300 godina, jer sam Cervantes za nju kaže: »*era una de las mejores y mas frecuentadas que hay en Toledo*«, (bijaše jedna od najboljih i najposjećenijih, što ih ima u Toledu).

Blizu Taja stoje ruševine velike zgrade »Palacio de Galiana«. Priča hoće, da je Galiana bila kći kralja Galafre u Toledu. Kralo Veliki dolazio je ovamo kao mladić i zaljubio se u nju, jer je bila lijepa kao anđeo. Ali u nju bijaše zaljubljen i maurski kalif u Guadalajari, orijaš, jak kao Herkul, koji je načinio podzemni hodnik od svoga dvora do palače Galianine. Ona je međutim srce poklonila Karlu. Došlo je

između takmaca do dvoboja, u kojemu je Karlo ubio Arapina i oženio se Galianom, pošto je prešla na kršćansku vjeru.

Već za starih Ibera bijaše Toledo važno mjesto, koje se dugo opiralo sili Kartažana i Rimljana. Za rimskoga se gospodstva uzeo grad proširivati, dizali se hramovi bogu Marsu i Jupitru pa i kazalište, u kojem su pjesnici kazivali svoje pjesme, a ostaci se cirkusa još i danas vide. Za doba kršćanstva održao se u Toledu koncil godine 400. Kad su Goti osvojili Peninsulu, izabrali su Toledo za svoju prijestolnicu. I danas još pokazuju ostatke dvora narodnog gotskog kralja Vambe, koga su od pluga doveli na prijestolje, kao i Přemisla češkoga.

Kažu, da je za najveće moći i sjaja Toledo brojao 200.000 stanovnika, ali to teško vjerujem, jer se na onom brdu nije moglo smjestiti više kuća nego što ih je danas. To se vidi i po vratima, koja su vodila u utvrđeni grad. od kojih i danas postoje s južne strane Puerta de Cambrón, a sa sjeverne Puerta del Sol, biser arapske arhitekture. Danas je izvan gradskih zidina golema tvornica oružja, koja zaposluje hiljade radnika. Na tvornicu je lijep pogled od Puerta de Cambrón. Grad je sjao i cvao, dok su u njemu stolovali kraljevi, oko kojih su se okupljali bogataši, plemići, umjetnici i pjesnici te je Toledo bio političko i kulturno središte. Filip II. dao mu je smrtni udarac prenesavši prijestolnicu u Madrid i Toledo ostade gomila kuća, muzej moći i slave.

Zaštitnik je Toleda sv. Ildefonso, o kojem se u gradu zadržala zanimljiva legenda. Na zidu jedne kapelice u katedrali u mramornom je okviru kamen, na koji je stavila nogu Bogorodica, kad je 18. prosinca god. 666. predala »casulu« (misnu haljinu)

Ildefonsu, jer je zagovarao bezgrešno začeće. Za taj kamen kažu:

Cuando la Reina del cielo
Puso los pies en el suelo,
En esta piedra los puso.

(Kad Kraljica neba stavi noge na zemlju, na ovaj kamen ih stavi).

RIMSKI VODOVOD U SEGOVIJI

Kao lađa na vodi izdigla se kamena ploča oko 200 m iznad rječica Eresme i Clamores. Gdje se rječice sastaju, stražnji je kraj lađe. Sive su stijene izbočene, jer ih je voda vijekovima zaoblila, sasvim su nepristupne, a na rubovima se stijena dižu utvrde, koje su još sasvim dobro sačuvane. Podizali su ih još stari Feničani pa onda Iberi, najstariji stanovnici Španije, koji su se ovdje nastanili, da izbjegnu plačkanju i otimanju.

Da su Rimljani davali tvrđavi veliku važnost, dokaz je, što su sagradili vodovod, kojemu po građi nema nigdje premca. Vodu iz Riofrio doveli su 16 km daleko na brdo ispred kljuna, prove, prirodne lađe, gdje je i sad *Deposito de aguas* (sabiralište vode). Odavde su onda do tvrđe podigli lukove, koji nose 818 m dugi zid sa cijevima za vodu. Lukova ima 153, ponajviše su dvostruki, a visoki su prema zemljištu do 30 m. Građeni su od golemih granitnih ploča, naslaganih jedna na drugu bez ikakva veza, bez cementa, vapna i željeza te se moraš diviti, kako to kamenje čvrsto stoji već gotovo dvije hiljade godina, a danas, za velikog napretka tehnike, ruše se kuće već za same gradnje i pored betona i željeza, vapna i cementa.

Stojim pred tom galerijom i nehotice se pitam: kakvim su napravama ti ljudi dizali te teške kamene ploče, tko je to zasnovao i gradnjom upravljao? Za

Escorial su tražili graditelje i umjetnike po svoj Evropi, a ovdje se ne zna ni za graditelja, a ipak ovaj akvedukt zaslužuje više nego Escorial da bude osmo čudo. I danas taj vodopad opskrbljuje Sego-

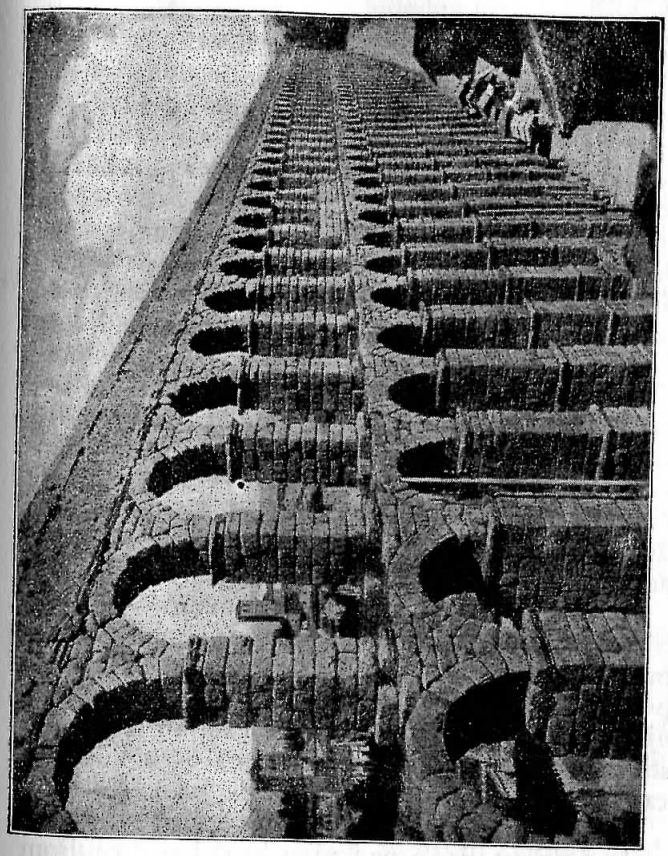

Fot. Kurt Hielscher

Rimski vodovod u Segoviji

viju izvrsnom vodom.

Lukovi vodovoda udaraju o kljun kamene lađe, koji je najviša točka grada, stisnutog među stare zi-

dine. Ulice su nepravilne i uske, što je lako razumljivo, kad je prostor malen. Kuće su u stilu kastilskom ili staroiberskom s nekim ornamentima na zidu nalik na arabeske, neke imaju i galerije s vitkim mramornim stupovima, a neke su ograđene jakim zidovima te čine za sebe tvrđu u tvrđavi.

Zbog utvrđena položaja bivala je Segovija i prijestolnica, a držali su se ovdje više puta i državni sabori, *cortes*. Još i danas stoji *Casa de moneda* (kovnica novca), gdje se od god. 1455. do 1730. kovao novac za čitavu Španiju. Kralj Alfonso Sabio (Mudri) izjavio je ovdje, da sumnja u okretanje sunca oko zemlje, pa kako je inkvizicija postupala protiv Galilea, što je prihvatio Kopernikovu nauku, da se zemlja okreće oko sunca, a ne sunce oko zemlje, to su i Don Alfonsa proglasili heretikom, otpadnikom vjere, i narod se bunio protiv njega. Da umiri narod, uvede procesiju »*del Cordon de San Francisco*«, i sam glavom išao je na čelu procesije bosonog s užetom oko vrata. Na spomen te procesije jedna se dvorana Alcazara zove »Sala del Cordon«. Ime dvorane dolazi otud, što je na rubovima zida oko prozora i vrata pozlaćeno uže *(cordon)*.

Alcazar je sjajna građevina iz maurskoga doba visoko nad sastavkom rječice Eresme s potokom Clamores, na stražnjem kraju kamene lađe. Alcazar je podigao kordovski kalif Abderahman III., a španjolski ga kralj Enrique II. povećao, ali je ostavio stil maurski, što se osobito ističe na okruglim kulicama tornja na pročelju »Torre de Juan II.«

U Alcazaru je »*Sala del trono*«, gdje su dva stolca kao prijestolje, a nad njim baldahin s napisom »*tanto monta*«, što bijaše rečenica Katoličkih kraljeva Ferdinanda i Izabele, a znači: toliko vrijedi Ferdinand kao i Izabela, jer su oni ženidbom za-

vršili dugogodišnje borbe između Kastilije i Aragonije, spojili ih u jednu kraljevinu i time udarili temelj države Španije. Sad je u Alcazaru arkiv španjolske vojske od najstarijeg doba do danas i muzej najmodernijeg oružja. S jednoga prozora Alcazara bacila se dojilja malog infanta Don Pedra, sina kralja Henrika II. u rječicu Eresmu. Pokopana je u katedrali.

U veličini katedrale vide građani i svoju veličinu, ponose se njom i najveća im je uvreda, ako se njihova katedrala ne uzima barem kao treća od svih katedrala u Španiji, a tako su goleme i sjajne, da je uistinu teško svrstati ih u red po ljepoti, veličini i arhitektonskoj vrijednosti. Ova je katedrala s dužinom od 110 m, s tornjem visokim 105 m i sa svojom visinom za grad od 15.000 stanovnika uistinu veličanstvena te je s punim pravom zovu »*La dama de las catedrales*«. Da zornije prikažem golemost te katedrale, napominjem, da je katedrala u Đakovu duga 78 m, a tornjevi su visoki 84 m pa se ipak vidi iz svih krajeva na desetke kilometara daleko, a ponos je i dika ne samo Đakova nego čitave Slavonije. Španjolska je crkva na visini od 1005 m te gospoduje nad čitavim krajem.

Pored katedrale ima Segovia dvadesetak crkava iz srednjega vijeka i u svakoj je kakva spomena vrijedna starina. Jednako se čuje zvonjava, a zvona imaju neugodan glas, kao da su raspucana. Zvona su na prozorima i kad zvone, ne njišu se, nego se okreću.

Crkva »*La Virgen de fuencisla*« jest ispod visoke kamene stijene, s koje su bacali zločince osuđene na smrt. Na takvu su kazan bile osuđivane naročito žene, za koje se dokazalo, da su nevjerne. Tako je bila suđena na smrt i mlada židovka Maria del Sal-

to. Ona je, iako židovka, glasno zazivala u pomoć Bogorodicu i legenda kaže, da je ostala u životu pored sve visine, s koje je bačena. Prešla je na kršćanstvo, te je pokopana u katedrali.

Iz Segovije je čaroban pogled na snijegom posutu Sierra Quadarramu. Blizu je kao i Sierra Nevada kod Granáde, ali nije tako veličanstvena; snijeg se ne sja, ne cakli, nalik je na brdo soli ili brašna, jer snijeg nije vječan, nestane ga, iako se vrh Peñalara diže 2.406 m visoko. Nikad nisam vidio tako čarobno snježno brdo u noći kao ovdje. Noć je tiha, u gradu sve mirno, zvijezde titraju, mjesec se smiješi, a u daljini se tajanstveno bijele brda: čini se, noć je rasprostrla bijeli plašt, da se postiđena, tamna, sakrije pred sjajnim zvjezdama i srebrnim mjesecom.

Na podnožju vrha Peñalava kraljevski je dvor »La Granja« s umjetnim vodoskocima, izvedenima po uzoru onih u Versaillesu. I kad je kraljica, da kralja ugodno iznenadi, stavila u kretnju sve vodene naprave, kralj Filip V. sa smiješkom reče: »Da se zabavim tri minuta, moram platiti tri milijuna!« Sav je kraj oko La Granje, samo 11 km udaljene od Segovije, obrastao lijepom crnogoricom kao uopće svi viši pristranci Sierra Guadarrame te sam se na putu od Escoriala ovamo osjećao na mahove kao da sam u našem Gorskom kotaru. Mjesta: Cercedilla i Tablada na visini od 1.100 m puna su hotela i vilâ za ljetovanje. Ljeti je u Madridu takva stepska žega, da sve što može, bježi na more i u brda.

U Segoviji sam imao vremena i zgode, pa sam se upoznao sa španjolskim osnovnim školama. Škole su bile državne i samostanske ili vjerske. Kako sam odsjeo u jednom manjem hotelu, gdje po svoj prilici rijetko odsjedaju inostranci, *estranjeros*, hotelijer se

hvalio, da je kod njega jedan »estranjero« i za večere eto oko mene nekoliko građana. Razgovaramo uz čašu vina o životu u Španiji, pa i o školama. Pitam najrječitijega između njih, u koju školu šalje svoju djecu, a on odgovori, da idu u samostansku. Na moje pitanje, zašto u samostansku, reče, da djecu radije šalje u samostansku školu iako plaća za svako dijete na mjesec 8 peseta (oko 50 dinara), jer je bolja. Jednako mi rekoše i u Rondi. Roditelji su slobodno birali, u koju će školu slati dijete, ali je takva sloboda u Španiji nažalost i u trajanju polaženja škole. Dijete po školskom zakonu od god. 1857. obvezano na polazak škole od 6.—14. godine, dakle osam godina, što je upravo idealno napredno, ali dijete uistinu ide u školu, dok roditelji hoće. Postupak je s djecom u školi vrlo obzirljiv. Iako Španjolci imaju poslovicu: *La letra con sangre entra* (nauka s krvlju [sa šibom] ulazi), ipak rijetko kažnjavaju, kako bi djeca zavoljela školu, jer za izostajanje i samovoljno istupanje iz škole nema kazne; zato Španija i ima oko 70 posto nepismenih, te sam u hotelima nalazio ne samo sobarice nego i konobare nepismene. Zakon je ostao samo na papiru, nitko ga se ne drži, kako mi reče učitelj u Segoviji i upravitelj vrtne škole u Barceloni. I kad sam htio kupiti školski zakon od 1857., nigdje ga nije bilo, a ni učitelji mi nisu mogli zakon ni pokazati kamoli dati, da ga isporedim s našim školskim zakonom, pređašnjim i novim. U pokrajinama Kataloniji i Biskaji mnogo je bolje i postotak nepismenih mnogo je niži, u Biskaji upravo minimalan. Član 26. republikanskog ustava dokinuo je samostanske škole i uveo samo laičke, ali je s tim nastalo novo zlo. Niti ima dovoljno škola ni učitelja za svu djecu, zbog čega nepismenost samo raste, a nipošto ne pada.

Nije čudo, da ima toliko nepismenih, kad su im i knjige nepraktične, zastarjele. Slovnica je za mnogo dijete i kod nas teško shvatljiva, a kako ne će u njih, kad je knjiga pisana kao naš vjeronauk za osnovne škole, gdje su teška pitanja s još težim odgovorima. Za dijete II. razreda od 8 godina uistinu je muka, kad na pitanje: »*Que comprende el genero neutro?*« mora nabubati ovaj odgovor: »*El neutro no comprende nombres de personas ni de cosas determinadas sino lo generico y substracto, como: lo bueno, lo malo, lo mio, lo tuyo.*« (Srednji rod ne naznačuje imena lica ni stvari, određenih, nego generično i apstraktno kao: dobro, zlo, moje, tvoje). Ovo ne može lako razumjeti i shvatiti đak srednje škole, kako će onda dijete od 8 godina!

Ugodno me je iznenadilo slušajući, gdje učenik kazuje učitelju sasvim familijarno »don Pedro«. Kako bi to smiješno bilo, da i u nas djeca u školi zovu učitelja samo krsnim imenom pa da na pr. đak u Sv. Križu Začretju kaže učitelju: »Gospon Štefek, ov' me za lasi skube! (za kosu vuče).«

U Španiji je svatko »don« i »caballero«. I kralj im bijaše samo Don Alfonzo. Kad pišu adresu, redovno napišu i don i señor. Uz krsno se ime dodaje »don«, uz prezime señor, a ujedno i drugo znači gospodin. U pismu prijatelju počinju sa *muy distinquido amigo mio*« (vrlo odlični) .... ili *querdio amigo mio* (dragi prijatelju), a manje poznatom: *muy señor mio* (vrlo poštovani gospodine). List znancu i prijatelju završavaju redovno sa: *Su seguro Servidor que besa su mano,* ali uvijek samo skraćeno: S. S. q. b. s. m., (iskren sluga, koji ljubi ruku), ili q. e. s. m., *que estrecha su mano* (koji stišče ruku). Samo sam jedared bio s učiteljem Petrom Natalias u Segoviji i na povratku mu se iz Zagreba javio, a on me u pismu naziva: *mi buen amigo* (moj dobri prijatelju). List završava ovako: »*Reciba la expresión de mi sincera amistad y soy de V. afectuoso amigo q. e. s. m.*«, (primite izražaj moga iskrenog prijateljstva i jesam Vaš odani prijatelj). »Vi« u španjolskom znači »*Usted*«, ali se u pismu mjesto Usted piše samo V. što dolazi od »*vuestra merced*« (Vaša milost). Baš u tom se jasno ogleda srednjovjekovna uslužnost, koja gotovo prelazi granice.

Ako Španjolac u vlaku, na šetalištu, u gostionici jede ili pije, a ti si blizu, redovno te ponudi s riječima: »*le gusta a V?* što znači toliko, koliko naše »izvolite«. Finoću i uslužnost, napose prema strancu, smatra Španjolac za svetu dužnost. U Madridu sam se tek smjestio u pensionu, kad doskakuta sobarica, djevojka svježa kao majsko jutro, pruži mi ruku i zapita: »*Como se encuentra V.?*« (Kako se nalazite?) Pozdravila me tako srdačno i iskreno, kao da smo davni znanci ili braća, te se nismo vidjeli već godinu dana. Svi su uopće ljubežljivi i predusretljivi prema strancu i tko poznaje samo malo njihov jezik, može svuda naći dosta prijatelja, da ih i ne traži.

Prije jela svaki Španjolac pere ruke, zato su u svakoj gostionici naprave za pranje rukû, jer je Španjolac »caballero« i pazi na higijenu. Ali nikoga, za čudo, ne smeta, da u kavani nad stolom pije kavu, a pod stolom mu čistilac čisti cipele i prašinu otresa. Na prašinu, koja tako dođe i u kavu, ne gleda, ali na cipelama mu smeta, jer je »caballero.«

Kad Španjolac uniđe u dućan mljekaru, pozdravlja sa *buenos dias* (dobar dan), ali čim od-

zvoni podne, pozdravlja sa *buenas tardes* (dobro veče), a kako zađe sunce, pozdrav mu je: *buenas noches* (dobra noć). Jednako se pozdravljaju i na ulici. Kad se rastaju, jedan kaže: *Adiós!* (s Bogom), a drugi mu odgovara: *Vaya V. con Diós!* (Pošli s Bogom!) Obično još dodaju na rastanku: *Hasta la vista!* ili *Hasta luego!* što znači: Do viđenja!

IZ PRIJESTOLNICE U PRIJESTOLNICU

U Španiji je svaki veći grad bio prijestolnica. Šetam se iz prijestolnice kalifâ Múrcie, Granáde, Seville, Córdobe u prijestolnicu Katoličkih kraljeva — Madrid, Toledo, Segóvia, Búrgos, Valladolid (čitaj: Valjadoli).

Zaslužni Kolumbo, komu je Španija posvuda podigla dostojni spomenik, čekao je u Valladolidu pune dvije godine, da kraljica Izabela Katolička ispuni svoja obećanja, zadana mu u Granadi prigodom polaska u novu zemlju, ali je čekajući i umro i tek poslije smrti upoznali su njegove zasluge. Pepeo je njegov bio prenesen iz Valladolida na Kubu, a kad se Kuba oslobodila, vraćen je u Španiju, u Sevillu.

U Valladolidu mu je podignut sjajan narodni spomenik na najljepšem mjestu, u parku »Campo Grande«. Umro je u jednoj kući u Calle de Colon (Kolumbova ulica). Ja sam u toj ulici tražio tu kuću, *Casa de Colon*, ali ljudi te kratke ulice ne znaju za nju. Tek su mi mogli reći, da se u jednoj staroj kući nalazi statua Kolumbova. Našao sam tu staru patricijsku kuću s antiknim portalom, ali su u kući opatice i vratarica mi reče, da je stroga »clausura«, te ne smijem unutra. I prema mrtvome Kolumbu eto skučivanja, a ipak je on otkrićem Amerike doprinesao, da je Španija neko vrijeme bila najmoćnija država evropska, u kojoj nije zalazilo sunce.

Mnogo veću počast daju Cervantesu, piscu poznatoga djela: »*El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*«, koje je prevedeno gotovo na sve jezike. Kuću, u kojoj je Cervantes živio, kupio je za svoga vladanja Alfonso XIII. i poklonio državi. U kući ima nešto namještaja, starih knjiga i jedna slika, koja prikazuje bitku kod Lepanta 1571., u kojoj je Cervantes izgubio lijevu ruku.

Stari je kraljevski dvor obična dvokatna kuća. Golema katedrala stoji nedovršena već gotovo 400 godina. U nekadašnjoj crkvi Santa Cruz bogati je muzej. Hodnici i neke dvorane puni su slika. Od boljih umjetnika ima slika Ribere, Zurbarana, Rubensa, dok su druge slabe vrijednosti, prikazuju ponajviše ubistva, krv, kao da su slikane za mesare.

Valladolid prijatan je grad od 70.000 stanovnika, ali građani, koji sve rado povećavaju kao i ostali Španjolci, kažu, da ima 100.000 i ne daj Bože, da im ne vjeruješ, bila bi to teška uvreda. Ovdje se već gubi orijentalizam, ulice su široke i pravilne, ali je svuda silna prašina, pa zato bježim u Burgos, prijestolnicu stare Kastilije i rodno mjesto narodnoga junaka Rodriga Diaz de Vivar, zvanog Campeador ili ukratko Cid (Sid), od arapske riječi Sidi (gospodin).

Što je nama Kraljević Marko, to je Španiji Cid, koga nije smio nitko ni mrtva taknuti. Priča se, da mrtvo tijelo Cida, izloženo u crkvi, nije nitko čuvao. Jedan Židov unišao je u crkvu i našavši se sâm, rekao: »Eto mrtva Cida! Za života nije se nitko usudio dirnuti njegovu bradu, hajde, da ga povučem za bradu pa da vidim, što mi može«. To reče i digne ruku, ali mrtvačeva ruka u taj čas izvuče sablju iz korica, a Židov zaurla i pade onesviješten od straha. Pritrče svećenici, dignu ga i kad je došao

k sebi, pripovjedi im čudo, što se zbilo. Svi pogledaju mrtvaca i vide, da — još drži balčak sablje . . .

Na mjestu, gdje je bila kuća Cidova »*solar del Cid*« podignut je spomenik, na kojem piše: »*En este sitio tubo su casa y nació el año de 1026. Rodrigo Diaz de Bivar llamado el Cid Campeador*«. (Na tom mjestu imaše svoju kuću i rodi se godine 1026. Rodrigo Diaz zvan Cid Campeador). Napominjem ovdje, da Španjolci »b« izgovaraju ponajviše kao »v«, pa je izgovor posve jednak, piše li se tubo ili tuvo, Bivar ili Vivar, Jatiba ili Jativa. Na zidu stare tvrđe kod »solar del Cid« označena je mjera Cidove ruke, koju sam jedva objema rukama obuhvatio. No kad za našeg Kraljevića Marka narodna pjesma kaže: »Nokti su mu, orati bi mogao«, onda je i narodna fantazija u Španiji svome junaku mogla dati tako golemu ruku.

Kosti njegove i žene mu Jimene (Himene) počivaju između kora i velikoga oltara katedrale, jedne od najljepših u Španiji. Građena je 300 godina, a ima dva gotska tornja. Sve naokolo su kapelice, u kojima su grobnice biskupâ i kanonika s njihovim statuama u vrlo umjetnoj izradi od mramora i alabastra.

U jednoj je kapelici »*El Cristo de Burgos*«. To je kip Kristov s pravom kosom na glavi i s bivolskom kožom, kako mi je rekao sakristan. Na koži se vidi krv i rane . . . Donji je dio tijela obučen u crnu suknju, iskićenu staklenim zvoncima. Kad se digne zastor, koji prekriva kip, padne svijetlo na staklena zrnca, te se sjaju, pa se čini da su svježe kaplje krvi.

Ovdje sam se upoznao s Bavarcem dr. F., koji je »Hochschulprofessor« u B. i uz vladinu potporu, kako mi reče, putuje po Španiji tražeći stigmatizo-

vane t. j. ljude, koji imaju na ruci znakove, kakve su u Krista rane od čavala, jer da takvih ima više u Španiji. Jedan mu je domaći kanonik preda mnom pripovijedao, kako u jednom selu dalje okolice Burgosa ima jedna žena, koja već pet godina ništa ne jede. U »Pension Paz«, gdje sam odsjeo, reče mi jedan časnik, koji je govorio francuski i njemački, da je to istina, i da je on lično vidio tu ženu .

Profesor mi je dalje pripovijedao o misteriju s poznatom Terezom Neumann u Konnersreuthu u Bavarskoj, koja već od Božića god. 1922. ništa ne jede, a nekoliko godina i ne pije, ima rane na rukama i na prsima, koje krvare, a i na licu da se pojavljuje krv. Ona, veli, vidi Krista na Maslinskoj gori, čuje ga gdje govori i ponavlja njegove riječi u jeziku, koji ona ne razumije. Kad ju je posjetio biskup, u čijoj biskupiji ona živi, kazala mu je: »Sad nama papa šalje blagoslov«. I uistinu je, veli, za 8 dana stigao dekret, kojim papa šalje biskupu blagoslov za Terezu Neumann. Profesor mi reče, da je sam sve to vidio, da tamošnji liječnik sve to potvrđuje, da je dakle istina, a ne prevara. Tereza Neumann je rođena god. 1898. u velikom tjednu. Kad joj se pojavljuje krv, kad ima predviđanja, trpi neizrecive muke, ali ona to strpljivo podnosi.

O tom je misteriju već napisana čitava literatura. Bavarski su biskupi zaključili, da Tereza pođe na sveučilišnu kliniku, da je tamo pregledaju i znanstveno utvrde pravo stanje stvari. Ona je pristala, ali se roditelji protive. Crkva je katolička oprezna kod prosuđivanja ovakvih čudesa.

U staroj je sakristiji katedrale visoko na zidu »Cofre de el Cid«, drvena škrinja, koju je Cid i u ratu imao sa sobom te je služila svećenicima kao oltar. Za taj se »cofre« priča, da ga je Cid jednom

prilikom trebajući novaca napunio pijeskom i kamenjem i poslao lihvarima Židovima, Rachelu i Vidasu, s ovakvom porukom: »Cid treba novaca, morao bi prodati svoje blago, što je u škrinji, ali to ipak ne će. Pozajmite mu novaca, vratit će s kamatima od 99%. Za zalog ostavlja vam ovu škrinju, ali je ne smijete otvoriti bez njegova dopuštenja, jer je u njoj veoma važna tajna, koju ne smije znati nitko osim Boga i Cida«. Lihvari pristanu i dadu novce. Da li im je novac s velikim kamatima vraćen, ne zna se, ali — »cofre« je tu.

Još je u nutrašnjosti katedrale sat, a iznad njega je »Papamoscas«, figura u veličini čovjeka, koja kod odbijanja sata otvara usta i miče rukom na veliku radost djece, dok druga, manja figura otvara usta, kad odbija četvrti sata. Jedan je biskup pokvario naprave, koje pokreću te figure, ali je opet sve opravljeno. Biskup je imao pravo, jer toj nakaradi, koja smeta nabožnost, nije mjesta u ovako veličanstvenoj crkvi. Riječ »papamoscas« znači: jede muhe.

Burgos bijaše nekoć jaka tvrđava, kako svjedoči napušten i dosta porušen Castillo iznad grada sagrađen još god. 890. Taj kašteo bijaše prva prijestolnica grofova i kraljeva kastilskih. U kaštelu se slavila svadbena svečanost Cida sa Jimenom, tu se rodio kralj Don Pedro el Cruel (Petar Grozni). Još su dobro uzdržana arapska vrata kaštela, *puerta árabe*.

Uz rječicu Arlanzon, preko koje vodi više mostova, krasna su gradska vrata, Arco de Santa Maria, sa statuama. Karla V., Cida i nekih za grad zaslužnih muževa. Ova su vrata podigli građani na spomen izmirenja sa carem Karlom, koji je ujedinio sve pokrajine Španije. Do Karla V. bilo je više

samostalnih kraljevina: Kastilija, Navarra, Aragon, Valencia, itd. pa ni danas još nema iskrene sloge između Baska i Kastilaca, Aragonaca i Katalonaca, Andalužana i Valencijaca, iako su svi Španjolci. Kad je car Karlo proveo ujedinjenje prije 400 godina, digli su se mnogi nezadovoljnici, u povijesti poznati pod imenom »Comuneros« i tek iza krvavih građanskih ratova bili su svladani.

Blizu Burgosa na jednom je brežuljku kartezijanski samostan, *Cartuja de Miraflores*. Prostrana crkva s dvostrukim korom ima dvije grobnice od alabastra. U jednoj su zemni ostaci Don Juana II. i žene mu Doñe Izabele, a u drugom infanta Don Alfonza.

Burgos je lijep grad s mnogim šetalištima uz rječicu Arlanzon, ima 30.000 stanovnika, koji govore čistim španjolskim jezikom »*el castellano*«. Leži na visini od 856 m te ima najhladniju klimu u Španiji. Za Burgos je posve opravdana rečenica: *Nueve meses de invierno, tres de infierno* (devet mjeseci zima, tri pakao).

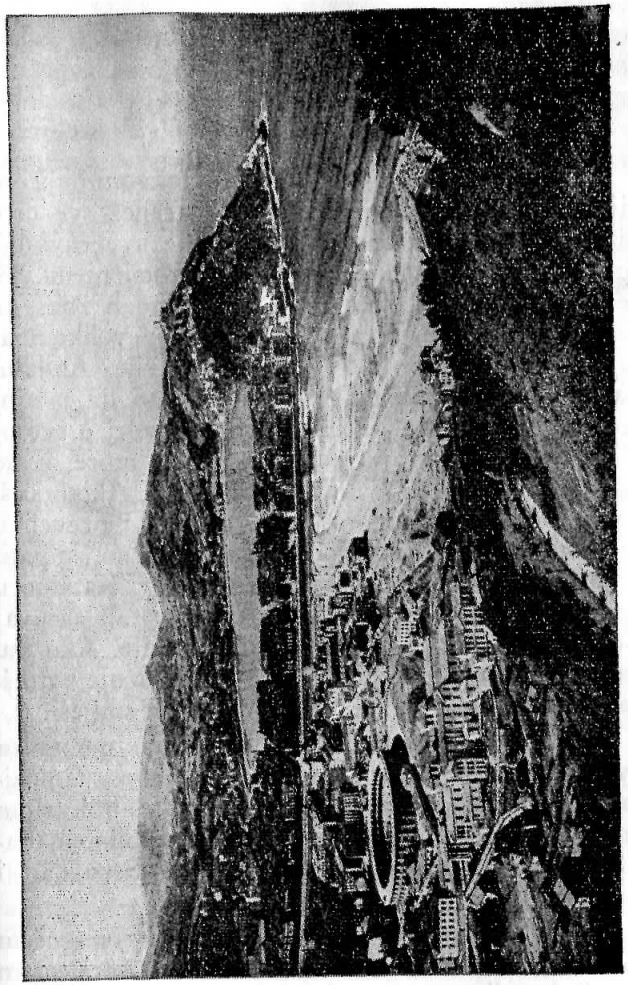

San Sebastian

LA PERLA DE ESPAÑA

Za cijelo nema naroda, koji bi s takvom bujicom riječi kao Španjolac iznosio pred stranca sve osobitosti, ljepote i zanimljivosti zemlje uveličavajući pri tom svaku sitnicu i dajući joj neprocijenjenu vrijednost i važnost. Kad ga slušaš, odmah znaš, iz kojega je dijela prostrane, 505.155 km² velike Španije, dakle upravo kao dvije Jugoslavije. Andalužanin će tako izdizati Andaluziju, kao da u njoj teče med i mlijeko, a kad Biskajac govori o svojoj Viskaji, hvaleći svoju industriju, svoje more, ceste i gradove, misliš da si u obećanoj zemlji. Ako hoćeš, da ne povrijediš španjolsku osjetljivost i preveliku njihovu ljubav za svoj kraj, moraš oprezno ispipati, iz kojega je kraja, a onda možeš na pr. Kataloncu pomalo grditi Andaluziju ili Kastiliju, ali sačuvaj Bože, da štogod kažeš protiv Katalonije. Ako mu pak pohvališ Barcelonu, kako i zaslužuje, vidiš, kako raste, kako se sretan i zadovoljan smiješi.

Lako je, uostalom, u svakom kraju mnogošta hvaliti, jer je Španija bogata historijskim znamenitostima i prirodnim krasotama. Lako je s pohvalom govoriti o Viskaji, kad ju je priroda obilno nadarila. Ponos su Viskaje gradovi San Sebastián i Bilbao.

San Sebastián je španjolska Nica, a u mnogočem je i nadilazi. Grad je sasvim moderan, sa širokim pravilnim ulicama, mnogim šetalištima i lijepom terasom uz more, koje se ovdje uvalilo u kopno te načinilo zaliv nalik na školjku pa se i zove *Concha* (Konča), školjka. Zaliv zatvaraju pitoma brda, a ulaz u Konču pritvorio je otočić Santa Clara sprečavajući snagu valova Atlantskoga oceana. U Konču dolaze i veliki oceanski parobrodi, ali ne mogu pristati uz obalu, jer je niska i posuta sitnim kao na najfinije sito prosijanim pijeskom. More je tu svojim miljenicima i obožavaocima prostrlo mekan ćilim za valuškanje i plandovanje za ljetne žege. Samo nježni valovi dopiru do obale, gdje se nakupila srebrna pjena kao niz bisera oko bijela vrata morske djevice, zato se punim pravom Konča i njezina »*playa*« (žalo) zove La Perla, biser Španije.

Na plaji su ljeti hiljade raskošnih kioska i kabina za kupanje. Tu se na sitnom, suncem ugrijanom pijesku valjuškaju sretnici i imućnici, nježno uznjihano more treperi na suncu i cjeliva bijele noge plavokosih Njemica, kao daska tankih Engleskinja i jedrih Španjolka, a valovi, što se potkradu u Konču, kližu se uz oble noge te miluju i rashlađuju bijele grudi.

Za šetnju poslije kupanja imaju nad vratima zaliva s jedne strane brdo Urgull sa starim gradom, Castillo, a s druge strane Monte Igueldo, na koji vodi i uspinjača (*funicula*). S vrha Igueldа uistinu je čaroban pogled na slikovitu Konču i na grad, na šiljasta visoka brda Viskaje i na nedogledni modri Atlantski ocean.

Do terase je velik park Alderdieder s debelim hladom, a odmah do njega je šetalište Alameda, sastajalište otmenoga svijeta domaćeg i stranog. Tu sam na drugi dan Uskrsa gledao viskajske narodne plesove, čistu, nepatvorenu raspojasanost narodne duše. Sve je priprosto, narodsko, a opet

skladno, zanimljivo i lijepo: djevojke s maramom, povezanom straga oko kose kao poculice u naših snaša i s obućom, pričvršćenom skladno unakrštenim remenčićima oko lijepo zaobljenih nogu, dok su momci u košuljama sa svilenom maramom oko vrata i sa crvenom kapom, *boina,* na glavi. Glazba je tipično viskajska: tri frule i tri duguljasta bubnja. Po taktu te glazbe mladež poskakuje, okreće se i vrti, kao da su na iglama, a suknje se šire i zavodljivo razotkrivaju skrovite čari. Ruke drže jednako u vis i momci i djevojke pucketajući prstima kao kastanjetama i nikad se ne uhvate u dvoje, da zajedno igraju.

Pored frule i bubnja imaju i harmoniku i tamburil, što ples čini življim, raspojasanijim, pogotovo kad pri tom tako skladno s glazbom i igrom ijuju-ču, da i nehotice prihvate svi gledaoci, te sve ijuju-će, kao da se sjatilo kolo najraspojasanijih bekrija srijemskih ili gorštaka tirolskih. I sad mi još bruji u uhu ono ijujuju-juhuhu!

Sav je život uopće u Viskaji posve različit od života drugih Španjolaca, jer su Vaski ostaci Ibera, najstarijih historijskih žitelja Evrope. Ovdje ima raštrkanih kuća, sela i zaselaka kao i u našoj zemlji, čega u ostaloj Španiji nema. Volove upre-žu u kola na dva visoka točka, a jaram je volovski prekriven ovčjim runom. Gospodarsko im je oruđe prastarog tipa, ali je zemlja uzorno obrađena, ceste su smolom polivene, čiste i glatke kao led.

Baski su osobiti ljubitelji lopte. U njih su se igre s loptom, pelota, razvile do zamjerne vještine, a zovu ih: *jai-alaj* (čitaj hajalaj), što znači: vesela igra. Neke su se njihove igre proširile po svoj Španiji i Južnoj Americi, a u novije se doba udomljuju

i u drugim državama Evrope. Ja sam gledao njihovu igru »*fronton*« pa ću je ukratko opisati.

U Sevilji je s troškom od 1,200.000 peseta (oko 8 milijuna dinara) podignuta sjajna zgrada kao

Prototip Baska

igralište, fronton. Zgrada sa staklenim krovom ima dva dijela: sjedala za gledaoce i prostor za igrače. Dužina igrališta mora biti 56 m, visina zida 10.25 m, a širina 10.25 m. Pod je igrališta od asfalta ili

cementa, a između gledališta i igrališta je 7 m širok pod od dasaka kao zabranjeni prostor, za odbijanje lopte. Lopta je od gume, vrlo je tvrda a ipak elastična, teška je 125 grama i vrlo skupa, jer stoji 50 peseta (oko 350 dinara), a katkada se za jedne igre i po tri pokvare. Nije veća od lopte za tenis, ali kad udari o zid, čuje se, kao da je kamen udario.

Igrač ima na desnoj ruci *cestu* (košaricu). Cesta (sesta) je spletena od slame, duguljasta je i šuplja u obliku cijevi, pri kraju uža i u donjoj trećini zavinuta, a natakne se na ruku kao rukavica za mačovanje. U šupljinu »ceste« igrač hvata loptu i baca o zid u pročelju. Čelo je španjolski »*frente*« po latinskom frons, frontis, pa se otuda i igra zove »fronton«. Upravo sam se divio, s kojom vještinom hvataju u velikoj daljini loptu u usku cijev ceste, i s kojom je spretnošću i brzinom odmah odbijaju. Igraju po četiri igrača kao i kod tenisa. Igra se obično do 35. Gubi ona partija, kojoj je lopta više puta izmakla. Svaki se gubitak jednih broji u korist drugih. Obično su jedni plavi, drugi crveni.

Za sve vrijeme igre neobično je živo i bučno: sve viče, galami, plješće, zviždi. Lopta je samo sredstvo zabave i interesa, a svrha je novac. Svi se klade, novac zvecka. Svi glasno izvikuju svoje ponude. Od vike su im glasovi hrapavi, neugodni. Ispred gledalaca stoje u praznom prostoru posrednici kladenja i glasno stavljaju ponude ili ih napišu, metnu u poderanu loptu i dobacuju kladiocu. Ovaj opet metne svoju ponudu u dobačenu loptu i vrati posredniku. Što se igra više približava kraju, napetost je igrača i gledalaca, a pogotovo kladilaca, sve veća. I što je veća razlika u igri, to je žešća oklada. Ako plavi imaju na pr. 15, a crveni 8, onda viču: *cuarenta a veinti* (40 za 20), t. j. plaća, ako

izgube plavi, 40 durosa za 20. Kod oklade vrijedi samo 18, onda viču: *ciuncuenta a uno,* nuđa 50 duoklade nema. Kad jedni imaju na pr. 28 drugi samo 18, onda viču: *cncuenta a uno,* nuđa 50 durosa za jedan i najzad, kad je stanje igre na pr. 34 : 26, čuje se i *mil a uno* (1000 : 1).

Može se desiti, da i ovakva ponuda izgubi. Ja sam na pr. vidio, da su plavi imali 8, a crveni 6, ali plavima udari takav »peh«, da su crveni stigli na 16, a plavi ostali na 8. S lica se kladilaca čita stanje igre. Sad plješću, vesele se i smiju, sad im se opet produži lice, nezadovoljni su, nervozni, griskaju usnice i nokte. Nije im do igre i igrača nego do novca. To je burza. Sve je zainteresirano, sve dršće, sve se razigrava i uzrujava, dok se ne izvjesi brojka 35.

Igrači, koje sam gledao u Sevilji, bili su Baski. Među njima je bio najbolji današnji igrač Don Izidoro. U istom sam bio hotelu s njim, pa mi je vrlo predustretljivo izjasnio samu igru i uređenje igrališta. Sa svojim je drugom govorio viskajski i francuski, jer mu je drug bio Viskajac iz Francuske. Kad su govorili svojim jezikom, nisam mogao čuti ni jedne riječi poznate ili barem slične francuskom ili španjolskom jeziku.

Baski (Vaski, Viskajci) jaki su i lijepi ljudi s oštro istaknutim orlovskim nosom. Ima ih oko 650.000. Od toga žive četiri petine u Španiji, u pokrajinama: Alava, Guipuzkoa, Navarra i Viskaya, a jedna petina u Francuskoj, u departementu, koji se po njima zove Gascogne. Čitava Španija ima 22,440.000 stanovnika, pa je broj Baska prema skupnom broju dosta neznatan, ali su Vaski najstariji stanovnici iberskoga poluotoka sa zasebnim

jezikom, koji nema ništa zajedničko s evropskim jezicima.

Svi su dobri katolici, jer je iz njihove sredine nikao Iñigo Lopez de Recalde, osnivač reda Isusovaca god. 1540. U njegovu rodnom mjestu Azpeitia podignut je *el grandioso convento de San Ignacio de Loyola* (samostan sv. Ignacija Lojole). Tu se u veličanstvenoj kupoli samostana sastaju Oci, kad treba birati novoga generala reda.

Azpeitia leži između gradova San Sebastian i Bilbao, a dalje na zapadu je gradić Limpias, u kojem je »*la milagrosa imagen del Santo Cristo de la Agonía, que en nuestros dias obra el prodigio de animarse y reproducir la dolorosa escena de la agonía ante numerosas concurrencias de creyentes y no creyentes*« (čudotvoran kip Krista, koji u naše dane pokazuje znakove života i ponovne smrtne borbe pred velikim mnoštvom onih, koji vjeruju i koji ne vjeruju).

Ja sam još u Zagrebu slušao o tom čudotvornom kipu te sam pošao u Limpias, da i to vidim. Kip Krista na velikom oltaru umjetničke je izrade; promatrao sam ga dugo ali otvoreno priznajem, da nisam vidio ništa. Bio sam i u sakristiji, listao dnevnik, u kojem mnogi prisižu, da su vidjeli »milagro«. Takvih izjava ima u dnevnicima ili zapisnicima hiljade i hiljade u svim jezicima. Ja sam prepisao, što je u dnevnik zapisala Klara Jaschke, učiteljica iz Slezije: »Ich sah wiederholt, wie der Heiland seine Augen schloss, wieder öffnet und seine Blicke über die Pilger schweifen liess«. Ja nisam imao sreće, da vidim to čudo, ali nije vidio ni bavarski »Hochschulprofessor«, s kojim sam govorio u Burgosu. Vlasnica hotela »Goñi« u Bilbau, dobra i nabožna žena, bila je više puta u Limpiasu, ali ni ona nije

vidjela »milagro«. Reče, da je po njezinu mišljenju milagro u tom, što se oči dugim gledanjem od umornosti sklapaju te se čini, da kip oči otvara i sklapa.

Jezik je Vaska tako težak, da ga ni đavo ne može naučiti. Tako se priča, da se đavolu prohtjelo, da nauči taj jezik- *euzkaro*. Izabrao je jedno selo, u kojem je živio nekoliko godina, ali ne mo-

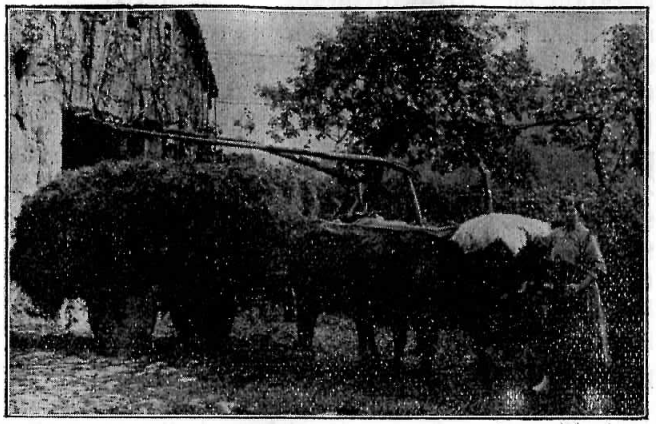

Biskajka s dvokolicom

gavši ga naučiti, očajno je kliknuo: »Đavo neka me nosi, ako dalje učim euzkaro!« Pa skupio svoj rep i pobjegao.

Da prikažem zorno osobitost jezika, što ga oni zovu *euzkaro,* navodim ovu rečenicu: S pomoću božjom se ne radi uzalud. Španjolski ta rečenica glasi: *Con la ayuda de Diós no se trabaja en vano,* a u jeziku euzkaro: *Jaungoikua lagun ezta alperik lan-egiten.* Još navodim neke primjere, da se vidi, kako imenicama prislanjaju nastavke, da dobiju raz-

lična značenja. Kuća u jeziku euzkaro znači *etxe*, u kući *etxean*, u kućama *etxetan*, iz kuće *etxekoa*, od kuće *etxetik*, prema kući *etxeruntz*, za kuću *etxerako*. Za jezike, koji ovako prislanjaju ili priljepljuju nastavke riječima, kažemo da aglutiniraju.

I madžarski jezik jednako prislanja nastavke kao i euzkaro. Kuća znači *ház*, u kući *házban*, na kuću *házon*, itd.; zbog toga neki jezičari ubrajaju euzaro među uralo-altajske jezike, kamo ide finski s laponskim, permskim, itd. te madžarski, s vogulskim i osjačkim, ali Vaski ne će o tom ni da čuju, oni to ne priznaju, a opravdavaju to ovako: Madžarski je jezik podvržen stalnim pravilima kod prislanjanja nastavaka, pa govore na pr: u Zagrebu Zágrábban, a u Senju Senjben i nikako Senjban, t. j. samoglasnik se nastavka priljubljuje samo srodnom samoglasniku riječi, a srodni su samoglasnici: a, o, u, te e, i. U jeziku euzkaro toga nema. Pored toga kažu, da se za Madžare i Fine zna, odakle su i kada došli, dok su Vaski od iskona u Španiji kao potomci starih Ibera.

Domovinu svoju zovu »Patria Euzkadi«. Imaju svoju literaturu. Najstarija tiskana knjiga na jeziku euzkaro jest viskajski koledar od god 1571. Narod je bogat narodnim pjesmama i pripovijetkama kao i naš, što je dokaz bujne mašte i pjesničkog nastrojenja. Narodna je svijest vrlo budna, osobito iza rada njihova najvećeg sina i apoštola viskajskih narodnih težnja Arane Goiri, koji je umro god. 1903. Zovu ga svojim učiteljem, Maestro, a namr'o je svojim zemljacima najveći svoj ideal: *Todo para la patria, y patria para Diós*, (sve za domovinu, a domovina za Boga).

Sva im je zemlja gorovita pa kao što ljube slobodu i svoje gnijezdo orlovi i sokoli, što nad njima

kruže, tako i oni ljube nezavisnost i svoju rođenu grudu. Sve do najnovijega doba imali su zasebna prava i sloboštine *(fueros)*. Njihovo je staro geslo: *Jaungoikua eta Lagi-Zara* (Bog i stari zakon). Za obranu svojih fueros, bili su glavni stup Don Cárlosa, koji je htio zasjesti na španjolsko prijestolje poslije smrti Ferdinanda VII., komu se kći Izabela rodila nešto pred smrt 1830. Na ime Izabele vladala je kraljica majka Kristina. Nezadovoljnici, a napose Vaski, proglase kraljem Don Carlosa, jer im je unaprijed potvrdio fueros. Zbog toga je došlo do krvavih građanskih ratova. Pristaše Don Carlosa, Karlisti, bijahu potučeni. Don Carlos pobježe iz zemlje. Viskajci ipak zadržaše svoje »fueros«. Ali od god. 1839. i 1841. njihovi su se fueros sve više skučivali. Ipak su sve do proglašenja republike god. 1931. imali svoju milicu, narodnu vojsku i slobodne općine. Porez su sami ubirali i izvjesni iznos davali centralnoj vladi u Madridu. Zbog te financijske autonomije, njihove su ceste najbolje, a školstvo najnaprednije, u njih ima najmanje nepismenih ljudi, čemu su mnogo doprinijeli i Isusovci.

Poslije prevrata god. 1931., kad je kralj ostavio zemlju i Španija proglašena republikom, Vaski su opet zatražili svoje »fueros«. Plebiscitom u mjesecu studenom 1933. prihvaćen je Statut viskajski, koji im priznaje autonomiju. Za Statut je glasalo 85% u pokrajinama Biskaya, Guipuzkoa i Alava, a Navarra se ustegla od glasanja, jer je tražila još veću autonomiju.

Po prihvaćenom Statutu imali bi Vaski svoje zasebno vijeće. Predsjednik vijeća odgovoran je viskajskom parlamentu. Pokrajina se zove *Pais Vasco i Euzkadi*, a jezik euzkaro je ravnopravan sa špa-

njolskim. Svaki činovnik u Pais Vasco mora poznavati jedan i drugi jezik.

Vaski su najponosniji između svih Španjolaca i gotovo svi su plemići kao naši Turopoljci. Ponose se svojim zasebnim jezikom, naprednim gospodarstvom, školstvom i svojom razgranjenom industrijom. Zemlja je bogata željeznom rudačom, pa kako imaju mnogo brzih rječica, iskorišćuju vodenu snagu za brojne livaonice željeza. Središte je viskajske industrije Bilbao, lijep i moderan grad od 200.000 stanovnika. Leži na malenoj rijeci Nervion, koja se tu tako proširila, da za plime mogu u Bilbao stizati i morski parobrodi. Na rijeci je brodogradilište i dalje pokraj rijeke 10 km prema moru tvornica je do tvornice te je grad u magli dima.

Ovdje sam gledao tipičnu španjolsku procesiju. Na veliki četvrtak bila je procesija od 8 do 10 sati navečer sa sjajem i osobitošću, kako to može biti samo u Španiji. Već u 5 sati po podne sjede žene i djeca na rubu pločnika u ulicama, kojima će procesija prolaziti. Ljudi se s dugim svijećama motaju ulicama, svi su prozori iskićeni zastavama i ćilimima, puni su svijeta kao i ulice, sve vrluda, miče se, ogledava, iščekujući nestrpljivo. Žene već drijemaju, djeca spavaju ili se deru, dok se napokon dosta kasno poslije zakazana vremena, jer se Španjolcu nikad ne žuri, procesija krene puževim korakom.

Naprijed idu stotine djece sa zapaljenim svijećama, uz njih mladići zakukuljeni kao domino u crne mantije s kapucom, na kojoj su otvori za oči i usta. Iza djece idu bubnjari u crvenim frakovima, za njima nepregledni redovi ljudi s debelim svijećama i buktinjama, onda zakukuljeni »nazareni« u

ljubičastim dugim haljinama sa smiješnim tuljcem na glavi i s dugim svijećama u ruci, iza njih opet u crno zakukuljeni nazareni, nosioci Bogorodice u zlatom bogato izvezenoj crnoj haljini, onda opet nazareni noseći scene iz života Kristova u prirodnoj veličini: suđenje, bičevanje, pribijanje na križ, itd. Iza njih stupa činovništvo u frakovima, svećenstvo, vojnička glazba i najzad vojnici s puškama dolje

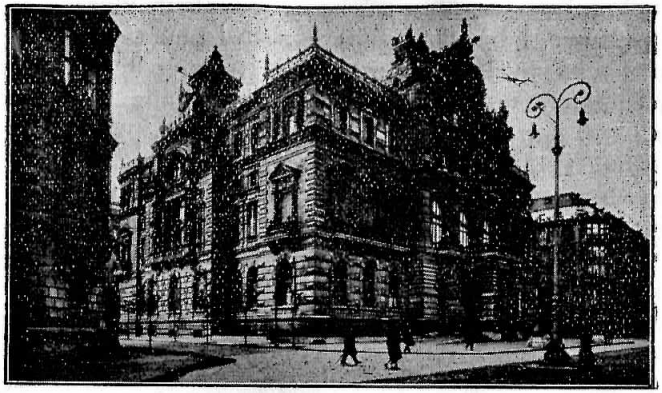

Pokrajinski sabor viskajski u Bilbau

okrenutih cijevi. U redovima svijeta idu i dva crnca sa svijećama u ruci, a sve šapće: *mira, mira* (gledaj).

Slika je uistinu neobična. Šarena gomila svijeta, noć, zakukuljeni nazareni, mukli glas zvona, pjesma, mrmorenje žena, visoko nad svima kip Bogorodice i Krista, svijeće i buktinje, kojima su kao odraz nebeske svijeće, sitne zvijezde na tamnom nebu . . . jest, neobično, tek nema prave nabožnosti, jer ljudi razgovaraju, djeca plaču, mladež se smije, jedan radnik se ruga govoreći da treba »trabajar«:

(raditi), a na mjesto sjaja trebalo bi dati sirotinji, *por Diós;* ne skida kape, dok ga ne okupe žene, strgnu mu kapu s glave te se sav crven od bijesa izgubi među svjetinu.

Ovakve se procesije drže po svoj Španiji u velikom tjednu *(semana santa),* a najsjajnije su u Sevilji. Na te su dane u procesijama milijuni ljudi. Uza sve to republikanska ustavotvorna skupština, u kojoj su glavnu riječ imali socijalisti, ukinula je procesije, izbacila iz škole Krista i poučavanje vjeronauka, uvela građanski brak i sprovode bez svećenika, izagnala Isusovce i zaplijenila crkvena dobra, popalila neke crkve i samostane, pa su time mnoge starine i historijske znamenitosti propale. Toliko se crkava i samostana zapalilo u godini 1932., da je zovu *año de la locura incendiaria* (godina ludosti paljenja).

Kako međutim u praksi provode Španjolci novo bezvjerstvo, rastavu crkve i države? Za osnovne i srednje škole niti imaju dosta škola ni osposobljenih nastavnih lica, te je dopušteno dalje djelovanje samostanskih i vjerskih škola do kraja školske godine 1932.—1933. Izdan je, dakle, zakon i odmah silom prilika suspendiran. Predsjednik republike Alcalá Zamora dobar je katolik sa čitavom svojom porodicom te ima čak i svoga dvorskog kapelana. Svećenici i dalje pokapaju mrtve, brakovi se sklapaju po crkvenim obredima, pa se i sam ministar Pedro vjenčao uz velik sjaj u crkvi. I protivnici crkve, socijalisti, u smrtnoj opasnosti, pozivaju svećenika, što je najočitije zasvjedočio pukovnik Macía, predsjednik Generalidada Katalonije.

Zabrana procesija najjače je trgla iz mrtvila katoličke Španjolce. Stali su se organizirati, tješnje ujedinjavati i kad je krajem god. 1933. došlo do slo-

bodnih izbora, iznesli su pobjedu, te će vlada biti prisiljena, da povrati crkvi autoritet. Početak je već učinjen. U godini 1934. obilaze gradskim ulicama svečane procesije u Velikom tjednu.

Kad sam se kasno u noć poslije procesije vraćao u stan, nikako nisam mogao naći Calle de Sombrereria, što bi naš Srijemac rekao: Šeširdžijski sokak. U Španiji kao i u Italiji nije na svakom uglu ulice pribijena ploča s imenom ulice nego samo na početku i na završetku ulice. Stojim na raskršću uskih ulica i tražim natpis, kojega nema. Priđe k meni vrlo otmen gospodin i pita me, što tražim. Kad sam mu stvar objasnio, pošao je sa mnom do hotela, a onda me pozvao, da pođem s njim u kasino. Po svoj Španiji ima mnogo kasina i cirkula, u kojima provode muškarci najveći dio dana. To su njihova politička udruženja, kako je već i prije napomenuto.

Moj me Bilbaino uvede u »Sociedad Bilbaina« i »Sociedad el Sitio«. Svako od ovih udruženja ima svoju četverokatnu palaču, u kojoj su najraskošnije uređene dvorane za čitanje, za razgovor, za ples i zabavu, restorani za porodice i zasebno za neženjene, dvorane za šah, za kartanje, sobe za noćenje, a u najgornjem spratu dvorana za gimnastiku. U svakom kasinu ima samo određeni broj članova, a članarina je vrlo velika.

Ljubežljivi se Bilbainac zove Francisco de Alavarria i odmah dodajem, da je *verdadero caballero* (istinski kavalir). Stanuje u najljepšoj ulici Alameda de Urquijo. Bili smo samo jedno veče zajedno, a to za Španjolca dostaje, da strancu, koji zna njegov jezik, čini svaku predusretljivost. Kad sam se vratio u Zagreb, toplo sam mu zahvalio za lijepo gostoprimstvo i sada se često dopisujemo. Šalje mi novine, knjige, štogod zaželim. Poslao sam mu »Ob-

zor«, u kojem sam pisao o Baskima, a on mi iza toga javio, da je htio da se članak prevede na španjolski i donese u njihovim novinama, ali da — u češkoslovačkom konzulatu nitko nije znao našeg jezika . . . I on je, naime, dvojno ime Jugoslaven zamijenio sa »Čehoslovak«.

Dvije karte, koje sam mu pisao, a u kojima sam se izjavio povoljno o Španjolcima i Baskima, dao je otisnuti u listu »Euzkadi« od 6. travnja 1932. pod natpisom: »*Un saludo de Yugoeslavia*« (pozdrav iz Jugoslavije). Iz jedne moje karte preveo je i štampao riječi: »Smatram se sretnim, što sam imao priliku upoznati narod viskajski, u kojem se rađaju ljudi radinosti i veličine ideala, narod plemenit, komu se divim«. Dalje piše »Euzkadi«, da je to dokaz, kako se i u dalekim krajevima cijeni njihov dragi narod te završava ovako: »Neka i g. M. K. primi naš najiskreniji pozdrav i naše želje za procvat svoje ljubljene domovine«. Ovo iznosim s namjerom, da pokažem, kako su Baski ponosni, ako se o njima povoljno sudi, a takvi su i svi Španjolci, zato svi živo rade oko toga, da stranac bude kod njih zadovoljan.

ADIÓS, ESPAÑA

Još samo 19 km željeznicom od San Sebastiana i — Adiós, España! Idem iz zemlje »*bueno, pero*« u zemlju »*alors*«. U Španiji se jednako čuju riječi *bueno* (dobro) i *pero* (ali). Kad se sretnu dva čovjeka i progovore par riječi, zacijelo ćeš čuti riječ »bueno«. Kad se rastaju djeca i odrasli, djevice i ljepotice, momci i starci, trijezni i razigrani, završavaju razgovor sa »bueno«. A prisluškuješ li razgovoru dviju kevica ili zaljubljenog para, jednako ćeš čuti »pero«, jer vječito nađu kakvo »ali«. U Francuskoj pak gotovo svaki razgovor počima s »alors« sa značajnim računjem te zapravo čuješ: alorrrr.

Željeznica juri tunelima, uskim dolinama, presijeca gorske potoke i rječice, uz koje su nanizane mnoge tvornice. Oko slikovitih dražica smjestila se ubava seoca i bijeli gradići; s jedne je strane pruge uzburkano more, a s druge šiljaste gore; ovamo strše čunjasta brda, onamo jarboli lađa, kao da upiru prste prema plavom nebu k Svevišnjemu, koji je ovdje izlio mnogo svoje ljepote i dobrote.

U jednoj prijaznoj dražici, malenom fjordu ili bolje: »riasu« smjestio se gradić Pasajes, odakle su smioni ribari već u davna vremena polazili na daleki sjever u lov na kitove. Odavde je krenuo i Lafayette god. 1776. u pomoć Američanima za rata za slobodu. Tu je i Casa de Victor Hugo, kuća, u kojoj je za svoga progonstva živio veliki taj pjesnik.

Jamačno je i posljednji španjolski kralj Alfonzo XIII. s teškim uzdahom pogledao na Pasajes, kad je poslije općinskih izbora, provedenih 12. travnja 1931., dobrovoljno otišao u progonstvo.

Već je napomenuto, da se u općinskim izborima vodila uglavnom borba između monarhista i republikanaca i da su monarhisti velikom većinom nadglasali republikance, ali su republikanci nadvikali monarhiste i proglasili republiku, a kralj je napustio zemlju prije nego se znao potpun rezultat izbora. Sve se to zbivalo tako brzo i iznenadno, da se mnogi nisu mogli snaći od iznenađenja i uzbuđenja.

Kad su se poslije toga vršili izbori za ustavotvornu skupštinu, mnogi su se umjerenjaci ustegli od glasanja i tako je u parlamenat (Cortes) došla golema većina republikanska. U novu vladu ušli su i uvjereni katolički republikanci, ali kad su socijalisti kao najjača stranka sa 119 zastupnika stali progoniti Crkvu i vršili različna nasilja, napuštali su katolici i drugi umjerenjaci skupštinu, pa zakoni nisu primani većinom parlamenta nego većinom prisutnih zastupnika, a tih je bivalo obično po 150—200 od blizu 500 svih zastupnika.

U zemlji vlada nered, pale se crkve i samostani, rasipa se zaplijenjeno crkveno i kraljevsko dobro. Luksuzni kraljev auto kupio je jedan istaknuti republikanac za 500 peseta (3000 dinara). Narod se na selu buni. U Sevilji se diže protiv vlade general Sanjurjo (Sanhurho) sa čitavom garnizonom 10. kolovoza 1932. Sanjurjo bijaše vrhovni zapovjednik Guardie Civil (žandarmerije), njegova je zasluga, što je sretno dovršen rat s Rifancima u Maroku. On je bio slavljen kao junak. Njemu u čast nosio je parobrod, koji saobraća između Algecirasa i Ceute, ime »Sanjurjo«. On je uoči ustanka izdao manifest,

u kojem naglašava, da je njegov pokret *(movimiento)*, republikanski ne monarhistički. Pobuna ipak nije uspjela. Sanjurjo je sa 157 zavjerenika od Vrhovnog suda *(Tribunal Supremo)* odsuđen na smrt, general Garcia de la Herroin na doživotnu tamnicu, a neki na duži ili kraći zatvor. Sin generala Sanjurja, kapetan Don Justo, ipak je riješen. Sanjurju je kazna smrti zamijenjena doživotnom tamnicom. Guardia civil kao i Guardia de Asalto, koju je uvela republika, razoružane su, a 138 ih je deportirano u Villa Cisneros u Africi.

Kad je ustavotvorna skupština izglasala ustav i izvršila svoj poziv, nije se razišla, da je zamijeni zakonodavna skupština, nego je djelovala i dalje i izdavala zakone. Vlada nije riješila najgorljivije pitanje u zemlji: pitanje agrara i obezbijedila život zemljoradnika, koji su od najveće česti samo posjednici, ali ne i vlasnici zemljišta. Pored toga nisu poboljšane ni općene socijalne prilike, pa se javljalo sve veće nezadovoljstvo. Napokon su se složile sve umjerene stranke i vođa njihov Martines Barrios sastavi izbornu vladu. Izbori su se vršili 19. studenoga i 3. prosinca 1933.

Borba se vodila uglavnom između desnice i ljevice ili između katoličkih i antikatoličkih stranaka, a sredinu su činile umjerene stranke, centrum. U desnici su: Acción Popular (pučka stranka), katolička liga, agrarci, monarhisti, tradicionalisti i viskajski nacionalisti; u ljevici: socijaldemokrati, komunisti, federalisti, radikalni socijalisti, dok centrum čine: radikali, katalonska liga, naprednjaci, liberalni demokrati, konzervativni i neodvisni republikanci. Desničari su dobili 210, ljevičari 99, a centrum 164 mandata. Desnica je porasla od 30 na 210 mandata, monarhisti od 1 na 43, centrum od 117 na 164, od

toga radikali od 92 na 104, a prefašnja republikansko-socijalistička većina vlade Azañe pala je od 264 na 99, od toga socijalisti od 119 na 58.

Vladu je sastavio Lerroux, vođa radikalne stranke, a potpomažu ga pored centruma i desničari, zato je predsjednik Cortesa Santiago de Alba, potpredsjednik desničarske stranke Acción Popular. Vođa je desnice mladi ali neobično agilni profesor Maria José Gil Robles. Narod hoće čvrstu vladu, poštovanje osjećaja, pravedno rješenje agrarnog pitanja, reparaciju nepravde, nanesene Crkvi, modifikaciju novih zakona, a naročito reviziju člana 26., kojim je Španija proglašena laičkom državom. Forma države nije zasad od važnosti, to će odlučiti razvoj prilika. Ako bi se i uspostavila ponovo monarhija, pouzdano je, da ne bi došao na prijesto bivši kralj Alfonzo XIII. nego njegov treći sin infant Don Juan.

Granica je između Španije i Francuske sredina 130 m dugog mosta iznad rječice Bidasoa, koja se ovdje proširila u duboku i široku rijeku. Rijeka okružuje otočić Fazana, (Isla de los Faisanes), na kojem su se odigrale historijske scene. Tako se ovdje francuski kralj Franjo I. rastao sa svojim sinovima, kad ih je god. 1556. slao španjolskom kralju Karlu V. kao taoce za svoje oslobođenje iz zarobljeništva. Ovdje je potpisan i pirinejski mir, (tratato de Pirineos), kojim je 1659. Španija odstupila Francuskoj grofiju Rosellon i druge krajeve sa sjevera Pirineja, poradi čega je Španija ostala u neku ruku odcijepljena od ostale Evrope divljim Pirinejima pa je zato slabo poznata ostaloj Evropi, što najljepše zasvjedočava poznata rečenica: To su španjolska sela.

Na samoj se međi i ne zapaža, da se prelazi granica, jer se stanovnici španjolskog i francuskog sela

ne razlikuju mnogo ni u govoru ni u životu: — jedni su i drugi Vaski i govore između sebe jezikom svojih otaca. Znatnija je razlika u gradnji kuća na selu. Dok su u Španiji, naročito južnoj i srednjoj, sela zbijena, s kućama od kamena na jedan i dva kata, s teškim krovovima kao i u našem Primorju, u Francuskoj su kuće nalik na vile s lakim krovovima i s vrlo prijaznim licem. Pored toga se ovdje vidi mnogo goveda, prema kojima je Francuz pravi »chevalier«. Krave i volovi, upregnuti i na paši zaogrnuti su nekim platnenim navlakama, da ih štite od nevremena.

Sa španjolske je strane međašna željeznička stanica Irun, a s francuske Hendaya (Andaja). S jedne se i druge strane spuštaju k moru pitomi izdanci Pirineja, ali su krajevi Španije ljepši i romantičniji. I morsko kupalište San Sebastián romantičnije je nego Biarritz u Francuskoj. U Konču u San Sebastianu na uska se vrata tek potkradu nježni valovi i pletu čipkastu pjenu, a u Biarritzu je more otvoreno u nedogledni ocean te se valovi, kao brda visoki, valjaju k obali, buče i šume, pjene se i srebrene, preskakuju, prelijevaju i kristalnim vodenim plaštem prekrivaju oštre grebene i školjiće uz obalu te sprečavaju mirno kupanje u vodi i valjuškanje u sitnom pijesku.

Pored romantičnijeg položaja te mirnijeg mora i život je u San Sebastianu zanimljiviji, prirodniji i bolji. Vino francusko, za koje kažu »*Le raisin et le vin sont des présents divins*«, daleko zaostaje za španjolskim, a jednako i jelo. Poznata je talijanska rečenica: *Evviva Espagna, dove si bien magna (mangia)*, čim se najočitije priznaje, da je španjolsko jelo odlično. U boljoj gostionici u Biarritzu dobio sam za ručak prvo jelo: salatu od krumpira i

cveklu. To može podnijeti samo dobar želudac! Daleko to zaostaje za španjolskom paeljom i tortiljom. Zato sam na rastanku sa Španijom plačljiva srca uskliknuo: *Adiós!* ali sam iz puna srca dodao: *Viva España, viva la hospitalidad!* Jest, divno gostoprimstvo, divna zemlja, divnije jelo, još divnije vino!

Put me na povratku iz zemlje hidalgâ (plemića) vodi kroz Lourdes (Lurd), zavjetno mjesto svjetskoga glasa u Francuskoj pa ću da vidim i to francusko »milagro«. Već pogled iz željezničkog voza na veličanstvenu crkvu, mnoštvo zapaljenih svijeća pred tamnom spiljom, čarobno bijeli kip Gospe Lurdske, šumom obrasla brda, a iza njih u snijeg zaodjenuti Pirineji, daju sliku fantastično mističnu, koja snažno djeluje na gledaoca i izaziva ne strah nego nabožnost, ugodno vjersko smirenje, pouzdanje u Nebo, duševni mir.

Gradić Lurd živi od hodočasnika i religijske industrije. Tu je hotel do hotela, gostionica do gostionice, dućan do dućana, ali i hodočasnik do hodočasnika. Dućani su puni slika, kipova, krunica, medaljica i drugih predmeta s likom čudotvorne Gospe Lurdske, a hiljadu hodočasnika bira i prebira, da ponese spomen iz Lurda, što će ga podsjećati na veličanstvo prirode i na kult Čudotvorke Lurdske.

Četranestgodišnja djevojčica Bernadette Soubirous brala je 11. veljače 1858. drač i u spilji Missabielle uz rječicu Gave ugledala Majku Božju. Poslije joj se pokazala još 18 puta, a kod devetog joj prikazanja zapovjedila, da svojim rukama dube dno spilje. Ona to učini i doskora poteče voda. Od toga dana izvor neprestano teče. Ljudi vodu piju, kvase bolne i ranjene dijelove tijela, a podignuto je do spilje i kupatilo, u kojem bolesnici traže ozdravlje-

Gospa Lurdska

nje. Ljudi dolaze ovamo hiljadama, da se klanjaju i s vremenom nastade čitav grad, čitava religijska industrija. Iznad spilje podignuta je lijepa velika crkva.

U Francuskoj su posvuda osnovana djevojačka udruženja, zvana »Bernadette« i hodočaste u Lurd, a povedu sa sobom i bolesne članice. I u tom je pravcu ovdje sve uređeno upravo industrijski. Stalni izvježbani namještenici dolaze s praktičnim nosiljkama po bolesnike na vlak, smjeste ih u hospic i odande opet prenose u crkvu i pred spilju, da na taj način sudjeluju kod procesije, slušaju propovijed, piju čudotvornu vodu i kupaju se u njoj. Neobično je dirljivo, kad zdrave Bernadetice tješe ove bolesne, ljube ih i miluju, ulijevajući im nadu i vjeru u ozdravljenje. Već onaj zrak, voda, samopouzdanje i vjera u čudotvornu moć Gospe Lurdske djeluje na povratak zdravlja. Kako da sami sebe ne uvjere, da će ozdraviti, kad vide stotine štapova, štaka, steznika što su ostavili mnogi, koji su prema tim znacima ovdje našli ozdravljenje?

Nije onda čudo, da je Lurd postao svjetsko središte hodočašća zaslugom djevojčice Bernadette, koja je bila kćerka jednoga mlinara. Život je svoj završila kao duvna samostana od Neversa. Ona je govorila, da joj je prikaza Bogorodice kod posljednjeg prikazanja obećala, da će je usrećiti na drugom svijetu. I eto, 8. prosinca 1933. proglašena je sveticom.

U Lurdu je i liječnička komisija, koja pregledava bolesnike i liječnici potvrđuju čudotvorna ozdravljenja. Navodim jedan tipičan slučaj ozdravljenja iz najnovijih dana. Dr. Clement i dr. Chabal, liječnici u bolnici Saint Raphael, potvrđuju, da su liječili Lidiju Brosse, koja je 20 godina bolovala od tuberku-

loze. Kad je pošla u Lurd, imala je 39 kg. Jedva se od slabosti dovezla do Lurda, gdje je bila 8., 9. i 10. listopada 1930. Tamo su je polijevali čudotvornom vodom kod spilje, ali se nije osjećala ništa bolje. Na povratku se odjedanput u Toulousi osjeti dobro. Skinu joj ovoje, ali su rane bile još otvorene. Vozeći se dalje do Carcassone, rane su joj zacijelile, do Narbonne su sasvim nestale i već je mogla hodati, sjediti i jesti. U St. Raphaelu došla je pješice kući zdrava i vesela. Liječnici sve to ne samo potvrđuju nego, šta više, izrijekom napominju, da ozdravljenje nije prirodno.

Tri sam dana proveo u Lurdu. Svaki dan sam gledao tri procesije Bernadetica, a u svakoj nabrojio preko dvije hiljade. Najveličanstvenija je slika navečer. Dvije hiljade djevojaka s bijelim kapicama i bijelim koprenama te sa svijećama u ruci u uzornim se redovima miču velikim prostorom ispred crkve, pjevaju skladno, svrstavaju se ispred crkve i na stubama, kojima se uspinje do crkve. Pjesma u noćnoj tišini, bijele pomične sjene, titranje svijeća, zvjezdano nebo, žuborenje rječice Gave, misliš: zbor vila sprema kolo, a visoko na brdu Mont Jer (950 m) sja sav u vatri žarulja golem krst, koji te iz vilinskog carstva, iz carstva priča, vraća u naručje Crkve, usta ti nehotice prošapću molitvu, duh zaplovi pred prijestolje Svevišnjega, osjetiš se smiren, pun pouzdanja, vjere...

Duše, zasićene slikama Španije, muzeja prošlih vijekova, oka zamorena ljepotama, srca razgrijana i razmekšana od španjolskoga sunca (a i slatka vinca), ostavljam alkazare i katedrale, sierre i caballere, huerte i vege, vino i bodege, tortille i mantille, ramble i ronde, spilje i fonde (gostionice), kule i mule, matadore i pikadore, Juane i Juanite, crkve i

mezquite, arabeske i čarobnjake arapske i sve lijepo i novo, što me je pet mjeseci razigralo i što sam u ovoj knjizi izložio. Sve su to kamenčići iz mozaika ljepote Španije.

Vlak iz Lurda vijuga valovitom francuskom nizinom, zatvorenom prema Španiji rastrganim Pirinejima, zaogrnutima bijelim plaštom, ispod kojega se izdižu šiljci kao bijeli čadorovi. I kad sam došao u Marseille, popeo sam se opet do Notre Dame de la Garde, koja s visoka brda čuva grad, nadzire more i tješi mornare, pa kako je i moj putni brod sretno oplovio Španiju uzduž i poprijeko, to sam i ja kao i svaki dobar mornar poslao molitvu zahvalnicu Svevišnjemu, što sam sretno i u zdravlju izdržao dugi put.

Svu sam Španiju prekrstario za diktature i iza diktature i nigdje nikada nisam imao nikakve neprilike, zato me je s tim više iznenadilo, kad me je u Talijanskoj, u Turinu, gdje sam ostao samo jedno poslijepodne, potajno — pratio detektiv. Siđem s vlaka i pođem bezbrižno u grad. Zaustave me dva detektiva i traže putnicu. Ja im pokažem, a oni će: »Zašto ovdje piše Mirko, a u našem izvještaju Marko?« »To je stvar vaša, ne moja. Ja sam kršten Mirkom, a tako piše i u putnici.« Nešto između sebe progunđaju, uljudno pozdrave i odu. Mislim, s tim je sve svršeno. Ali da! Šetam gradom. Gledam smiješni, 165 m visoki toranj muzeja »Mole Antonielliana«, ogledam se, a iza mene jedan od one dvojice detektiva. Mislim: bit će da ovdje gdjegod stanuje. Odem na trg, gdje svira glazba i slušam. Kad se okrenem, eto istog detektiva iza mene. Uđem u jednu gostionicu, držeći jednako na oku detektiva, koji stoji na portalu suprotne kuće. Izađem, pođem brzim korakom i naglo stanem. Detektiv se

nađe u neprilici videći, da sam ga zapazio. Sad uzmem brzim korakom obilaziti ulice: Mazzini, Rossini, Garibaldi i druge, neka zna, koga progoni! Napokon pomislim: čemu da ga umaram, nije on kriv, što ima takvu službu. Stanem te ga pričekam. Smijem se, a i on se smiješi. »Vi me slijedite«, rečem, »a zašto sam vam sumnjiv?« »Ne sumnjiv«, uzme se izmotavati, »dužnost mi je, da vidim, gdje ćete odsjesti pa da utvrdim, da li je zaračunan »*soggiorno*« (taksa). »Zar ima Mussolini toliko detektiva, da svakoga stranca prati po jedan!« »Ne svakoga«, odgovori mi on, »već kako se dobije *ordine*« (nalog). »A dakle samo Jugoslavene!« On se nasmiješi i reče, da vidi, da poznam Turin, pa sjedne na tramvaj i iščezne . . .

Savjest mi je bila čista i mirna, pa me je ta moderna talijanska inkvizicija ostavila hladna, tek je izazvala odluku, da me ni sto labudova ne će više dovući u Italiju. I slika, što sam je dosad imao u duši o Italiji, blijedi i zamračuje se, potisnuta čišćom, ničim nepomućenom slikom Španije.

Sunce, koje na Španiju sipa svoje zlato, za svakoga svoga zalaženja obasipa zlatnim svojim trakama moju knjigu uspomenâ i dočarava mi vilinsku palmeru Elche, nasmješljivu obalu Malage, rajske vrtove Sevilje i Granade, šume naranača, huerte valencijske i murcijske, tajanstveno lavlje dvorište Alhambre, prkošljive kastilje i alkazabe, kao mramor bijele kuće Cadiza, bučne ramble Barcelone i Madrida, krvlju poprskane arene . . . I kad se razigrana mašta umori dočaravanjem ljepota i maravilja, oči se sklapaju, a usta šapću: *Adiós España, tierra del sol y de las maravillas!*

KONAC

GDJE JE ŠTO

		Strana
	GDJE JE ŠTO	
Mirko Kovačić	. . . . .	5
1.	Od Zagreba do **Balearskih** otoka . .	7
2.	U glavnom gradu **Balearskih** otoka .	17
3.	U podzemnom svijetu	23
4.	Barcelona, najveći grad Španije . .	29
5.	U najvećem vrtu Španije . . .	43
6.	Elche, evropska oaza	55
7.	Španjolska Boka	64
8.	Arapski sjaj u Španiji	72
9.	Málaga, najtoplija točka Evrope .	79
10.	Ronda, zagonetka prirode . . .	86
11.	Na Herkulovim vratima. Gibraltar .	94
12.	Tetuan, prijestolnica Kalifa . . .	104
13.	Tanger, internacionalni grad . .	112
14.	Cadiz i Jerez de la Frontera . .	119
15.	Corrida de toros. Borba s bikovima .	126
16.	Sevilla — maravilla	134
17.	Kršćanska mošeja. Córdoba . . .	148
18.	U srcu Španije. Madrid	154
19.	Escorial, octava maravilla . . .	164
20.	Toledo, španjolski Rim	169
21.	Rimski vodovod u Španiji . . .	176
22.	Iz prijestolnice u prijestolnicu . .	185
23.	La Perla de España. Biser Španije .	192
24.	Adiós España!	207

NAJNOVIJA IZDANJA „Zabavne Biblioteke"

Izbor najboljih pripovijedaka svjetske književnosti.

564. »GOSPODAR BRODA«. Avanturistički roman od francuskog pripovjedača Louisa Chadourne-a. Sasvim osobita radnja i osobiti stil najnovije pustolovne beletristike. Jedan »gospodar broda« prima na svoju luksuznu jahtu dva Francuza, jednog Engleza i jednu Ruskinju i odvozi ih na jedno imaginarno ostrvo na Pacifiku, na kojemu on igra ulogu — Boga. Primitivno žiteljstvo, koje je prije njegova dolaska živjelo u blaženstvu prirodnoga života, uči on »zakonu«, sakateći najsnažnije urođenike i sijući bol, jer je držao, da samo bolest i bol slave Boga. Ljudi su u njegovim rukama bili kao cimbali u rukama Levitâ, a on je iz sudara njihovih kostiju izvodio hvalu Vječnome. Bio je sadista, koji je žeđao za ljubavlju, nadajući se, da će ga muke, koje je nanosio svojim podanicima, raznježiti i prisiliti, da ih ljubi, a kad to nije postigao — odrekao se svoga Božanstva. Cijela knjiga može se smatrati kao egzotična i fantastična vizija, koju sam autor prekriva nadmoćnom ironijom. Djelo je bogato ilustrirano originalnim francuskim crtežima. Cijena 32 D, a uvezanom primjerku Din 42.

565. »IZMEĐU SVIJU ŽENA...« Roman iz madridskoga života; napisao Rafael Lopez de Haro. Sâm autor uvrstio je ovo djelo u grupu svojih pikantnih romana (»de la carne«), koji naročito uspjevaju u žarkim krajevima ispod Pireneja... S naturalističkom snagom opisuje on razvratni život španjolske prijestolnice žigošući ga posebnim svojim moralističkim aksiomima, ali se ne može poreći, da neke scene nije opisao s izvjesnim uživanjem. Glavni junak romana, dr. Victor Oliver, liječnik histeričnih žena i djevojaka, na koncu djela ipak se osjeća posramljen plemenitošću uzorne svoje bračne družice, za koju i sâm kaže, da je jedina »između sviju žena«, koja je mogla prekriti velom milosrdnosti i zaborava sve njegove neoprostive grijehe i tako spasiti i održati porodicu. — Din 27, uvezano Din 37.

566. »MARTIN KAČUR«. Roman jednog idealista od Ivana Cankara. Pripovijest je to o jednom seoskom učitelju, koji je htio da u svoje selo unese nove i napredne misli i da podigne svoje sumještane na viši stepen obrazovanja. A sa svih strana bacali su mu se klipovi pod noge. I bezdušni mogućnici i lažni patrioti, a naročito natražnji seljaci nisu htjeli da ga razumiju. Jadni Kačur posrtao

je i padao, pa se opet dizao, dok nije sasvim otupio i propio se ponizujući čovjeka u sebi... To je sumorna priča o čovječjem sinu, koji gine za svoje ideale, a lješinari grakću nad njim. Pritiješten gomilom nitkova, denuncijanata i spekulanata, žalosno svršava u jednoj grabi kao jedan njegov predšasnik. I kad je umirao, vidio je tog svog predšasnika, kako ide prema njemu raskoljene glave, dok mu je krv curila preko čela i kroz uho. Predšasnik je primio Kačura ispod ruke i poveo ga sa sobom, a oči mu bile pune sućuti... S takvom sućuti ostavit će i čitalac ovu knjigu, koja je životni credo jednog genijalnog literata i socijalnog radnika. Ukrašena je vanredno karakterističnom fotografijom Ivana Cankara. — Din 22, uvezeno 32.

567. »POMLAĐENJE MISS SEMAPHORE«. Humoristički roman iz engleskoga društva; napisala Charlotte O'Conor-Eccles. Djelo prepuno neodoljiva humora. Djevojka u godinama, koja je uludo potratila svoju mladost, naišla je u novinama na oglas o nekoj čudnoj vodici, koja može ljudima povratiti mladost, kakvu god zažele prema tome, koliko žličica na dan odluče da uzmu. I ona, za skupe novce, nabavi tu vodicu. Na nesreću, popila je najedanput prevelik obrok, pa doživjela čudo od uspjeha... Njena se sestra našla u sto neprilika, kako će sakriti pred svijetom strašni rezultat pomlađenja sestrina. Taj »svijet« — zapravo članovi velikog jednog penzionata — dao je autorici priliku da s neiskazanom satirom išiba malovarošku ćud velikogradskog općinstva. To šibanje diže značenje ovog humorističkog romana do visoke književne vrijednosti. Din 24.—. Uvezano Din 34.

Dne 1. rujna izaći će veliki ljubavni roman s
američkog Divljeg zapada od Zane GREY-A
pod imenom:

‚TAJANSTVENI JAHAČ'